

Werkgelegenheidsgroei door aanleg nieuwe bedrijventerreinen

Waarheen
MET UW NIEUW BEDRIJF?

naar
ENSCHEDÉ

Uiterst modern geoutilleerde haven
met spooraansluitingen en wegennet
in alle richtingen - Uitstekende
terreinen beschikbaar - Frequente
verbindingen - Vliegveld - Bevolking
„Industry-minded” - M.T.S. en an-
dere technische onderwijsinrichtingen
Meer dan 110.000 inwoners

KOOP — ERFPACHT — HUUR

*Gemeentelijk Grondbedrijf
Enschede*

STADHUIS TELEFOON 4041

Masterthesis Economische Geografie

Erik-Jan Mans (3433463)

Utrecht, augustus 2011

Werkgelegenheidsgroei door aanleg nieuwe bedrijventerreinen

De invloed van bedrijfskenmerken op het werkgelegenheidseffect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen in de provincie Utrecht

Masterthesis Economische Geografie

Universiteit Utrecht
Faculteit Geowetenschappen
Master Economische Geografie

Auteur: Erik-Jan Mans (3433463)
Begeleider: Prof. Dr. O. Atzema (Universiteit Utrecht)

Afbeelding voorpagina: Hospers, 2009

Augustus 2011

Voorwoord

De laatste jaren is er binnen de ruimtelijke ordening een discussie gaande over de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen en de herstructurering van verouderde terreinen. Voor een deel wordt deze discussie gevoerd met argumenten die niet of nauwelijks kwantitatief onderbouwd zijn. In het kader van mijn afstuderen aan de Universiteit Utrecht, leek het mij nuttig om een bijdrage te leveren aan de discussie. Nuttig om twee redenen. In de eerste plaats om een inhoudelijke toevoeging te doen aan de discussie, waardoor er meer inzicht komt in het werkgelegenheidseffect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen. Ten tweede om mijn eigen onderzoeksvaardigheden te ontwikkelen en mij verder te verdiepen in het vakgebied van de economische geografie.

Ondanks dat het onderzoek niet altijd even soepel is verlopen en het de nodige tijd heeft gekost, kan ik terugkijken op een goede periode. Dankzij de begeleiding van met name dhr. O. Atzema en de ondersteuning van mijn vriendin (en ondertussen vrouw) en ouders heb ik deze scriptie kunnen schrijven, waarvoor dank!

Erik-Jan Mans

Papendrecht, 10 augustus 2011

Inhoudsopgave

Voorwoord

Samenvatting	5
1 Inleiding	9
1.1 Aanleiding	9
1.2 Probleemstelling	10
1.3 Opbouw van het onderzoek	11
2 Beleid ten aanzien van bedrijventerreinen	13
2.1 Overzicht nationaal beleid	13
2.1.1 Spreiding om economische motieven – 1950 tot 1980	13
2.1.2 Van defensief naar offensief beleid – 1980 tot 1990	14
2.1.3 Internationaal perspectief – 1990 tot 1995	15
2.1.4 Ruimtelijk beleid door EL&I	15
2.1.5 Pieken in de Delta en Actieplan Bedrijventerreinen	18
2.1.6 Conclusie nationaal beleid	19
2.2 Overzicht provinciaal beleid	19
2.2.1 Provinciaal beleid in Nederland	19
2.2.2 Provinciaal beleid Utrecht	21
2.2.3 Conclusie provinciaal beleid	23
2.3 Gemeentelijk beleid	24
2.3.1 Gemeentelijk beleid	24
2.3.2 Grondbeleid van gemeenten	25
2.3.3 Conclusie gemeentelijk beleid	26
2.4 Conclusie overheidsbeleid ten aanzien van bedrijventerreinen	27
3 Groei en verplaatsing van bedrijven	29
3.1 Economische groei	29
3.2 Werkgelegenheidsgroei	30
3.3 Bedrijfsverplaatsingen – de theorie	32
3.4 Bedrijfsverplaatsingen – de praktijk	35
3.4.1 Het verplaatsingsproces en locatiefactoren	35
3.4.2 Bedrijfsverplaatsingen, een overzicht	37
3.4.3 De effecten van bedrijfsverplaatsingen	39
3.4.4 Conclusie praktijk van bedrijfsverplaatsingen	39
3.5 Conclusie groei en verplaatsing van bedrijven	40
4 Analyse theorie en hypotheses	41
4.1 Analyse theorie	41
4.1.1 Generatief versus distributief	41
4.1.2 Belang samenstelling en werkgelegenheidsgroei van nieuwe bedrijventerrein	42
4.1.3 Relatie bedrijfskenmerken en ontwikkeling	42
4.1.4 Conceptueel model	43
4.2 Opzet onderzoek	44
4.2.1 Vooronderstelling effect aanleg nieuw bedrijventerrein	44
4.2.2 Vooronderstellingen relatie samenstelling nieuw terrein en effect aanleg	44
4.2.3 Vooronderstelling samenstelling nieuw terrein en groei aantal werkzame personen	45
4.2.4 Vooronderstellingen relatie bedrijfskenmerken en ontwikkeling	45

5	Data en methode van onderzoek	47
5.1	Databronnen	47
5.1.1	Provinciaal Arbeidsplaatsen Register	47
5.1.2	IBIS-werklocaties	48
5.2	Datacontrole	49
5.3	Nieuwe bedrijventerreinen op basis van IBIS en PAR	50
5.4	Operationalisatie	52
5.4.1	Operationalisatie deelvraag 3	52
5.4.2	Operationalisatie deelvraag 4 en 5	53
5.4.3	Invloed bedrijfskenmerken op ontwikkeling	55
5.5	Methode van onderzoek	56
5.5.1	Verband met ontwikkeling lokale werkgelegenheid	56
5.5.2	Invloed bedrijfskenmerken op effect aanleg bedrijventerrein en werkgelegenheidsgroei	56
5.5.3	Invloed bedrijfskenmerken op ontwikkeling	57
6	Effect aanleg nieuw bedrijventerrein	61
6.1	Gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na aanleg nieuw terrein	61
6.1.1	Effect aanleg nieuwe bedrijventerreinen op gemeentelijke werkgelegenheidsgroei	61
6.1.2	Gemeentelijke werkgelegenheidsgroei in provincie Utrecht	62
6.1.3	Gemeentelijke werkgelegenheidsgroei vergeleken	64
6.1.4	Aantal werkzame personen op nieuwe bedrijventerreinen	64
6.2	Groei werkgelegenheid op nieuwe bedrijventerreinen	65
6.2.1	Groei werkgelegenheid op nieuwe bedrijventerreinen (IBIS)	65
6.2.2	Groei werkgelegenheid op nieuwe bedrijventerreinen (PAR)	65
6.3	Conclusie effect aanleg nieuw bedrijventerrein	66
7	Samenstelling nieuw bedrijventerrein en effect werkgelegenheid	69
7.1	Drie categorieën bedrijventerreinen	69
7.2	Aandeel bedrijven naar grootte	72
7.3	Groei voor verplaatsing	73
7.4	Sector verplaatste bedrijven	74
7.5	Voormalige vestigingslocatie verplaatste bedrijven	75
7.6	Herkomst van verplaatste bedrijven	76
7.7	Groei na verplaatsing	77
7.8	Conclusie relatie bedrijfskenmerken en effect werkgelegenheid	78
8	Relatie samenstelling nieuw terrein en groei werkgelegenheid	81
8.1	Aandeel bedrijven naar grootte	81
8.2	Aandeel bedrijven naar groei voor verplaatsing	82
8.3	Aandeel bedrijven naar sector	83
8.4	Aandeel bedrijven naar voormalige vestigingslocatie	83
8.5	Aandeel bedrijven naar herkomst	84
8.6	Aandeel bedrijven naar groei na verplaatsing	84
8.7	Conclusie aandeel bedrijven en groei werkgelegenheid	85
9	Verband kenmerken bedrijven met groei en overlevingskans	87
9.1	Verband bedrijfskenmerken en werkgelegenheidsgroei na verplaatsing	87
9.2	Causaliteit bedrijfskenmerken en overlevingskans	89
9.3	Conclusie verband kenmerken bedrijven met groei en overlevingskans	91
10	Conclusie en aanbeveling	93
10.1	Conclusie	93
10.2	Aanbevelingen	96

Literatuur	99
Bijlagen	103
I Statistische gegevens bij hoofdstuk 5	103
II Statistische gegevens bij hoofdstuk 6	105
III Statistische gegevens bij hoofdstuk 7	108
IV Statistische gegevens bij hoofdstuk 9	108

Samenvatting

De aanleiding voor dit onderzoek ligt in de discussie rond nieuwe bedrijventerreinen. Enerzijds wordt gesteld dat aanleg van nieuwe terreinen een generatief effect heeft; ze resulteert in een groei van de werkgelegenheid. Anderzijds lijkt het er op dat de aanleg slechts een distributief effect heeft: de aanleg van een nieuw bedrijventerrein zorgt voor een herverdeling van de werkgelegenheid. Met deze masterthesis wordt, door middel van kwantitatief onderzoek, een bijdrage geleverd aan de onderbouwing van de argumenten in deze discussie rond het effect van de aanleg van bedrijventerreinen. De probleemstelling voor dit onderzoek is daarom als volgt geformuleerd:

Wat is het effect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid in de provincie Utrecht?

Om een antwoord te formuleren op deze vraag is eerst het overheidsbeleid met betrekking tot bedrijventerreinen onder de loep genomen. Daaruit blijkt dat het bedrijventerreinenbeleid dat in de tweede helft van de vorige eeuw is gevoerd, uitgaat van een regionaal economische benadering. De beschikbare ruimte op een nieuw bedrijventerrein wordt daarin gezien als een belangrijke vestigingsplaatsfactor. Door het optimaliseren van deze factor, groeit de werkgelegenheid, als gevolg van het aantrekken van bedrijven. Bedrijfsverplaatsingen, als afgeleide van de aanleg van nieuwe terreinen, spelen hierin een belangrijke rol.

Uit verschillende onderzoek en studies blijkt echter dat bedrijfsverplaatsingen voornamelijk binnen de gemeentegrenzen plaatsvinden. De aanleg van een nieuw bedrijventerrein resulteert daarmee niet in een toename van de werkgelegenheid, maar in een verplaatsing. Bedrijven die verplaatsen groeien echter sneller dan bedrijven die niet verplaatsen. Indirect bieden terreinen daardoor mogelijk toch ruimte voor groei.

Met de kwantitatieve analyse is per schaalniveau (gemeente, bedrijventerrein, bedrijf) onderzocht wat de invloed van de aanleg van een nieuw bedrijventerrein is. Op het gemeentelijk niveau heeft de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen geen effect op de groei van de werkgelegenheid. Gemeenten waar een nieuw bedrijventerrein is aangelegd kennen geen sterkere werkgelegenheidsgroei dan gemeenten waar geen nieuw terrein is gerealiseerd. Bovendien verschilt de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg van een nieuw terrein niet. Het generatieve effect van bedrijventerreinen lijkt daarmee niet te bestaan.

Op het schaalniveau van bedrijventerreinen is per terrein de werkgelegenheidsgroei afgezet tegen de samenstelling. De samenstelling is uitgedrukt in het aandeel bedrijven die zijn verplaatst naar een nieuw terrein naar bedrijfskenmerken: grootte, groei, sector, voormalige vestigingslocatie en herkomst. Hierdoor kan het directe effect van de aanleg van een nieuw terrein worden bepaald. Uit deze analyse blijkt dat met name het aandeel bedrijven naar grootte (≥ 250 wp) en herkomst (uit dezelfde gemeente) samenhangt met de werkgelegenheidsgroei op een nieuw bedrijventerrein. Een hoog aandeel bedrijven met deze kenmerken correspondeert met een hoge groei van het aantal werkzame personen.

Bij de analyse op bedrijfsniveau is gekeken naar de ontwikkeling van bedrijven na hun vestiging op een nieuw bedrijventerrein. De ontwikkeling is uitgedrukt in groei na verplaatsing en overlevingskans in 2010. Hieruit blijkt dat de herkomst uit dezelfde gemeente ook een positief effect heeft op de werkgelegenheidsgroei van een bedrijf na verplaatsing. Daarnaast kennen bedrijven uit de sector industrie veelal een hogere

overlevingskans dan bedrijven uit andere sectoren. Ook is de werkgelegenheidsgroei voor industriële bedrijven hoger dan van bedrijven in de zakelijke dienstverlening. Een laatste opvallend punt is dat bedrijven op een nieuw terrein die afkomstig zijn van een ander bedrijventerrein, een lagere overlevingskans hebben dan bedrijven die afkomstig zijn van een andere locatie.

De aanleiding voor dit onderzoek ligt in de discussie rond nieuwe bedrijventerreinen. Heeft de aanleg een distributief of generatief effect? Op basis van de empirische analyse kan gesteld worden dat beide het geval is, alleen niet op het veronderstelde schaalniveau. In eerste instantie lijkt er alleen sprake te zijn van een distributief effect. De aanleg van een nieuw terrein heeft immers geen significante impact op de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei. De beschikbare ruimte zorgt voor een verschuiving van werkgelegenheid.

De uitkomsten van de analyses op de twee lagere schaalniveaus bevestigen dit beeld eveneens. Een aanzienlijk deel van de bedrijven die zich vestigen op een nieuw terrein zijn afkomstig uit dezelfde gemeente. Er wordt slechts zeer beperkt werkgelegenheid van buiten de gemeente aangetrokken. Maar het onderzoek op bedrijfs- en terreinniveau laat ook zien dat juist de bedrijven die afkomstig zijn uit dezelfde gemeente een sterke werkgelegenheidsgroei kennen. Ze hebben positievere invloed op de groei dan bedrijven die afkomstig zijn uit een andere gemeente. Het generatieve effect is daarmee niet groot, maar wel aanwezig als gevolg van het indirecte effect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen.

Dit pleit er voor om de regionaal economische benadering los te laten en meer nadruk te leggen op 'lokale' kwesties als de sociaalmaatschappelijke impact van de aanleg van een nieuw terrein en de betekenis voor het milieu. Daarnaast vraag het van de gemeentelijke overheid een actievere houding ten opzichte van haar bedrijfsleven met betrekking tot groei en eventuele uitplaatsing of uitbreidingsvraag. In de huidige situatie is de raming van de benodigde ruimte voor bedrijven sterk gebaseerd op nationale ramingen.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De laatste jaren is er veelvuldig aandacht voor bestaande bedrijventerreinen en de aanleg van nieuwe terreinen. Soms worden de positieve effecten benadrukt, een andere keer de negatieve gevolgen. Voorstanders wijzen op het belang van (nieuwe) bedrijventerreinen voor de werkgelegenheid in Nederland. Een derde van de arbeidsplaatsen is gevestigd op bedrijventerreinen. Ook bieden de terreinen ruimte aan economische groei. Een toename van het gemiddeld ruimtegebruik per werkzame persoon maakt uitbreiding noodzakelijk. Naast economische motieven is er ook een sociaalmaatschappelijk belang. Door de aanleg ontstaat er ruimte voor uitplaatsing van ongewenste bedrijfsactiviteiten uit woongebieden (Louw & De Vor, 2008; STOGO, 2007 en Weterings *et al*, 2008).

Tegenstanders van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen richten zich eveneens op de veronderstelde economische effecten. Bedrijventerreinen genereren geen groei van de werkgelegenheid, maar zorgen voor een herverdeling van werkgelegenheid. Door de transitie van de industriële economie naar een diensteneconomie neemt het belang van terreinen af. Uitbreiding van de huidige voorraad resulteert in een relatieve veroudering van overige terreinen, daarnaast zorgt een saaie uitstraling en monofunctioneel karakter eveneens voor een versnelde veroudering. Ligging en locatie van bedrijventerreinen leiden tot een toename van de verkeersstagnatie (RPB, 2004; Weterings *et al*, 2008 en Olden, 2010).

De meeste argumenten, zowel voor als tegen, zijn niet in conflict met elkaar. Het zijn constatering die naast elkaar kunnen bestaan. Ze weerspiegelen een positief dan wel negatief aspect van bedrijventerreinen. Bij de keuze om al dan niet een nieuw bedrijventerrein aan te leggen, kan een juiste afweging tussen voor- en nadelen uitkomst bieden, al is deze afweging niet eenvoudig.

Deze redenering, dat de argumenten niet in conflict zijn met elkaar, geldt echter niet voor alle argumenten. Het effect van bedrijventerreinen op de ontwikkeling van economische groei is niet eenduidig. Aan de ene kant wordt gesteld dat bedrijventerreinen een duidelijk positieve bijdrage leveren aan de economische groei en ontwikkeling van Nederland, aan de andere kant wordt deze bijdrage in twijfel getrokken. Met name de stelling dat er vanuit het bedrijfsleven vraag is naar meer fysieke ruimte voor bedrijven en dat uitbreiding van het areaal economische groei kan stimuleren wordt in twijfel getrokken (EZ, 2004; RPB, 2004; STOGO, 2005 en Olden, 2010).

Ondanks de duidelijke meningsverschillen tussen voor- en tegenstanders bestaat er weinig kwantitatief wetenschappelijk onderzoek naar het economisch nut van bedrijventerreinen (Olden, 2010, pp. 17, 18). De huidige theoretische basis is afkomstig uit de economische geografie. Economische geografie gaat over de wisselwerking tussen bedrijven en hun ruimtelijke omgeving. Drie aspecten staan daarin centraal. In de eerste plaats het locatiedrag van ondernemingen. Het gaat hierbij om verplaatsingsgedrag, maar ook om binding aan een bepaalde vestigingsregio. Het tweede aspect gaat in op de economische ontwikkeling van een regio, bijvoorbeeld de verscheidenheid in ontwikkeling tussen regio's en de ruimtelijke component van netwerken van ondernemingen. Als laatste aspect is er de invloed van de overheid op zowel het locatiedrag als de regionale

ontwikkeling. Uiteraard staan deze drie aspecten niet los van elkaar, maar zijn ze onderling verbonden (Atzema *et al*, 2002). Binnen de economisch geografische benadering van bedrijventerreinen wordt ruimte voornamelijk gezien als vestigingsplaatsfactor. De aanwezigheid van voldoende en geschikte ruimte is een belangrijke voorwaarde voor het aantrekken van bedrijven en daarmee voor het stimuleren van de werkgelegenheid.

Daarnaast is er een ruimtelijke benadering van bedrijventerreinen. Deze verschilt van de economische benadering. Gebruik van ruimte wordt hierin niet gezien als hulpbron voor economische groei, maar als een consequentie van het streven naar economische groei. Naast bedrijventerreinen zijn er ook andere functies die ruimte claimen voor hun activiteiten. Tussen de doelstellingen van de verschillende functies moet een juiste afweging worden gemaakt. Omdat het inschatten en bepalen van economische claims en effecten moeilijk is (de vraag vanuit de markt en het effect op de groei), blijft dit vaak onderbelicht binnen de ruimtelijke planning. Het gevolg hiervan is, dat het moeilijk is een juiste afweging te maken tussen de verschillende ruimteclaims. Bovendien wordt de beleidsevaluatie hierdoor bemoeilijkt (Weterings *et al*, 2008 en Olden, 2010).

De uitwas van de geschetste situatie is dat de economische benadering van bedrijventerreinen belangrijker werd, terwijl de ruimtelijke benadering naar de achtergrond verdween.

1.2 Probleemstelling

De geschetste problematiek vormt de aanleiding voor dit onderzoek. Het doel is om meer inzicht te verkrijgen in het economisch belang van bedrijventerreinen voor de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid. De probleemstelling voor dit onderzoek is daarmee als volgt geformuleerd:

Wat is het effect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid in de provincie Utrecht?

Om voldoende zicht te krijgen op de geschetste problematiek is het van belang om eerst inzicht te krijgen in het overheidsbeleid en de theorieën over bedrijfsverplaatsing en economische groei. Dit vormt het theoretische kader van het onderzoek. Vervolgens wordt met het tweede deel geprobeerd de praktijk van het werkgelegenheidseffect van nieuwe bedrijventerreinen te ontrafelen.

Binnen het theoretische deel van het onderzoek wordt in de eerste plaats gekeken naar het beleid van de overheid ten aanzien van bedrijventerreinen. Doel hiervan is om inzicht te krijgen in de onderbouwing, motieven en doelen van het beleid. De effectiviteit van het beleid wordt hierbij niet geëvalueerd, maar eerder de efficiëntie. Sluit het gevoerde beleid aan bij de bestaande locatietheorieën over werkgelegenheidscreatie door de aanleg van bedrijventerreinen? Deze theorieën over de creatie van werkgelegenheid en economische groei vormen de tweede helft van het theoretische kader van het onderzoek. In het bijzonder wordt er gekeken naar het belang van bedrijfsverplaatsingen en de rol die de groei van een bedrijf hierin heeft.

Het empirische deel van het onderzoek richt zich op de effecten van de aanleg van bedrijventerreinen. Welke invloed heeft de aanleg van een nieuw bedrijventerrein op de gemeentelijke werkgelegenheid? Er is slechts beperkt onderzoek gedaan naar de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid op bedrijventerreinen en het effect van de aanleg van terreinen. (Weterings *et al*, 2008 en Olden, 2010). Middels het empirische deel wordt geprobeerd meer inzicht te geven in de betekenis van bedrijventerreinen voor de

gemeentelijke werkgelegenheidsgroei. Bovendien kunnen de resultaten van het empirische deel belangrijke input geven voor het aanscherpen van de bestaande theoretische basis. Dit deel van het onderzoek zal kwantitatief van karakter zijn.

De bovenstaande tweedeling in de probleemstelling leidt tot het opstellen van de volgende onderzoeksvragen:

1. *Welk beleid is in het verleden gevoerd ten aanzien van de aanleg van bedrijventerreinen door het Rijk, provincies en gemeenten?*
2. *Wat zijn de oorzaken en motieven voor een bedrijf om zich te vestigen op een bedrijventerrein (locatietheorieën) en wat zijn de kenmerken en effecten van deze vestiging?*
3. *Is de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen van invloed op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid?*
4. *Wat is de invloed van de samenstelling van een nieuw bedrijventerrein op het effect van de aanleg voor de gemeentelijke werkgelegenheid en op de werkgelegenheidsgroei op het terrein?*
5. *Hoe beïnvloeden de bedrijfskenmerken de werkgelegenheidsgroei en overlevingskans van bedrijven die naar een nieuw bedrijventerrein zijn verplaatst?*

Het theoretische deel van het onderzoek gaat in op de deelvragen 1 en 2. De beantwoording van de deelvragen 3, 4 en 5 vormen het empirische deel. Het doel van de eerste twee deelvragen is om inzicht te geven in de positie van bedrijventerreinen binnen het totale ruimtelijke en economische beleid. Daarnaast wordt geprobeerd om helder te krijgen of dit beleid aansluit bij de bestaande theorie over werkgelegenheidsgroei. Het doel hiervan is niet om het effect van het beleid te bepalen, maar om de onderbouwing van het beleid te spiegelen aan de wetenschappelijke theorieën. Met beantwoording van de laatste drie deelvragen wordt concreet ingegaan op het effect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid en de achtergronden van het mogelijke effect. Het gevoerde beleid wordt hierbij buiten beschouwing gelaten. Het doel van het empirische gedeelte is om nieuwe inzichten te verkrijgen en niet om bestaande inzichten te toetsen.

1.3 Opbouw van het onderzoek

In de vorige paragrafen is aangegeven dat het onderzoek bestaat uit twee delen. Het theoretische deel beslaat de hoofdstukken 2, 3 en 4. Ze beantwoordt de eerste twee deelvragen. In *hoofdstuk 2* wordt ingegaan op het overheidsbeleid voor bedrijventerreinen vanaf de tweede helft van de vorige eeuw. Hierbij wordt zowel de economische als de ruimtelijke benadering beschreven. In het hoofdstuk is een driedeling te vinden naar bestuurslaag. *Hoofdstuk 3* behandelt de bestaande theorieën binnen de economische geografie over verplaatsing van bedrijven en groei van werkgelegenheid. Daarbij wordt gekeken naar de verschillende locatietheorieën en de relatie tussen verplaatsing en werkgelegenheidsgroei. Daarnaast wordt ook de praktijk van bedrijfsverplaatsingen in beeld gebracht: de resultaten van onderzoeken naar en publicaties over het effect van

bedrijfsverplaatsing op de werkgelegenheid. De verbinding tussen hoofdstuk 2 en 3 wordt gevormd door *hoofdstuk 4*. Het vormt een analyse van hoofdstuk 2 en 3, waarin enerzijds naar voren komt of het gevoerde beleid aansluit bij de wetenschappelijke basis uit hoofdstuk 3 en anderzijds vormt het de opstap naar het empirische deel van het onderzoek. Naar aanleiding van de analyse worden hypothesen opgesteld die de basis vormen voor het empirisch onderzoek. *Hoofdstuk 5* beschrijft de opzet van het kwantitatieve onderzoek naar aanleiding van de in hoofdstuk 4 opgestelde hypothesen. Hierin is een beschrijving van de databronnen, operationalisatie en afbakening van de gegevens en de methode van onderzoek opgenomen. De analyse van de gegevens is beschreven in *hoofdstuk 6 tot en met 9*. Ze vormt de basis voor de beantwoording van de deelvragen 3, 4 en 5. Hierbij wordt eerst gekeken naar het effect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen op de werkgelegenheid binnen gemeentes. Vervolgens wordt onderzocht wat de relatie is tussen de samenstelling van een nieuw bedrijventerrein en de werkgelegenheidsgroei. Als laatste wordt in *hoofdstuk 9* ingegaan op de ontwikkeling van de bedrijven die zijn verplaatst naar een nieuw bedrijventerrein. De conclusies van het onderzoek zijn beschreven in *hoofdstuk 10*. Bovendien wordt de probleemstelling beantwoordt op basis van de antwoorden op de deelvragen. Eveneens bevat het laatste hoofdstuk aanbevelingen.

2 Beleid ten aanzien van bedrijventerreinen

In dit onderzoek staat het effect van de aanleg van bedrijventerreinen op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid centraal. Om een juist theoretisch kader te vormen, wordt in de eerste plaats nagegaan welk beleid tot op heden gevoerd is ten aanzien van bedrijventerreinen. Als tweede zal, in het volgende hoofdstuk, in beeld worden gebracht wat de oorzaken voor, en gevolgen van verplaatsing naar bedrijventerreinen zijn voor bedrijven.

Hoofdstuk 2 geeft een overzicht van het ruimtelijk en economisch beleid ten aanzien van bedrijfslocaties en verplaatsing van bedrijven door de overheid. Hiermee wordt duidelijk welke rol de nationale, provinciale en gemeentelijke overheid heeft en had bij het creëren van ruimte voor bedrijventerreinen en werkgelegenheid. Bovendien worden de motieven van het beleid uitgelicht.

2.1 Overzicht nationaal beleid

Gemeenten vervullen een centrale rol bij de planning van bedrijventerreinen. In belangrijke mate bepalen zij de hoeveel grond die beschikbaar komt, welke grond beschikbaar komt en wat er op die grond gebouwd mag worden (Olden, 2010). De nationale overheid daarentegen geeft de beleidskaders aan en bepaalt de nationale planningsopgave. De rol van de provincie is een regierol. Zij moet sturing geven aan de samenwerkende gemeenten, samenwerking stimuleren en het nationale beleidskader vertalen naar een structuurvisie. Bovendien heeft de provincie de mogelijkheid om gemeentelijke bestemmingsplannen te toetsen (Louw *et al*, 2004).

2.1.1 Spreiding om economische motieven – 1950 tot 1980

De ministeries van Infrastructuur en Milieu en Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (en hun voorlopers) zijn verantwoordelijk voor het beleid van de planning van bedrijventerreinen¹. Het ruimtelijk beleid is afkomstig van Infrastructuur en Milieu. Het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie richt zich op het regionaal economisch beleid, waar de planning van bedrijventerreinen onderdeel van uitmaakt. In de jaren direct na de Tweede Wereldoorlog richtte het beleid van EL&I zich met name op het stimuleren van economische groei. Het doel was om bepaalde industriële sectoren en (agrarische) achterstandsgebieden te stimuleren (RPB, 2007b en Olden, 2010). Om dit doel te bereiken werd de economische en sociale infrastructuur van deze gebieden verbeterd, door het realiseren van onderwijs- en welzijnsvoorzieningen, fysieke infrastructuur, openbare nutsvoorzieningen maar ook bedrijventerreinen (RPB, 2007b en Olden 2010, pp. 122). Daarnaast richtte het beleid zich op het creëren van alternatieve werkgelegenheid naast de traditionele sectoren, die langzaam verdwenen. Door middel van investeringssubsidies en verhuissubsidies werd geprobeerd om de grote werkloosheid in de perifere gebieden te verminderen.

Dit stimuleringsbeleid had ook een ruimtelijke impact. De sectoren die het economisch moeilijk hadden, waren ruimtelijk geconcentreerd. Voorbeelden hiervan zijn de mijnbouw, scheepsbouwsector en de textielindustrie. De nota's *Het Westen en overig*

¹ Als gevolg van verscheidene wijzigingen in de beleidsterreinen en naamgeving van de ministeries is voor de leesbaarheid gekozen om de huidige namen van de ministeries aan te houden, waarbij IenM

Nederland (1956) en *De ruimtelijke ontwikkeling van het Westen des lands* (1958) vormen de eerste concrete aanzet tot nationaal ruimtelijk beleid. In de nota's was uitgewerkt dat economische activiteit gespreid moesten worden. Niet alleen om economisch perifere regio's te stimuleren, maar tevens om de (toekomstige) druk op de Randstad te verlichten. Het nationaal ruimtelijk beleid werd in de jaren zestig verder vastgelegd in de Eerste en Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening (1960 en 1966). De term *gebundelde deconcentratie* speelde daarin een centrale rol. Enkele kernen aan de rand van de Randstad werden aangewezen als gebieden waar sterke bevolkingsgroei kon plaatsvinden, waardoor de grote steden werden ontlast. De nadruk van het ruimtelijk beleid lag op de woonfunctie in de kernen en minder op economische functies. De verwachting was dat de werkgelegenheid en bedrijvigheid het arbeiderspotentieel vanzelf zouden volgen, maar dit bleek in de praktijk niet het geval te zijn (Olden, 2010 en IKCRO, 2010). Als gevolg van het overheidsbeleid, het groeiende autobezit en een omslaand economisch tij nam de suburbanisatie toe. Niet alleen bewoners die de mogelijkheid hadden trokken weg, maar ook bedrijven verplaatsten zich vanuit de grote steden naar omliggende kernen (Cammen & Klerk, 2003). Hiermee werd de gedachte dat de werkgelegenheid de bevolking zou volgen toch deels bevestigd.

In de jaren zeventig kwam de Derde Nota over de ruimtelijke ordening tot stand. Een duidelijk ruimtelijk beleid met betrekking tot economische functies was hierin ook nog niet opgenomen. Gebundelde deconcentratie bleef het uitgangspunt, waarbij bedrijven zich moesten vestigen in de neventra van steden, op nieuwe bedrijventerreinen aan de stadsrand en in de groeikernen (Olden, 2010, pp. 124). Het doel hiervan was enerzijds om de groeikernen te stimuleren en anderzijds het afremmen van bedrijventerreinen in suburbane gemeenten. Het economisch beleid in deze periode was, evenals in de voorgaande decennia, voornamelijk gericht op het steunen van bedrijfstakken die het moeilijk hadden. Door middel van investeringen en subsidies trachtte de nationale overheid de juiste condities te scheppen voor bedrijven en sectoren voor economische groei. Het beleid was daarmee defensief van karakter (Olden, 2010 en RPB, 2007b).

2.1.2 *Van defensief naar offensief beleid – 1980 tot 1990*

Met de komst van onder andere de *Innovatienota* (1979), de WWR-studie *Plaats en toekomst van de Nederlandse Industrie* (1980) en het rapport *Een nieuw industrieel élan* (1981) wijzigde de koers van het regionaal economische en industrieel beleid. Waar in het verleden een defensieve houding werd aangenomen, werd nu gekozen voor een meer offensieve strategie. Het steunbeleid werd langzaamaan losgelaten en de pijlen werden gericht op het pieken- of ontwikkelingsbeleid. Het instrument om dit te vertalen naar de praktijk was het voorwaardenscheppend beleid, waarbij EL&I kwam met een subsidieregeling voor het verbeteren van fysieke infrastructuur en wegwerken van knelpunten. Echter, de mogelijkheden om dit beleid gestalte te geven ontbraken. De provincie was verantwoordelijk voor de uitvoering van het offensieve beleid, maar ze had weinig bevoegdheden om dit ook daadwerkelijk uit te voeren. Op het terrein van ruimte en milieu had de provincie meer bevoegdheden (Olden, 2010 en RPB, 2007b).

Het nationaal ruimtelijk beleid volgde het regionaal economisch beleid. In plaats van het wegwerken van tekortkomingen van locaties verschoof het doel naar beter benutten van kansen en sterkten van een locatie. Het doel hierbij bleef echter wel het verkleinen van achterstanden van bepaalde regio's. In de *Structuurschets Stedelijke Gebieden* (1983), die onderdeel uitmaakt van de Derde nota over de ruimtelijke ordening, werd steden een prominentere rol toegedicht. Als gevolg van de economische achteruitgang in de jaren zeventig hadden de grote steden een impuls nodig. Door het creëren van ruimte voor bedrijvigheid probeerden beleidsmakers de lokale economie vlot

te trekken. Daarom kwam er meer “*aandacht voor de aanleg van bedrijventerreinen, voor de ontwikkeling van bedrijfsverzamelgebouwen en geïntegreerde projecten...*” (Olden, 2010, pp. 127). Bovendien werd de bereikbaarheid en kwaliteit van bestaande, goed functionerende terreinen verbeterd. Het ruimtelijk beleid voor overig Nederland was minder concreet. Onderzoeken naar de mogelijkheden om regio’s verder te ontwikkelen waren het belangrijkste resultaat van het beleid (IKCRO, 2010 en Olden, 2010).

2.1.3 *Internationaal perspectief – 1990 tot 1995*

Eind jaren tachtig werd het nationale beleid in internationaal perspectief gezet. Aanleiding hiervoor was het in 1992 ondertekende EU-verdrag, waarin afspraken werden gemaakt over eenwording van de Europese markt. Het economische kerngebied: de Randstad en delen van Noord-Brabant en Gelderland, moest haar internationale concurrentiepositie behouden en versterken. Het regionaal economisch beleid van het voorgaande decennia, wat gericht was op steden, kwam daardoor in een internationaal perspectief te staan. Belangrijke schakels in het economische kerngebied (Stedenring Centraal Nederland) waren de mainports: de Rotterdamse haven en Schiphol. Met een goed voorzieningenniveau, stedelijke concentratie en aanwezige infrastructuur zou het westen van Nederland een voortrekkersrol kunnen spelen.

Tegelijk met het internationaal perspectief, wijzigde ook het voorwaardenscheppend beleid. Dit richtte zich in sterke mate op een verbetering van de fysieke bedrijfsomgeving, fysieke voorwaarden voor productie, logistiek en communicatie. Met het beleid werd geprobeerd een verbeterslag te maken: creëren van gunstige voorwaarden om werkgelegenheid te stimuleren en (internationaal) bedrijfsleven aan te trekken (SER, 1990). Aandacht ging hierbij voornamelijk uit naar kantoorlocaties en nauwelijks naar bedrijventerreinen. De oorzaak hiervan was de transitie van een industriële economie naar een kenniseconomie. Dit had een impuls van de dienstensector tot gevolg. Gebieden buiten het economisch kerngebied moesten richtten zich op eigen sterkten en kansen en trokken zich op aan de ontwikkelingen in het kerngebied (Olden, 2010).

In 1988 verscheen de Vierde nota over de ruimtelijke ordening. Ook hieruit kwam naar voren dat de Nederland zich diende aan te passen aan de toenemende internationalisering. Het doel voor de komende jaren was het “*versterken van sterke punten in economisch en ruimtelijk opzicht en benutten van ontwikkelingskansen van ons land*” (Cammen & Klerk, 2003, pp. 334). De nadruk werd gelegd op twee pijlers. De eerste werd gevormd door het stedelijke knooppunt. Deze moest gaan fungeren als vestigingsplaats met internationale uitstraling voor met name de zakelijke dienstverlening en kennisintensieve bedrijven en instellingen. De tweede pijler werd gevormd door het thema *Nederland Distributieland*. In dit kader zou geïnvesteerd worden in de twee mainports en de infrastructuur die het economisch kerngebied verbond met het achterland.

2.1.4 *Ruimtelijk beleid door EL&I*

Het voorwaardenscheppende beleid kreeg een dominante rol binnen het regionaal economisch beleid in het midden van de jaren negentig. Als gevolg van een economische recessie kreeg het creëren van werkgelegenheid prioriteit in het beleid van het ministerie van EL&I. Door het realiseren van gunstige (ruimtelijke) voorwaarden voor economische groei werd geprobeerd om banen te scheppen en daarmee de economie vlot te trekken. Ruimtelijke middelen werden ingezet om een economisch doel te bereiken. De verwachting was dat het niveau van de toekomstige concurrentiepositie in toenemende mate bepaald zou worden door de kwaliteit van de ruimtelijke voorwaarden. Hiermee ging het ministerie van EL&I een eigen ruimtelijk beleid voeren naast het ministerie van IenM (Olden, 2010 en

RPB, 2007b). Het regionale economische beleid veranderde in ruimtelijk economisch beleid, maar de nadruk bleef liggen op economisch.

Het voorwaardenscheppend beleid werd voor een belangrijk deel vastgelegd in de nota *Ruimte voor regio's* uit 1995. Hiermee kwam het bedrijventerreinenbeleid te liggen bij EL&I in plaats van bij IenM. Het doel was om bestaande knelpunten op te lossen en het ontstaan van nieuwe knelpunten te voorkomen. Voorbeelden van knelpunten waren een tekort aan beschikbare ruimte voor bedrijven en overbelaste infrastructuur. Het stimuleren van de aanleg en herstructurering van bedrijventerreinen kreeg daarom prioriteit binnen alle gemeenten. In de nota *Ruimte voor regio's* was tevens duidelijk de gedachte van Porter opgenomen. Omvorming van de Nederlandse economie naar een kenniseconomie en het belang van clusters en netwerken vormen een uitwerking van Porters filosofie, toegepast op Nederland (RPB, 2007b). Onder invloed van zijn gedachtegoed wordt de focus van het ruimtelijk beleid verbreed. De stedelijke kernen die voor economische groei moesten zorgen, worden meer als een geheel gezien en niet meer als afzonderlijke eenheden. Een groot stedelijk netwerk, waarbinnen relaties tussen steden gevormd worden door verbindingssassen. Deze assen, of corridors, krijgen hiermee een belangrijke rol in de interactie tussen de verschillende delen van het netwerk. Bedrijvigheid zal in de corridors toenemen, mede als gevolg van gunstige voorwaarden als ruimte en bereikbaarheid (Olden, 2010).

Binnen het beleid om de internationale concurrentiepositie van Nederland te verbeteren kregen bedrijventerreinen een belangrijke plaats. De terreinen vormden een voorwaarde voor een goed vestigingsklimaat. Met name op nieuwe locaties zouden (buitenlandse) investeerders ruimte vinden om nieuwe bedrijfsactiviteiten te ontplooiën of bestaande activiteiten uit te breiden. De corridors vormden geschikte overloopgebieden. Zowel voor bedrijven die meer ruimte zochten als voor ondernemingen waarbij de bedrijfsvoering belemmert werd door de stedelijke omgeving. Met name de sectoren transport en distributie waren uitermate geschikt voor vestiging op de verbindingssassen. De aanleiding voor de realisatie van nieuwe bedrijventerreinen waren uitkomsten van de Bedrijfslocatiemonitor (BLM) van het Centraal Planbureau. Uit uitberekeningen van de BLM bleek dat er een tekort dreigde te ontstaan aan beschikbare uitbreidingsruimte voor bedrijven. EL&I besloot daarop dat aanleg van nieuwe bedrijventerreinen prioriteit had. De corridors waren hiervoor geschikte locatie. In de eerste plaats sloot dit aan bij de cluster- en netwerkfilosofie van Porter. Ten tweede kon het algemene vestigingsklimaat in Nederland worden verbeterd door een toename van de variatie; naast stedelijke en stadsrandlocaties kwamen er ook corridorlocatie met elk specifieke kenmerken (Olden, 2010).

In het ruimtelijk beleid van het Rijk in het midden van de jaren negentig was nadruk komen te liggen op de compacte stad. De oorzaak hiervan lag in de constatering van een toename van de milieuproblematiek. Door middel van een andere ruimtelijke inrichting werd geprobeerd een bijdrage te leveren aan het oplossen van deze problemen. Het terugdringen van de mobiliteitsbehoefte zou een effectief middel zijn om het milieu in mindere mate te belasten. De uitwerking hiervan was voor een belangrijk deel neergelegd in de Vierde nota Extra (1991, Vinex). Het motto van deze nota was: *nabijheid boven bereikbaarheid*. Eén van de belangrijkste middelen, wat betreft economische functies, die hiervoor werd ingezet was het zogenaamde ABC-locatiebeleid. Bedrijven met veel publieks- en weinig goederenbewegingen moesten zich in de nabijheid van ov-knooppunten vestigen, terwijl locaties aan de rand van steden en langs snelwegen bedoeld waren voor ondernemingen met veel goederen- en weinig publieksbewegingen (IKCRO, 2010 en Cammen & Klerk, 2003).

Waar in de Vierde nota al werd ingezet op het versterken van de twee mainports, werd dit in de Vierde nota Extra doorgezet. Zowel aan Schiphol als aan de Rotterdamse haven werd ruimte geboden om zich verder te ontwikkelen zodat, enerzijds economische groei werd bevorderd en anderzijds de leefomgeving in de nabijheid van de mainports werd verbeterd. Daarnaast waren er de aanleg van de HSL-Zuid en de Betuweroute die moesten zorgen voor een impuls van de (inter)nationale infrastructuur in Nederland.

Ondanks de inspanningen van de overheid om met de Vierde nota Extra een impuls te geven aan de economische groei en creatie van werkgelegenheid, was er ook kritiek vanuit het bedrijfsleven. Een snelle uitvoering werd in de weg gestaan door onder andere beperkende randvoorwaarden, stroperige procesgang en concurrerende ruimteclaims (Cammen & Klerk, 2003, pp. 358).

In de Vijfde nota over de ruimtelijke ordening (2001, geen status) werd het principe van corridors aan banden gelegd door het hanteren van rode contouren om stedelijk gebied. Om een te grote uitwaaiing van het stedelijk gebied te voorkomen, werden er grenzen gesteld aan de uitbreidingsmogelijkheden. De capaciteiten binnen het bestaande stedelijke gebied dienden eerst benut te worden. In dit licht introduceerde de Sociaal Economische Raad in 1999 de SER-ladder, vanwege de te grote vraag naar nieuwe bedrijventerreinen (box 2.1). Binnen het ruimtelijk beleid werd ingezet op drie strategieën uit de Vijfde nota: intensiveren, combineren en transformeren, ofwel intensiever gebruikmaken van het bebouwde gebied, meervoudig ruimtegebruik om functies te combineren en herstructurering van slecht of niet functionerende gebieden en structuren. Ook EL&I zette in op zorgvuldiger ruimtegebruik middels de Tender Investeringsprogramma's Provincies. Hiermee werd een stimulans gegeven aan de herstructurering van verouderde bedrijventerreinen. De SER geeft in dit kader aan dat er evenwicht moet zijn tussen de gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde bij de vraag naar ruimte voor nieuwe uitbreidingen (SER, 2001; Cammen & Klerk, 2003 en Olden, 2010).

Box 2.1 *Uitgangspunten van de SER-ladder*

In 1999 werd door de Sociaal Economisch Raad een denkmodel geïntroduceerd. Dit kon worden gehanteerd bij het inpassen van ruimtebehoefes voor de functies wonen, bedrijvigheid en infrastructuur. Met name voor een zorgvuldige en evenwichtige afweging van rivaliserende ruimteclaims kan het soelaas bieden. De ladder wordt gevormd door de volgende drie sporten:

- Gebruik de ruimte die reeds beschikbaar is gesteld voor een bepaalde functie en/of door herstructurering beschikbaar gemaakt kan worden.
- Maak optimaal gebruik van de mogelijkheden om door meervoudig ruimtegebruik, de ruimteproductiviteit te verhogen.
- Indien het voorgaande onvoldoende soelaas biedt, is de optie van uitbreiding van het ruimtegebruik aan de orde. Daarbij dienen de verschillende relevante waarden en belangen goed te worden afgewogen in een gebiedsgerichte aanpak. Door een zorgvuldige keuze van de locatie van 'rode' functies en door investeringen in kwaliteitsverbetering van de omliggende groene ruimte moet worden verzekerd dat het meerdere ruimtegebruik voor wonen, bedrijventerreinen en/of infrastructuur de kwaliteit van natuur en landschap respecteert en waar mogelijk versterkt. Gebruik de ruimte die reeds beschikbaar is gesteld voor een bepaalde functie en/of door herstructurering beschikbaar gemaakt kan worden.

Bron: SER, 1999

Echter, zoals al eerder aangegeven, werd er veel vastgelegd in nota's en beleidsdocumenten, maar ontbrak regelmatig de uitvoering. Dit geldt tevens voor de SER-ladder. Daarom gingen er steeds meer stemmen op om te komen tot een ontwikkelingsplanologie, waarbij er gekozen wordt voor gebiedsgericht maatwerk door middel van interactieve planvorming en integrale benadering. Hierin schemert het motto van de Nota Ruimte (2005) al door, *decentraal wat kan, centraal wat moet* (IKCRO, 2010).

2.1.5 *Pieken in de Delta en Actieplan Bedrijventerreinen*

Met de nota *Pieken in de Delta* (2004) werd definitief afscheid genomen van het beleid om verschillen tussen regio's te verkleinen. Daar voor in de plaats kwam beleid dat gericht was op het volledig benutten van de comparatieve voordelen van de afzonderlijke regio's. In lijn met de evolutionaire economie werd geaccepteerd dat er onvermijdelijk verschillen tussen regio's zullen zijn. Het levert meer voordeel op om verschillen tussen de gebieden te benutten, dan ze weg te werken en gelijkheid te creëren. De nationale overheid heeft in dit nieuwe economische beleid voornamelijk een faciliterende rol in de vorm van financiële ondersteuning, inzet van expertise en kennis of het wegnemen van administratieve belemmeringen. Alleen daar, waar het knelpunten van nationaal belang betreft die regio's zelf niet kunnen oplossen, is het Rijk op een actievere wijze betrokken. Bovendien blijft nadruk liggen op een steeds verder gaande ontwikkeling van Schiphol en de Rotterdamse haven.

Ook in de Nota Ruimte blijft het realiseren van een gunstige internationale concurrentiepositie het uitgangspunt. De twee belangrijkste pijlers voor dit beleid zijn passende vestigingslocaties en goed functionerende infrastructuur. Als passende vestigingslocatie voor ondernemingen wordt door IenM met name bedoeld op een locatie in of nabij een stedelijke agglomeratie of in de nabijheid van een mainport. Het beleid is er dan ook op gericht om in die gebieden ruimte te scheppen voor nieuwe bedrijvigheid. Tegelijk werd het voorwaardenscheppende beleid in stand gehouden en de ruime ramingen ten aanzien van nieuwe bedrijventerreinen van EL&I overgenomen. Herstructurering van verouderde terreinen leverde te weinig ruimtewinst op, waardoor aanleg van nieuwe terreinen noodzakelijk was om te voldoen aan de verwachte groei. De uitwerking en uitvoering van dit beleid werd echter overgelaten aan de lagere overheden. Uitzondering hierop waren twee terreinen met nationaal belang: Moerdijkse Hoek en Hoekse Waard.

Het zwaartepunt van het bedrijventerreinenbeleid lag bij het ministerie van EL&I. Het was uitgewerkt in het Actieplan Bedrijventerreinen (2004). Hierin is het voorwaardenscheppende beleid als volgt verwoord: *“Voldoende ruimte en een gevarieerd kwalitatief aanbod aan bedrijventerreinen is een noodzakelijke voorwaarde om onze economie, die nu in zwaar weer verkeerd, te versterken. Dit is hard nodig om Nederland weer op de internationale ranglijsten met meest aantrekkelijke vestigingsplaatsen te doen stijgen, werkgelegenheid te behouden en een duurzame economische groei mogelijk te maken.”* (EZ, 2004, pp. 8) Naast deze keuze voor het uitbreiden van het bestaande arsenaal wordt er ook gekozen voor het subsidiëren van een aantal herstructureringsprojecten. Deze subsidieregeling heeft alleen betrekking op bedrijventerreinen met onder andere een bovenregionale betekenis, zogenaamde Topprojecten. Uit onderzoeken van zowel de Algemene Rekenkamer als NICIS blijkt dat de voortgang van herstructurering achterblijft bij de doelstelling. Ook in het Convenant bedrijventerreinen 2010 – 2020, komt naar voren dat Nederland als aantrekkelijke vestigingslocatie (kwantitatief en kwalitatief) voldoende ruimte voor bedrijvigheid beschikbaar moet stellen en dat zorgvuldig ruimtegebruik een randvoorwaarde is bij deze doelstelling en geen doelstelling op zich. In zekere zin is er dus sprake van een beperkt twee sporen beleid, waarbij het eerste spoor gevormd wordt door

een voldoende aanbod van vestigingslocaties en het tweede spoor door efficiënt en zorgvuldig ruimtegebruik (Olden, 2010 en VROM, 2009).

2.1.6 Conclusie nationaal beleid

Binnen het ruimtelijke en economisch beleid met betrekking tot bedrijventerreinen is het Rijk verantwoordelijk voor de kaders. Het beleid is gebaseerd op twee sporen, ruimte creëren voor economische groei en anderzijds zorgvuldige en efficiënt ruimtegebruik.

In de decennia na de Tweede Wereldoorlog was het regionaal economisch en ruimtelijk beleid defensief van karakter. Het belangrijkste doel was om achtergebleven gebieden en sectoren te stimuleren en ze de kans te geven zich te ontwikkelen. Door de aanleg van bedrijventerreinen ontstond er in deze gebieden meer ruimte voor economisch activiteit. Ruimtelijk gezien was de aanleg van bedrijventerreinen nodig om de leegloop van de steden tegen te gaan. Ongewenste spreiding van bedrijvigheid over suburbane gemeenten werd hierdoor beperkt, terwijl meer nadruk kwam te liggen op de groeikernen.

Halverwege de jaren tachtig werd het regionaal economisch beleid meer offensief. Het was minder gericht op het wegwerken van achterstanden, maar meer op het benutten van sterkten. Door de aanleg van bedrijventerreinen trachtte de overheid begin jaren negentig ruimte te creëren voor bedrijven en daarmee economische ontwikkeling. In die periode was er een tekort aan bedrijventerreinen. In datzelfde decennium werd ook de internationale concurrentiepositie belangrijker. Door het scheppen van gunstige (ruimtelijke) voorwaarden en het wegnemen van knelpunten kon deze positie worden verbeterd.

Pas in de conceptuele Vijfde Nota komt ook het tweede spoor duidelijker naar voren in het beleid van EL&I en IenM. Stimuleren van zorgvuldig ruimtegebruik is onder andere uitgedrukt in de introductie van de SER-ladder. De nadruk in de volgende jaren blijft echter liggen op het voorwaardenscheppende beleid. In het Actieplan Bedrijventerreinen bijvoorbeeld wordt gesteld dat het noodzakelijk is om aantrekkelijke vestigingsplaatsen te creëren.

Uit dit overzicht van het nationaal beleid blijkt dat het belangrijkste doel van de aanleg van bedrijventerreinen voor de overheid is om ruimte te bieden aan economische groei. Bestaande bedrijven moeten gelegenheid hebben zich te verder te ontplooiën en bedrijven van elders moeten worden aangetrokken. Economische motieven zijn de grond voor het aanleggen van terreinen. Op de achtergrond spelen ruimtelijke, milieu en sociale motieven een rol.

2.2 Overzicht provinciaal beleid

Waar het Rijk een belangrijke rol speelt wat betreft beleidskaders en planningsopgave, heeft de provincie de regierol in handen bij de uitvoering van het beleid. In deze paragraaf wordt ingegaan op het provinciale beleid ten aanzien van bedrijventerreinen en vervolgens wordt het huidige beleid van de provincie Utrecht uitgelicht. Het streekplan en het economisch beleidsplan van de provincie vormen hiervoor de belangrijkste beschikbare informatiebronnen.

2.2.1 Provinciaal beleid in Nederland

Onder de Wet op de Ruimtelijke Ordening (WRO) waren de ruimtelijke visie en plannen van de provincie vastgelegd in het streekplan. Daarin was ook voor een belangrijk

deel het beleid ten aanzien van bedrijventerreinen vastgelegd. De provincie had de regierol in de planning en programmering, om daarmee regionale samenwerking aansturen. Door het toepassen van nationale ramingen werd de provinciale planningsopgave bepaald. Ze werd vastgelegd in het streekplan. Middels de juridische doorwerking van het streekplan konden de gemeentelijke bestemmingsplannen worden getoetst. Met de komst van de Wet ruimtelijke ordening (Wro) in 2008 is het streekplan vervangen voor de structuurvisie. Deze heeft geen juridische doorwerking voor de gemeentelijke bestemmingsplannen. Het is echter wel zelfbindend voor de provincie en richtinggevend voor lagere overheden. Als gevolg van deze wijziging verliest de provinciale overheid een deel van haar directe invloed op het gemeentelijk beleid (Olden, 2010).

De regierol zoals de provincie ze nu heeft, vindt haar oorsprong in het begin van de jaren tachtig. Als gevolg van de economische crisis was er een overschot aan ruimte op bedrijventerreinen. De oplossing hiervoor werd gezocht in een meer regisserende en coördinerende rol van de provincies en betere regionale afstemming tussen gemeenten onderling. De provincie Noord-Brabant reageerde hierop door een provinciaal structuurschema bedrijventerreinen op te stellen. Hierin werd niet alleen ingegaan op het ruimtelijke aspect, maar ook op het sociaal economische en milieu aspect. In Zuid-Holland kreeg de actievere rol van de provincie vorm via regionale bedrijventerreinenprogrammering. Dit had met name betrekking op de planningsopgave van het aantal hectare nieuwe bedrijventerreinen. Hernieuwde aandacht voor bedrijventerreinen bij de provincies is er in de jaren negentig, als gevolg van een mogelijk tekort aan ruimte voor bedrijven. Daarom sluiten EL&I en het InterProvinciaal Overleg (IPO) het convenant *Ruimte voor Economische Activiteit* (1995). Het gevolg van het convenant is een systematischere planning van bedrijventerreinen doordat vraag en aanbod beter op elkaar worden afgestemd (Olden, 2010).

De meeste aandacht in het beleid van de provincie met betrekking tot bedrijventerreinen gaat uit naar de planning van (nieuwe) terreinen. Binnen de Nota Ruimte krijgt het bedrijventerreinenbeleid van de provincie drie belangrijke taakstellingen: reserveren van voldoende ruimte op de lange termijn, verdeling van de ruimte volgens bundelingsprincipe en vorming van locatiebeleid ten aanzien van bedrijven en voorzieningen (Olden, 2010, pp. 164). Het laatste decennium heeft ze een meer proactieve rol gekregen. De provincie nam het voortouw om de gesignaleerde te korten aan te pakken en voldoende ruimte te reserveren voor de vraag op de lange termijn. De taakstelling met betrekking tot bundeling is ingegeven door zowel ruimtelijke als economische motieven.

Naast de aandacht voor de planning van nieuwe terreinen, heeft de provincie ook een taak bij de herstructurering van verouderde terreinen. Het zwaartepunt van de uitvoering hiervan ligt bij de gemeenten. De provincies hebben slechts een regisserende rol. Deze rol is omschreven in het Convenant Bedrijventerreinen 2010 – 2020 (VROM, 2009 en Olden, 2010)

Het doel van het provinciaal beleid is hoofdzakelijk voorwaardenscheppend van karakter. Voldoende aanbod van ruimte op bedrijventerreinen wordt gezien als een belangrijke vestigingsplaatsfactor. Dit blijkt ook uit het streekplan van de provincie Utrecht, waarin wordt aangegeven dat Utrecht een aantrekkelijke vestigingsregio is. Door het dynamisch houden van de Utrechtse economie probeert ze deze positie te behouden en versterken. Dit kan door het in spelen op nieuwe kansen, samenwerking en het scheppen van nieuwe ruimte voor economische ontwikkeling (Provincie Utrecht, 2004, pp. 70). In veel gevallen is het doel om ruimte te scheppen voor (nieuwe) bedrijven gekwantificeerd. Wat betreft herstructurering blijft kwantificering, uitwerking en operationalisatie

regelmatig achterwege en wordt alleen melding gemaakt van de intentie tot herstructurering, al dan niet met gebruikmaking van de SER-ladder (Olden, 2010).

Bij de programmering van de ruimte voor bedrijventerreinen wordt het uitgangspunt *'maximaal reserveren; naar behoefte aanleggen'* gehanteerd. De provincie heeft met haar regierol de taak om met name toe te zien op dat laatste, naar behoefte aanleggen. Uit de praktijk blijkt echter dat de provinciale overheid de planning in bestemmingsplannen te weinig toetst aan de daadwerkelijke marktsituatie. Dit was met nadruk het geval onder de WRO, waarbij er sprake was van een toelatingsplanologie in de vorm van het streekplan. Onder de Wro, waarbij het streekplan vervangen is voor de structuurvisie, is de verwachting dat er meer sprake zal zijn van ontwikkelingsplanologie. De provincie zal hierdoor een duidelijkere rol krijgen bij de visievorming rond bedrijventerreinen, maar ook bij het genereren en stimuleren van ruimtelijke investeringen. Momenteel is de rol van de provincie nog mager. Een lange termijn visie en afspraken, maar het ontbreekt nog aan een visie op de korte termijn wat betreft fasering en grondbeleid.

2.2.2 Provinciaal beleid Utrecht

Het bedrijventerreinenbeleid van de provincie Utrecht is voor een belangrijk deel vastgelegd in het Streekplan 2005 – 2015 en in het Economisch beleidsplan provincie Utrecht. Eerstgenoemde heeft voornamelijk betrekking op ruimtelijk beleid en doelstellingen, terwijl het tweede beleidsdocument richting geeft aan de economische koers van de provincie. Uiteraard zijn beide met elkaar verweven, omdat economisch beleid een ruimtelijke weerslag heeft en ruimtelijke inrichting een kans of bedreiging kan vormen voor economische ontwikkeling.

Streekplan 2005 – 2015

In het streekplan is aangegeven dat, om de economische dynamiek in stand te houden of te versterken, ruimte moet worden geboden voor verplaatsingen of uitbreidingen van nieuwe en bestaande bedrijven binnen Utrecht. Om dit te realiseren wordt ingezet op het aanleggen van nieuwe terreinen en het herstructureren en revitaliseren van verouderde bedrijventerreinen. Voor het berekenen van de behoefte aan ruimte voor bedrijven wordt gebruik gemaakt van de nationale BLM, waarvan de cijfers voor de provincie worden geregionaliseerd. In deze gegevens geeft de provincie aan dat in de huidige streekplanperiode 2005 – 2015 de ruimtebehoefte voor bedrijventerreinen 470 hectare netto bedraagt. Het totale oppervlak aan bedrijventerrein binnen de provincie is 2.553 hectare netto. Door de aanleg van 400 hectare nieuw terrein en 70 hectare ruimtewinst door herstructurering en intensivering wil de provincie binnen de planperiode aan de geraamde behoefte kunnen voldoen. Daarnaast is nog 50 hectare gereserveerd voor de uitplaatsing van bedrijven die hun huidige locatie moeten verlaten in verband met de leefbaarheid binnen het stedelijk gebied. Een aanzienlijk deel van de planningsopgave (350 hectare) is al opgenomen in bestaande plannen en voor de nieuwe streekplanperiode is er dus 100 hectare nieuw te plannen. Bijstelling naar beneden van de totale wordt niet nodig geacht, in de eerste plaats omdat voorzieningen een steeds grotere druk leggen op het bruto oppervlak bedrijventerrein waardoor er netto minder uitgeefbaar is. Ten tweede houdt de provincie Utrecht geen rekening met een ijzeren voorraad. Als derde reden wordt er gewezen op de mogelijke uitbreidingswens van reeds gevestigde bedrijven (Provincie Utrecht, 2004 en Olden, 2010).

Om de ruimtebehoefte aan bedrijventerrein te bepalen maakt de provincie Utrecht gebruik van gegevens uit de BLM, met als basis oude CPB-scenario's. Daarin wordt uitgegaan van een hoge economische groei. Door middel van de prognose van de groei van de werkgelegenheid, het bindingspercentage en het terreinquotiënt kan worden berekend wat het toekomstig gevraagd areaal is. Olden (2010, pp. 171) merkt hierbij op dat provincies geen aandacht schenken aan de vraag wat het effect is van hun eigen beleidsdoelen en ambities, maar zich alleen richten op de uitkomsten van de ramingen en hun ambities binnen de uitkomsten van de ramingen passen. Het effect van beoogd beleid wordt niet door berekend. Wat betreft het verlagen van ramingen als gevolg van herstructurering kan worden gesteld dat dit vrij speculatief is en meer een wensbeeld laat zien, dan een haalbare kaart vormt. Het bepalen van de ruimtewinst als gevolg van herstructurering is in de praktijk moeilijk meetbaar.

In het Convenant bedrijventerreinen 2010 – 2020 zijn ook ramingen op genomen. Daaruit blijkt dat in de huidige plannen en beleidskaders van de provincie er sprake is van een te hoge raming naar de behoefte van nieuwe terreinen. In Utrecht zou er een reductie van 51% kunnen plaatsvinden van de geraamde uitbreidingsvraag (Olden, 2010).

Economisch beleidsplan provincie Utrecht

Het doel van het economisch beleid van de provincie Utrecht is om te streven naar een duurzame economie. Hiermee wordt niet alleen gedoeld op aandacht voor het milieu door middel van energiebesparende maatregelen en dergelijke, maar meer nog op een economie die de toekomstige bevolking voorziet in haar behoeftes. De Utrechtse economie moet getransformeerd tot een toekomstbestendige economie. Daarom kiest de provincie voor selectieve groei: ruimte bieden voor groei van het bestaande bedrijfsleven en het faciliteren van groei in bedrijfssectoren die aansluiten bij de kwaliteiten van de Utrechtse bevolking en ruimtelijke kenmerken (Provincie Utrecht, 2007).

De rol van de provincie in dezen is drievoudig. In de eerste plaats geeft ze aan de juiste randvoorwaarden te scheppen voor economische ontwikkeling en het aantrekken van nieuwe bedrijvigheid. Wel wordt aangegeven dat economische ontwikkelingen voornamelijk bepaald worden door internationale conjunctuur en het samenspel tussen bedrijven, werknemer, consumenten en (kennis)instellingen. Daarom legt de provincie zich toe op het scheppen van de juiste randvoorwaarden. Ten tweede wil Utrecht gewenste ontwikkelingen stimuleren door het verstrekken van subsidies, het geven van voorlichting en het vervullen van een rol als makelaar. De derde taak wordt gevormd door de regierol bij het aansturen van belangrijke projecten als Science Park Utrecht en de herstructurering van bedrijventerreinen.

Om ruimte te kunnen bieden aan de gewenste en verwachte groei zullen nieuwe werklocaties worden aangelegd en verouderde opgeknapt worden. Herstructurering en verbetering van de infrastructuur om zo het vestigingsmilieu te verbeteren wordt gezien als een taak van de provincie. Het realiseren van nieuwe werklocaties als bedrijventerreinen en kantoorlocaties wordt beschouwd als een taak van gemeentes. In het jongste streekplan is per gemeente uitgewerkt hoeveel hectare nieuw bedrijventerrein er gerealiseerd wordt en voor welk type bedrijvigheid deze nieuwe of geherstructureerde terreinen bestemd zijn. De provincie Utrecht wil de ruimte voor economische groei waarborgen, daarom is er gekozen om opnieuw een ijzeren voorraad te hanteren. Veel bedrijventerreinen kwamen in de afgelopen jaren te laat op de markt (Provincie Utrecht, 2007).

Ontwikkelingsvisie Noordvleugel Utrecht

Omdat het noordelijk deel van de provincie Utrecht, dat ook deel uitmaakt van de noordvleugel van de Randstad, ruimtelijk en economisch een eenheid vormt, is er door de betrokken gemeentes en de provincie Utrecht een ontwikkelingsvisie opgesteld om antwoord te geven op complexe ruimtelijke vraagstukken binnen dit gebied. De visie heeft daarmee ook betrekking op het beleid ten aanzien van bedrijventerreinen.

In de visie wordt aangegeven dat ontwikkelingen in de regio zorgen voor een verandering van de economische structuur. De extensieve productiesector neemt af, terwijl de sectoren transport en handel in omvang toenemen. Dit heeft gevolgen voor vraag naar ruimte voor bedrijvigheid, zowel in kwalitatief als kwantitatief opzicht. Daarnaast wordt aangegeven dat een aantal terreinen kwalitatief niet meer voldoen als gevolg van veroudering, een gebrekkige infrastructuur en inefficiënt ruimtegebruik. Opvallend is dat, in tegenstelling tot het streekplan waarin uitplaatsing van bedrijven veelvuldig aan de orde komt, in de ontwikkelingsvisie wordt gesteld dat de behoefte aan gemengde (wonen, werken) locaties toeneemt.

De geest van de Taskforce (Her)ontwikkeling bedrijventerreinen (THB) is duidelijk aanwezig in de visie. Zo zijn oorspronkelijke ramingen op basis van het CPB-scenario van hoge economische groei naar beneden bijgesteld en wordt ingezet op het herstructureren van verouderde terreinen. Desondanks geeft ze aan er bijzonder aan te hechten dat er steeds tijdig (kwalitatief en kwantitatief) voldoende ruimte voor bedrijven beschikbaar is (NV Utrecht, 2009).

2.2.3 Conclusie provinciaal beleid

In het verleden had de provincie middels het streekplan een sterke regierol. Door de komst van de Wro is deze rol uitgehold. De provincie heeft minder directe invloed op de planning van bedrijventerreinen. Het provinciaal beleid wordt voor een belangrijk deel vastgelegd in structuurvisies.

De actieve rol van de provincies is ontstaan in de jaren tachtig. Als gevolg van de economische crisis ontstond er een overschot aan ruimte op bedrijventerreinen. De provincies reageerden hierop door een actiever beleid te voeren om het overschot te beperken. In de jaren negentig dreigde er echter een tekort aan bedrijventerreinen, waardoor provincies hun actieve beleid behielden. Het beleid is met name gericht op het realiseren van nieuwe terreinen. In de Nota Ruimte is zijn drie taakstellingen geformuleerd ten aanzien van bedrijventerreinenbeleid van provincies: reserveren van voldoende ruimte, hanteren bundelingsprincipe en vorming van locatiebeleid ten aanzien van bedrijven en voorzieningen. Het motto is *maximaal reserveren, naar behoefte aanleggen*. Bij de planning van nieuwe terreinen wordt echter weinig gekeken naar de huidige marktsituatie en veel naar de opgaven uit het verleden. Ook is er aandacht voor de herstructureringsopgave. Deze wordt, in tegenstelling tot planning van nieuwe terreinen, slecht beperkt geoperationaliseerd.

Binnen de provincie Utrecht is het ruimtelijk beleid ten aanzien van bedrijventerreinen vastgelegd in het streekplan. Daarin is aangegeven dat wordt ingezet op het scheiden van de functies wonen en werken. Het economisch beleid is vastgelegd in een economisch beleidsplan. Daaruit blijkt dat de provincie Utrecht zich richt op duurzaamheid in de vorm van toekomstbestendigheid door ruimte te bieden aan de huidige en toekomstige vraag naar ruimte voor economische activiteiten. Kernpunten daarbij zijn het creëren van gunstige randvoorwaarden, stimuleren van gewenste activiteiten middels subsidies en het hanteren van een regierol bij belangrijke projecten.

De aanleg van nieuwe terreinen wordt voornamelijk gezien als een taak van de gemeenten, in onderling overleg. Herstructurering vormt een taak van de provincie.

Evenals het nationale beleid is ook het provinciale beleid er hoofdzakelijk op gericht om voldoende ruimte te bieden aan (mogelijke) economische groei. Als speler op het ruimtelijke middenniveau heeft ze de regierol naar zich toe getrokken waardoor de provincie belangrijk kan zijn voor een goed afgestemd bedrijventerreinenbeleid.

2.3 Gemeentelijk beleid

Deze derde paragraaf van hoofdstuk 2 gaat in op het beleid van gemeenten. In de periode na de Tweede Wereldoorlog vervulden gemeentes een belangrijke taak bij de wederopbouw van Nederland. Het gevolg hiervan was een relatief actief grond beleid. Met de komst van de Nota Ruimte met haar motto *decentraal wat kan, centraal wat moet* kwam het zwaartepunt van de uitvoering van het bedrijventerreinen beleid nog meer te liggen bij de gemeentes. Als gevolg hiervan vervullen ze een belangrijke rol bij de planning en aanleg.

2.3.1 Gemeentelijk beleid

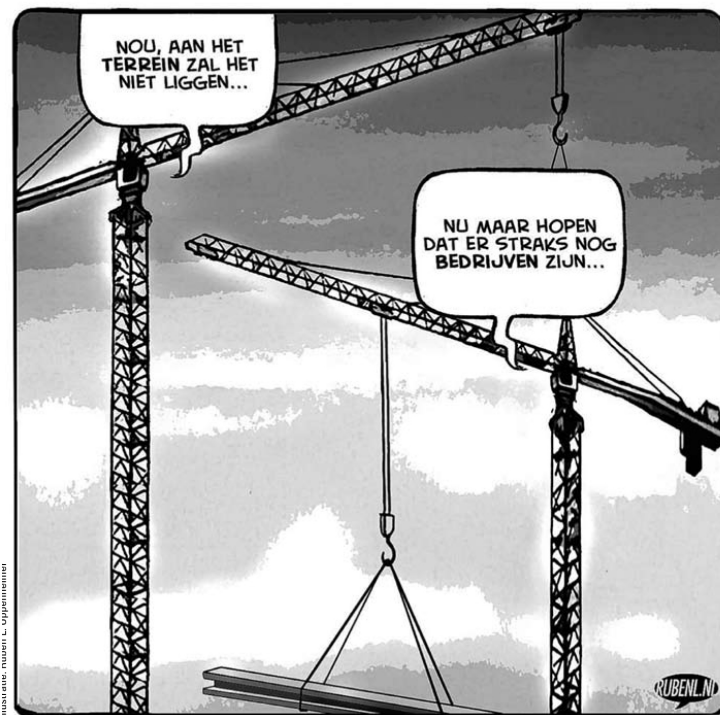
Bij de aanleg en planning van bedrijventerreinen vervullen gemeentes zoals gezegd een belangrijke rol. Zij zijn de belangrijkste aanbieders van grond. De verhouding tussen de publieke en private partijen is ongeveer 75 procent om 25 procent (Louw & Bontekoning, 2007). Als gevolg van deze verhouding bepalen gemeentes voor een belangrijk deel de werking van de markt. Zij kunnen bepalen aan welke partij ze de grond uitgeven, in welke hoeveelheid en wanneer. Overwegingen vanuit ruimtelijke, economische en milieu oogpunt spelen daarin een rol. Daarnaast hebben gemeentes een grote mate van vrijheid om hun beleid uit te voeren. Over het algemeen zijn de door de provincie gestelde kaders en randvoorwaarden niet of nauwelijks belemmerend voor gemeentes wat betreft de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen. Een ruim deel van de gemeentes heeft ook geen eigen beleid ten aanzien van bedrijventerreinen, maar maakt rechtstreeks gebruik van provinciale visies. In paragraaf 2.2 is reeds naar voren gekomen dat dit beleid met name gericht is op het creëren van voldoende ruimte voor economische groei (Olden, 2010).

In het verlengde van het ontbreken van het eigen beleid van gemeentes, maakt 75 procent van de gemeenten ook geen gebruik van eigen ramingen om de behoefte aan ruimte te bepalen. Over het algemeen wordt gebruikgemaakt van ramingen van bovenaf. De ramingen die gehanteerd worden richten zich bovendien voornamelijk op de uitbreidingsvraag en slechts beperkt op de vervangingsvraag. Dit laatste gebeurt alleen wanneer er sprake is van uitplaatsing van bedrijven. Marktonderzoek naar de behoeften van de lokale ondernemers wordt in veel gevallen niet uitgevoerd. Gemeentes gaan daarentegen uit van een hoge vraag naar ruimte bij de onderbouwing van bestemmingsplannen. De reden hiervoor ligt in het lange traject van bestemmingsplanprocedure tot de daadwerkelijke uitgifte van de grond, dit kan wel acht jaar duren. Om er zeker van te zijn dat er aan het einde van het traject voldoende ruimte voor bedrijven is gaat men uit van een ruime planning. De nadruk ligt op *maximaal reserveren* in plaats van *naar behoefte aanleggen*. Pen & Geerdes (2009) merken op dat de heersende gedachte op het lokale niveau is dat bedrijven per definitie op een bedrijventerrein gevestigd willen zijn. Vanuit de lokale politiek en overheid wordt te weinig gedacht vanuit de positie van de ondernemer. Dit geldt niet alleen bij de aanleg van nieuwe terreinen, maar ook bij herstructurering. Het economisch functioneren van een terrein lijkt

niet van belang lijkt te zijn, maar alleen ruimtelijke en stedenbouwkundige argumenten waarbij gedacht wordt in hectares en niet in ondernemers- en vestigingsklimaat (Pen & Geerdes, 2009 en Olden, 2010).

Om de gemeentelijke uitgifte van nieuwe terreinen terug te dringen, geven de VROM-raad en THB aan dat het wenselijk is om private partijen meer te betrekken bij het proces van aankoop, uitgifte en beheer. Gemeenten geven daarentegen eerder de voorkeur aan een actiever grondbeleid, omdat dit tot gevolg heeft dat ze sturingsmogelijkheden behoud, waar ze deze anders zou verliezen. Een andere reden om voor een actief grondbeleid is dat gemeenten aanzienlijke winsten kunnen maken op de uitgifte van gronden. Opbrengsten uit de gronduitgifte worden soms als taakstelling op de begroting opgenomen (Zuidam, 2007). Inkomsten kunnen ook gebruikt worden om andere vaste inkomsten van gemeentes aan te vullen. Opvallend hierbij is echter wel dat de grondprijzen bij uitgifte van bedrijventerreinen laag zijn, in sommige gevallen zelfs onder de kostprijs.

Afbeelding 2.2 Gemeenten hebben voldoende voorraad uitgeefbare grond in voorraad

Bron: Bruil, 2009

2.3.2 Grondbeleid van gemeenten

De prijs voor gronden die bestemd zijn voor andere functies of op andere locaties dan bedrijventerreinen worden berekend via de residuele methode. Bij bedrijventerreinen wordt de prijs daarentegen comparatief bepaald. Door middel van prijsvergelijking met andere gemeentes wordt de marktwaarde van de grond (en eventuele panden) bepaald. De oorzaak ligt in het feit dat de prijs van bedrijfspanden moeilijk eenduidig te bepalen is, doordat er nauwelijks handel is in bedrijfspanden. Bovendien willen gemeentes zich niet uit de markt willen prijzen. Het gevolg is dat een prijsverhoging van de grondprijs, om de veronderstelde vraag naar nieuwe terreinen te beperken, alleen tot stand kan komen middels regionale afspraken. In de praktijk vindt dit overleg plaats, maar er worden zelden concrete, bindende afspraken gemaakt.

Eerder is er sprake van concurrentie tussen verschillende gemeenten binnen een regio of provincie, om bedrijven aan te trekken met nieuwe terreinen. Dit heeft een aantal gevolgen. In de eerste plaats wordt er onzorgvuldig met de beschikbare ruimte wordt omgesprongen. Nieuwe terreinen worden gemakkelijk uitgegeven en oude locaties gemakkelijk afgestoten, waardoor er relatief veel leegstand is op oudere terreinen. In de tweede plaats heeft het grondbedrijf van de gemeente te maken met hoge rente lasten omdat het lang kan duren voor de gronden daadwerkelijk worden verkocht. Het derde gevolg van de lage grondprijzen is het ontbreken van een 'uitsortereffect'. Hogere verhuiskosten voor een onderneming leiden tot een betere afweging van de locatiekeuze. Minder productieve bedrijven zullen niet snel kiezen voor goede (en daarmee dure) locaties. Bedrijven met een relatief hoge productiviteit wel, waardoor er positieve agglomeratie-effecten kunnen ontstaan door de aanwezigheid van andere bedrijven en economische activiteiten (RPB, 2006; RPB, 2007c en Renes *et al*, 2009). Toch is in de afgelopen jaren de grondprijs op bedrijventerreinen gestegen. Dit is echter veroorzaakt door stijgende kosten van het bouwrijp maken, als gevolg van hogere eisen wat betreft voorzieningen en dergelijke.

In veel gevallen lijkt de veronderstelling dat een nieuw bedrijventerrein werkgelegenheid creëert, in combinatie met de opbrengsten van de gronduitgifte en het financiële en procesmatige voordeel ten opzichte van herstructurering de doorslag te geven om te kiezen voor de aanleg van een nieuw terrein.

2.3.3 Conclusie gemeentelijk beleid

De belangrijkste basis voor het gemeentelijk beleid ten aanzien van bedrijventerreinen is een actief grondbeleid, versterkt door het motto *decentraal wat kan, centraal wat moet*. Ondanks bovenstaande constatering voeren weinig gemeenten een echt eigen bedrijventerreinenbeleid. Veelal wordt het provinciaal beleid overgenomen en is er nauwelijks marktonderzoek naar de daadwerkelijke vraag. Bovendien wordt er door gemeenten veel grond gereserveerd voor mogelijke uitbreiding als gevolg van het lange traject van bestemmingsplan tot daadwerkelijke uitgifte.

Vanuit gemeenten is er weinig aandacht voor de positie en rol van de ondernemer, zowel bij de aanleg van terreinen als bij herstructurering. De economische betekenis van een bedrijventerrein, als locatie voor werkgelegenheid is wel van belang, maar het economisch functioneren niet. Bij de aanleg zijn ruimtelijke en stedenbouwkundige argumenten van meer waarde dan ondernemersklimaat.

Gemeenten prefereren een actief grondbeleid boven een regisserende rol. Maar liefst 75 procent van de grond die wordt aangeboden voor aanleg van bedrijventerreinen is in handen van de gemeentelijke overheid. Hierdoor behoudt de gemeente sturingsmogelijkheden als gevolg van haar positie als privaat rechtspersoon. Bovendien kunnen opbrengsten worden gegenereerd uit de verkoop van gronden. Het actieve grondbeleid, in combinatie met een comparatieve waardebeoordeling van de grond heeft een ongunstige uitwerking op de gehele problematiek rond de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen. In plaats van samenwerking tussen verschillende gemeenten is er sprake van een concurrentiestrijd. Ten tweede drukken rentelasten, als gevolg van grondbezit, de opbrengsten van het grondbedrijf. Dit is voornamelijk het geval in perioden van economische teruggang. Als laatste ontbreekt hierdoor het uitsortereffect voor bedrijven.

2.4 Conclusie overheidsbeleid ten aanzien van bedrijventerreinen

Binnen het thema bedrijventerreinen hebben de verschillende bestuurslagen van de overheid een specifieke taak. Het Rijk heeft één taak, namelijk het opstellen van de beleidskaders. De provincies en de gemeenten hebben twee taken. Net als het Rijk is ook de provincie verantwoordelijk voor het bepalen van de beleidskaders, zij het dat ze een verdere uitwerking vormen van het rijksbeleid. Daarnaast heeft de provincie de regierol bij de aanleg en planning van nieuwe terreinen. De twee taken van de gemeente zijn planning en programmering van bedrijventerreinen en de ontwikkeling en uitgifte (Olden, 2010).

De taken van de overheid, in het bijzonder de beleidstaak, zijn gestoeld op een tweesporenbeleid: enerzijds ruimte bieden aan economische groei en anderzijds zorgvuldig en effectief ruimtegebruik. De praktijk wijst uit dat de nadruk ligt op het eerste spoor, terwijl het tweede spoor in veel gevallen een ondergeschoven kindje is. Economische motieven spelen een prominente rol, terwijl milieu, stedenbouw en ruimtelijke ordening slechts aanvullende randvoorwaarden zijn. Een goede onderbouwing van economische motieven ontbreekt echter op de drie de bestuurlijke lagen.

In de loop van de tijd is het zwaartepunt van het beleid wel verschoven. De laatste twee decennia is meer nadruk komen te liggen op de vervangingsvraag en herstructurering. Aanbod van nieuwe terreinen om groei te faciliteren is echter nog wel van groter belang dan vervanging.

Het Rijk is slechts in beperkte mate in staat om doelgerichte kaders te stellen voor het bedrijventerreinenbeleid. Huidige kaders sluiten slecht aan bij het ondernemersklimaat en de praktijk van werkgelegenheidsgroei door het aantrekken van bedrijven. Het beleid heeft een voorwaardenscheppend karakter. Letterlijk door het bieden van ruimte voor economische groei wordt getracht de economische ontwikkeling van Nederland te stimuleren. Het effect en de gevolgen van dit beleid heeft daarin een marginale rol, al is het belang wel toegenomen in de afgelopen jaren.

De provincie heeft potentie met een regierol. Arbeidsmarktregio's komen deels overeen met provinciegrenzen, wat mogelijkheden biedt voor samenwerking tussen gemeenten onderling met een sturende provincie aan de leiding. Uit de praktijk blijkt dat binnen haar beleid de nadruk ligt op het creëren van voldoende ruimte voor economische activiteit.

Op gemeentelijk niveau spelen lokale motieven een doorslaggevende rol bij het bedrijventerreinenbeleid. Bovendien zijn de afzonderlijke gemeenten deels afhankelijk van het 'gedrag' van buurgemeenten. Als gevolg van wetgeving hebben gemeenten door grondbezit een belangrijke sturingsmogelijkheid die belangrijk is voor lokale ruimtelijke ontwikkelingen.

Faciliteren van werkgelegenheidsgroei is binnen het ruimtelijk economisch beleid van groter belang dan alleen het stimuleren van werkgelegenheidsgroei. Dit is met name van toepassing voor de provincies en gemeenten. Uiteraard is er vanuit de overheid wel aandacht voor het stimuleren van de werkgelegenheid. Onder andere door te investeren in kennis en innovatie. Deze aandacht is echter hoofdzakelijk terug te vinden in het nationale beleid.

3 Groei en verplaatsing van bedrijven

In hoofdstuk twee is ingegaan op het beleid van de nationale, provinciale en gemeentelijke overheid ten aanzien van bedrijventerreinen. Uit de conclusie bleek dat de overheid aanleg van bedrijventerreinen stimuleert om letterlijk ruimte te bieden aan werkgelegenheid en economisch groei door het aantrekken van bedrijven. Dit derde hoofdstuk gaat in op de andere zijde van het vraagstuk, namelijk de verplaatsing van bedrijven naar een bedrijventerrein. De aanleg van nieuwe terreinen biedt ruimte voor bedrijven om te verplaatsen. De redenen en kenmerken van deze verplaatsingen hebben invloed op de ontwikkeling van de lokale werkgelegenheid. In dat kader wordt gekeken naar de gevolgen van de verplaatsing voor de werkgelegenheid.

Dit hoofdstuk is opgebouwd uit drie delen. Als eerste wordt ingegaan op het doel van het beleid ten aanzien van bedrijventerreinen, namelijk het stimuleren van de lokale werkgelegenheid en daarmee economische groei. Het tweede deel wordt gevormd door overzicht van oorzaken van verplaatsingen van bedrijven. De motieven en redenen waarom bedrijven al dan niet verplaatsen. Ten derde worden de kenmerken van en gevolgen voor de verplaatste bedrijven beschreven.

3.1 Economische groei

In de centrale vraagstelling van dit onderzoek komt het begrip gemeentelijke werkgelegenheid aan bod. Uit hoofdstuk twee is gebleken dat één van de belangrijkste doelstellingen van de overheid met betrekking tot de aanleg bedrijventerreinen is om werkgelegenheid te stimuleren om de economische groei te bevorderen. Blair (1995) maakt onderscheid tussen groei en ontwikkeling. Groei is een belangrijk aspect van de economische ontwikkeling. Economische ontwikkeling duidt op een toename van de welvaart, onder andere het inkomen per hoofd van de bevolking, inkomensverdeling en kwaliteit van leven. Traditioneel lag de nadruk bij het bepalen van de mate van welvaart op het inkomen per hoofd van de bevolking. Hoe hoger het inkomen, hoe hoger de welvaart.

De laatste decennia is de definitie van economische ontwikkeling breder geworden dan alleen het creëren van rijkdom. Blakely & Green (2010) geven de volgende definitie voor lokale economische ontwikkeling: *“Local economic development is achieved when a community’s standard of living can be preserved and increased through a process of human and physical development that is based on principles of equity and sustainability.”* Deze nieuwe definitie is tot stand gekomen omdat de oude, financieel gerichte definitie niet voldeed. Het nastreven van economische groei leidt niet noodzakelijk tot een verbetering van de economische ontwikkeling. Op klimaatverandering en inkomensongelijkheid had de oude definitie geen antwoord.

Economische groei, als exponent van economische ontwikkeling, wordt gedefinieerd als de toename van het bruto nationaal product over een bepaalde periode. Twee begrippen geven dieper inzicht in economische groei. In de eerste plaats is dat de (arbeids)productiviteit, die bestaat uit de gecreëerde toegevoegde waarde per arbeidsvolume. Een toename van de productiviteit is een belangrijke motor voor economische groei. Als tweede is dat de werkgelegenheid. Groei van de werkgelegenheid wordt uitgedrukt in een absolute en relatieve toename van het aantal banen (Blakely & Green, 2010 en RPB, 2007a). Het CBS (2010) hanteert de volgende definitie voor economische groei: *“volumegroei van het bruto binnenlands product”*. Lambooy (RPB,

2007a) geeft aan dat economische groei staat voor groei van de productiviteit, de verhouding tussen het resultaat en de daarvoor aangewende middelen.

In hoofdstuk twee is gebleken dat het beleid van de gemeenten er op gericht is om groei te faciliteren door ruimte te bieden voor (nieuwe) werkgelegenheid. Daarom ligt in het vervolg van het onderzoek de nadruk op lokale werkgelegenheids groei. Uit voorgaande blijkt echter wel dat werkgelegenheids groei niet gelijk is aan economische ontwikkeling, maar dat verschillende aspecten bijdragen aan een positieve ontwikkeling van de economie.

3.2 Werkgelegenheids groei

Het aantrekken of creëren van werkgelegenheid is een bouwsteen voor economische groei. Door de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen ontstaat er ruimte voor bedrijven om te verplaatsen. Om bedrijven aan te trekken moet inzichtelijk worden waardoor bedrijven zich laten aantrekken, ofwel wat bedrijven beweegt tot verplaatsen.

Bedrijfsverplaatsingen vormen, samen met oprichting, groei, krimp en opheffing, de bedrijvendemografie. Het zijn *the components of economic change*. Deze hebben een grote invloed op de werkgelegenheid (Pellenbarg *et al*, 2005). Met name de eerste component, oprichting, heeft in recentelijk economisch geografisch onderzoek veel aandacht. Dit in verband met de betekenis van startende ondernemingen voor innovatie en de creatie van banen. De werkgelegenheids groei als gevolg van nieuwe ondernemingen vindt voornamelijk plaats in grote steden in verband met marktniches en overlevingskansen; de incubatortheorie (RPB, 2007c). In veel gevallen starten nieuwe ondernemingen echter niet op een bedrijventerrein. Voor startende ondernemingen is de locatiekeuze van ondergeschikt belang aan andere zaken. Aspecten als financiering, afzetmarkt, personeel en regelgeving hebben een belangrijkere rol. Daarom wordt een nieuw bedrijf eerder gestart vanuit de woning van de ondernemer of in een relatief goedkoop pand, dan een (nieuwbouw) pand op een bedrijventerrein. Daarmee hebben nieuwe ondernemingen een bescheiden invloed op de werkgelegenheidsdynamiek op bedrijventerreinen (Pellenbarg, 2005a en Weterings *et al*, 2008).

Migratie van ondernemingen heeft een even grote impact te hebben op de totale werkgelegenheids groei als oprichting. Werkgelegenheids groei als gevolg van verplaatsing is vooral terug te vinden in de suburbane gebieden rond de grote steden, in verband met beschikbare uitbreidingsruimte en bereikbaarheid (RPB, 2007c). Bedrijfsverplaatsing is een teken van vitaliteit. Een onderneming toont daarmee aan de capaciteit te hebben zich aan te passen. Sterfte onder niet verplaatste ondernemingen is twee maal zo hoog als onder verplaatste bedrijven. Mobiele bedrijven bovendien kennen over het algemeen een hoge groei van de werkgelegenheid. Deze groei kan plaatsvinden in de periode (vlak) voor of na de verplaatsing (RPB, 2007c, pp. 20 en Renes *et al*, 2009).

Het derde aspect van werkgelegenheids groei is de groei van reeds bestaande bedrijven. Dit vormt de belangrijkste exponent van de totale toename van de werkgelegenheid. In Zuid-Holland bijvoorbeeld komt 56 procent van de aanwas van nieuwe banen voor rekening van reeds bestaande bedrijven, tegen 11 procent aanwas als gevolg van oprichtingen en 33 procent aanwas door de groei van jonge bedrijven². Groeiende ondernemingen die op een bedrijventerrein gevestigd zijn, groeien over het

² In de periode 1988 – 1997.

algemeen sneller dan bedrijven die op een andere locatie zijn gevestigd (Pen, 2002; RPB, 2007c; Weterings *et al*, 2008 en Renes *et al*, 2009).

De groei van een onderneming kent vijf fasen: *start-up*, *initial survival*, *early growth*, *growth reversal* en *accumulation* (Stam, 2007, pp. 30). Tijdens deze perioden van groei maakt de onderneming ook een ruimtelijke ontwikkeling door. De eerste fase, *start-up*, is aan het begin van deze paragraaf besproken. Startende ondernemingen vestigen zich voornamelijk in hun thuisregio vanwege de bekendheid met professionele en sociale netwerken (Stam, 2007). In de tweede fase, *initial survival*, kan het zijn dat de oorspronkelijke locatie van de onderneming niet meer voldoet. Door het opgebouwde netwerk van de ondernemer heeft hij meer inzicht in andere locaties en kan de noodzaak ontstaan om te verplaatsen door eisen vanuit het netwerk (klanten en toeleveranciers). Bovendien beschikt een onderneming in deze fase over meer hulpbronnen die een verplaatsing mogelijk maken. De derde fase van groei, *early growth*, kenmerkt zich door noodzaak tot uitbreiding of verplaatsing voor meer capaciteit als gevolg van groei. Door de toename van kennis en kunde binnen de organisatie, is het in staat om een bedrijf te runnen dat op meerdere locaties is gevestigd. Ook heeft een onderneming binnen deze fase voldoende hulpbronnen. Echter, sunk costs kunnen uitbreiding of verplaatsing belemmeren. De nabijheid van klanten en de woonplaats van het personeel spelen hierin een belangrijke rol. Fase vier is die van *growth reversal* of *growth syndrome*. Als gevolg van interne problemen of externe veranderingen kan een onderneming in (financiële) problemen komen. Uitbreiding of verplaatsing zal dan niet aan de orde zijn, eerder worden bestaande vestigingen gesloten of hun activiteiten beperkt. De laatste groeifase is die van *accumulation*. Een select deel van de ondernemingen bereikt deze fase van groei, enerzijds door het identificeren en realiseren van nieuwe kansen of anderzijds door een sterke groei van bijvoorbeeld kapitaal. Uitbreiding of verplaatsing is noodzakelijk voor het realiseren van de kansen of om de capaciteit te vergroten. Een aantal factoren beïnvloeden de relocatie. Door hoge sunk costs is het moeilijk een bestaande vestiging te sluiten of een hoofdvestiging te verplaatsen. De onderneming heeft echter meer hulpbronnen (financieel en organisatorisch) om de organisatie ruimtelijk te kunnen veranderen en te kunnen besturen (Stam, 2007).

Met name ondernemingen in de eerste fasen of in de laatste fase zijn het meest flexibel wat betreft locatie. In de *start-up* en *early growth* fase gaat het voornamelijk om verplaatsingen, noodzakelijk voor groei en in mindere mate mogelijke gemaakt door groei van de onderneming in het verleden. De *accumulator* fase wordt meer gekenmerkt door uitbreidingen, om groei te faciliteren (uitbreiding capaciteit) en stimuleren (nieuwe kansen). Met name door de aanwezigheid van voldoende hulpbronnen (financieel en organisatorisch) is een onderneming in staat om te groeien en uit te breiden.

Met het bedrijventerreinenbeleid lijken gemeenten in te haken op de tweede en derde component van de werkgelegenheidsdynamiek, verplaatsingen en groei. Met bedrijventerreinenbeleid wordt ingezet op het aantrekken van ondernemingen van elders en ruimte bieden voor groei van bestaande ondernemingen. Uit de conclusie van hoofdstuk 2 blijkt namelijk dat het belangrijkste doel van de aanleg van bedrijventerreinen voor lokale overheden is om ruimte te bieden voor economische groei door bedrijven aan te trekken. Het empirisch deel van dit onderzoek moet uitwijzen of de verplaatsingen naar bedrijventerreinen en groei van ondernemingen ook voor de totale werkgelegenheid binnen een gemeente een positief effect heeft.

3.3 Bedrijfsverplaatsingen – de theorie

Bedrijven moeten zich aanpassen aan veranderende omstandigheden om te overleven. Eén van de mogelijke aanpassingen is het geheel of gedeeltelijk verplaatsen het bedrijf. Het is een reactie op veranderende interne of externe factoren (Pellenbarg, 2005a). Om, door middel van beleid, invloed uit te oefenen op verplaatsing van bedrijven is inzicht in de motieven en achtergronden van verplaatsingen noodzakelijk. De theorie die de verklaring probeert te geven voor de verplaatsingen zijn de locatietheorieën. Binnen de economische geografie kent onderzoek naar locatietheorieën een lange traditie. Locatietheorieën zijn er op gericht om “te verklaren welke economische activiteiten waar en waarom daar plaatsvinden” (Pen, 2002, pp. 32). Pellenbarg *et al* (2002) plaats een kanttekening bij locatietheorieën, namelijk dat deze voornamelijk gericht zijn op zogenaamde *pull* factoren. Factoren die aangeven waardoor een bedrijf tot een bepaalde locatie wordt aangetrokken. Locatietheorieën daarentegen dienen ook rekening te houden met *push* factoren van de huidige locatie. Factoren die het bedrijf van zijn huidige locatie wegduwen. Binnen de economische geografie zijn vier verschillende theoretische stromingen te onderscheiden, de (neo)klassieke, behaviourale, institutionele en evolutionaire.

Neoklassieke locatietheorie

Onder invloed van de ideeën van Adam Smith ontstaat in de eerste helft van de negentiende eeuw de eerste echte locatietheorie. Kenmerkend hiervoor is de deductieve denkwijze. “Een individueel bedrijf wordt letterlijk en figuurlijk gezien als een soort rekenmachine (optimizer, economic man, homo economicus), die perfect is geïnformeerd en autonoom en rationeel handelt.” (Pen, 2002, pp. 34). Verdere uitgangspunten hierbij zijn een homogene ruimte en een volledig vrije markt. De grondlegger van deze theorie is Von Thünen. In 1826 publiceerde hij *Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*, waarin hij de keuze voor een bepaald soort agrarische productie op een locatie verklaard aan de hand transportkosten van een bepaald product, afhankelijk van de afstand tot de afzetmarkt en het volume van het product.

Een tweede belangrijke naam is die van Weber. Hij wordt gezien als de eerste persoon die zich bezig hield met vestigingsplaatsfactoren. Belangrijk aspect hierbij is minimalisatie van de kosten. In zijn theorie gaat het om de optimale locatie waarbij rekening wordt gehouden met drie factoren: transportkosten, arbeidskosten en agglomeratievoordelen. De verhouding tussen de drie factoren wordt weergegeven middels Weber’s *Standortdreieck* (Atzema *et al*, 2002 en Pen, 2002). Een bedrijf heeft dus een bepaald ruimtelijke gebied, waarbinnen zij winst kan maken. De grenzen aan winstgevendheid worden hierbij bepaald door slechts een beperkt aantal factoren (Pellenbarg *et al*, 2002).

De twee bovengenoemde klassieke theorieën worden gekenmerkt door kostenminimalisatie, zowel voor transport als productie (Stam, 2003, pp. 28). De neoklassieke theorieën integreren winstmaximalisatie in de klassieke theorieën. In onder meer de centrale plaatstheorie van Christaller en de theorie van locationele interdependentie van Hotelling komt meer nadruk te liggen op de afzetmarkt, schaalvoordelen en het maximaliseren van opbrengsten (Atzema *et al*, 2002 en Pen, 2002).

Ondanks het feit dat de (neo)klassieke theorieën voor het eerst een antwoord probeerden te geven op is er ook kritiek. Pen (2002, pp. 44) noemt vijf belangrijke kritiekpunten:

- Enkel aandacht voor het locatieprobleem van één geïsoleerd bedrijf en één locatie.
- Een ontbrekend onderscheid tussen vrije en gebonden vestigingsplaatsen en de overheersende invloed van transportkosten op de locatie.
- Door gebruik te maken van een homogene ruimte zijn de klassieke theorieën weinig toepasbaar.
- De aanname dat alles resulteert in evenwichtssituaties in combinatie met het ontbreken van de factor tijd.
- De ondernemer wordt gezien als een volledig geïnformeerde en rationeel persoon, een *homo economicus* en *optimizer* in plaats van *satisficer*.

Behaviourale locatietheorie

Waar de neoklassieke theorie uitgaat van een volledig geïnformeerd en rationeel persoon, is één van de kernbegrippen in de behaviourale locatietheorie *bounded rationality*. Een ondernemer handelt rationeel, maar binnen de grenzen van zijn kennis en aspiratie. Als gevolg van onvolledige informatie en onzekerheid is een ondernemer niet in staat om perfecte beslissingen te nemen. Bovendien is een bedrijf niet continu op zoek naar de beste locatie. Pas als het winstgevend functioneren op een bepaalde locatie in gevaar komt, zal relocatie in overweging worden genomen (Atzema *et al*, 2002 en Stam, 2003). Het locatiegedrag en de motieven voor dit gedrag staan centraal. Binnen deze theorie is het belangrijk op welke wijze de ondernemer de beschikbare informatie verwerkt.

Pred (1967) heeft van deze theorie een conceptueel model gemaakt: de behaviourale matrix. Het feit dat een ondernemer te maken heeft met *bounded rationality* heeft hij vastgelegd in dit concept. De matrix is opgebouwd uit twee aspecten: de hoeveelheid beschikbare informatie en het vermogen van de ondernemer om deze informatie te verwerken. Bij de locatiekeuze van een ondernemer beschikt hij niet over alle nodige informatie, er zijn altijd onzekerheden. Daarnaast is het voor een ondernemer moeilijk om alle beschikbare informatie te gebruiken voor zijn locatiekeuze, eventueel zou hij de hulp van derden in kunnen schakelen. Het gevolg hiervan is dat een locatiekeuze niet geheel rationeel tot stand komt, maar ook op basis van persoonlijke eigenschappen van de ondernemer (Atzema *et al*, 2002 en Pen, 2002).

Om het complexe probleem van de locatiekeuze te vereenvoudigen gaat een ondernemer wel rationeel te werk. Hij kan proberen om verscheidene doelen achtereenvolgens te bereiken (incrementele rationaliteit), vuistregels en standaard bedrijfsprocedures hanteren (procedurele rationaliteit) en afgaan op zijn eigen inzicht (expressieve rationaliteit) (Pen, 2002, pp. 39).

Onder invloed van de behaviourale theorieën is er meer inzicht gekomen in de verschillen in (re)locatiekeuze van ondernemers en bedrijven. Toch heeft de stroming ook duidelijke tekortkomingen bij het verklaren van locatiekeuzes en verplaatsingsgedrag. Een van de belangrijkste kritiekpunten is het ontbreken van verklaring en een te sterk beschrijvend karakter. Ten tweede vormt de behaviourale stroming meer een aanvulling op de neoklassieke stroming doordat ze zich er sterk tegen afzet. Een ander belangrijk kritiekpunt is dat de theorie zich exclusief richt op het locatiegedrag van ondernemingen en er een gehele *behaviourale theory of the firm* ontbreekt. Relocatie is het gevolg van een aantal oorzaken, zowel bedrijfsintern als –extern. Hieraan wordt voorbij gegaan in de behaviourale theorie (Atzema *et al*, 2002; Pen, 2002 en Pellenbarg *et al*, 2002).

Institutionele locatietheorie

Ondanks de verschillen tussen beide eerder genoemde theorieën is er ook een belangrijke overeenkomst, het bedrijf wordt gezien als een actief element dat beslissingen neemt in een statische omgeving. Het bedrijf verwerkt de beschikbare informatie uit de omgeving om te komen tot een locatiekeuze, de omgeving heeft een passieve rol.

De reactie op een passieve omgeving wordt vormgegeven door de institutionele stroming. De locatie van een onderneming wordt niet alleen bepaald door interne factoren, maar ook de omgeving oefent invloed uit op de locatiekeuze. De sociale en culturele context (instituten) van een bedrijf zijn bepalend. Het belang van gelocaliseerde productiefactoren en transportkosten neemt af, terwijl de interacties tussen bedrijven en instellingen onderling meer gewicht krijgen. De *geography of enterprise* is een benadering die mede aanleiding is voor de vorming van de institutionele locatietheorie. Deze theorie kijkt naar een bedrijf en zijn interactie met de omgeving. Onderhandeling met leveranciers, afnemers, overheden en vakbonden vormt een belangrijk onderdeel van de interactie die bepaalt of een locatie aantrekkelijk is voor een onderneming. In eerste instantie had deze stroming voornamelijk betrekking op grote ondernemingen. De locatiekeuze van deze (vaak multinationale) ondernemingen kwam voort uit de bedrijfsstrategie. Als gevolg van internationalisering en globalisering werd de locatiekeuze een belangrijk onderdeel van hun strategie. Het was een bewuste keuze van ondernemingen om zich te vestigen in *new industrial space* (Scott 1988) regio's als Silicon Valley en Baden Württemberg of door te investeren in distributiecentra in Nederland (Atzema *et al*, 2002; Pellenbarg *et al*, 2002, pp. 9-10 en Pen, 2002).

Ondanks dat er veel aandacht is binnen de institutionele stroming voor grote ondernemingen, is ze ook gericht op kleine ondernemingen. Granovetter wijst hierop met de term *embeddedness*. Deze term duidt op een verankering of inbedding van ondernemers binnen een netwerk van sociale en economische relaties. Ondernemers zijn vaak 'gebonden' aan een bepaalde regio als gevolg van institutionele kaders als culturele waarden en sociale structuren. Dit heeft invloed op hun locatiedrag (Atzema, 2002 en Stam, 2003). Daarnaast spelen ook formele instituten een rol voor kleinere ondernemingen. Pellenbarg (2002, pp. 10) geeft aan dat de overheid en de vastgoedmarkt van belang zijn. De overheid faciliteert en reguleert infrastructuur, subsidies en belasting. De vastgoedmarkt speelt een rol omdat kleine onderneming vaak afhankelijk zijn van commercieel vastgoed voor hun bedrijf, omdat ze financieel niet in staat zijn om vastgoed in eigen beheer te hebben.

Ondanks dat er binnen de institutionele locatietheorieën aandacht is voor kleine en middelgrote ondernemingen, ligt de nadruk voornamelijk op grote multinationale bedrijven. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door de brede aandacht voor globalisering en internationalisering, terwijl veel ondernemingen slechts op regionale schaal opereren.

Een ander kritiekpunt is dat de *geography of enterprise*, als onderdeel van de institutionele stroming te weinig inzicht geeft in de gehele bedrijfsstrategie met betrekking tot de keuze van een locatie. Het blijft nog te beschrijven van karakter. De moderne theorieën zijn bovendien te eenzijdig gericht op de relaties van een onderneming en de positie binnen een cluster of netwerk.

Evolutionaire locatietheorie

Naast de behaviourale en institutionele stromingen die ontstaan zijn uit onvrede met de neoklassieke theorieën, vindt ook de evolutionaire stroming hier haar oorsprong. Er was met name kritiek op de houding van het neoklassieke gedachtegoed ten aanzien van de

factoren technologie en internationalisering. Deze werden gezien als exogeen, terwijl de evolutionaire opvatting is dat ze endogeen zijn, met andere woorden dat ze worden voortgebracht door de economie zelf om vooruitgang te boeken (Atzema *et al*, 2002 en Boschma *et al*, 2002). Dit geeft duidelijk aan wat de kern van de evolutionaire stroming vormt: economische verandering en aanpassing. Belangrijke begrippen binnen de evolutionaire stroming zijn afkomstig uit de biologie: mutatie (innovatie), overerving (routines) en selectie (concurrentie). Bedrijven en ondernemers handelen volgens routines, om zo risico's te vermijden. Bovendien vindt kennisoverdracht gemakkelijk plaats door gebruikmaking van routines. De routines worden onder andere gefilterd door de ruimtelijke omgeving. Wanneer een routine van een onderneming niet goed aansluit bij de ruimtelijke omgeving of markt, zal de onderneming economische achteruitgang ondervinden. Om toch te kunnen overleven moeten bedrijven zich aanpassen door middel van innovatie (Boschma *et al*, 2002).

Deze zienswijze duidt er op dat ondernemingen zich moeten aanpassen en veranderen om te overleven. Een belangrijk element daarvan is kennisvorming. Een onderneming moet nieuwe ideeën en competenties vergaren en ontwikkelen om stilstand en achteruitgang te voorkomen. Dit kan door het aangaan van nieuwe relaties, of activiteiten te ontplooiën op andere nationale markten of productmarkten. Verplaatsing vormt dus een vorm van aanpassing van een beslissing die in het verleden is genomen, dit maakt onderdeel uit van de afhankelijkheid van ondernemingen. Historische beslissingen en gebeurtenissen hebben invloed op het heden. De ontwikkeling en groei van ondernemingen zijn dan ook geen revolutionaire gebeurtenis, maar volgen het dynamisch proces van evolutie (Atzema *et al*, 2002 en Boschma *et al*, 2002).

De vier stromingen bieden inzicht in de redenen en motieven van verplaatsingen van ondernemingen. Waar de eerste stroming binnen de locatietheorieën voornamelijk gericht is op kosten, let de tweede stroming meer op de interne factoren die de locatiekeuze bepalen. De derde, de institutionele stroming, is voornamelijk gericht op de invloed van de omgeving, ofwel externe factoren. Binnen de evolutionaire stroming ligt de nadruk op de afhankelijkheid en routines van de onderneming.

In de volgende paragraaf wordt ingegaan op de kenmerken van bedrijfsverplaatsingen, waarbij onder andere aandacht wordt geschonken aan de besluitvormingen binnen een onderneming en het effect van de verplaatsingen op een onderneming.

3.4 Bedrijfsverplaatsingen – de praktijk

In de vorige paragraaf is al aangegeven dat verplaatsing een van de mogelijke aanpassingen is van een onderneming om te overleven. De vier stromingen uit paragraaf 3.3 geven een theoretische verklaring voor verplaatsing en vestiging bedrijven. In deze paragraaf wordt ingegaan op de kenmerken en effecten van de bedrijfsverplaatsingen. De factoren die een rol spelen bij de verplaatsing en het verplaatsingsproces worden als eerste uiteengezet. Vervolgens wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste kenmerken van bedrijfsverplaatsingen in Nederland.

3.4.1 Het verplaatsingsproces en locatiefactoren

De verplaatsing van een onderneming is geen op zichzelf staande beslissing. Het is een van de meest strategische beslissingen die een bedrijf neemt. Bovendien duurt het

verplaatsingsproces een lange tijd, gemiddeld meer dan twee jaar, en een grote impact heeft op de onderneming. Binnen het proces worden verschillende fasen onderscheiden, in aantal variërend van drie tot zeven fasen. Het aantal fasen zegt niet zozeer iets over de duur van het verplaatsingsproces, maar meer over de complexiteit er van. Dijk & Pellenbarg (2000a) benoemen drie fasen: *orientation*, *selection* en *negotiation*. Dit komt overeen met de basisstructuur van de strategische besluitvorming. In zijn proefschrift maakt C.J. Pen (2002) nog een verdere onderverdeling in zeven fasen. De drie eerder genoemde fasen maken echter ook deel uit van deze verfijnde indeling.

Bij de verplaatsing van een onderneming spelen verschillende locatie- en vestigingsplaatsfactoren een rol. Deze zijn onder te verdelen in drie typen factoren:

- *push*factoren, ofwel verhuisredenen;
- *pull*factoren, aantrekkingsfactoren van andere locaties;
- *keep*factoren, factoren die een bedrijf weerhouden van verplaatsing.

Met deze factoren kan worden aangegeven hoe een bedrijf een bepaalde locatie waardeert. Wanneer een bedrijf op de huidige locatie onvoldoende omzet kan creëren is er sprake van een *push*factor. Bereikbaarheid, uitbreidingsmogelijkheden, representativiteit en regelgeving kunnen daarom zowel *push*- als *pull*factoren zijn. Daarnaast kan een onderneming vast worden gehouden aan haar huidige locatie, door grote investeringen in het verleden of de lokale arbeidsmarkt. In dit kader geeft Pen (2002, pp. 140) aan dat locatiefactoren onderdeel uitmaken van het beleid van een onderneming waarmee het een niet-ruimtelijk doel nastreeft.

Daarnaast wordt in de wetenschappelijke literatuur (Dijk & Pellenbarg, 2000a; Pellenbarg *et al*, 2002 en Pen, 2002) ook onderscheid gemaakt in vestigingsplaatsfactoren die betrekking hebben op de organisatie (intern), de omgeving (extern) of het pand van de onderneming. Deze indeling wordt gehanteerd om aan te geven welke factoren de oorzaak of aanleiding zijn voor een locatiestrategie. Factoren die eveneens van invloed zijn op het proces, maar niet te vatten zijn in deze indeling zijn persoonlijke motieven van de ondernemer en het beleid van de overheid (Pen, 2002).

Gedurende het verplaatsingsproces hebben de locatiefactoren een wisselende mate van invloed. In de eerste fasen van het proces spelen organisatorische factoren een belangrijke rol. Naar mate het proces van relocatie vordert, neemt het relatieve belang af en worden pand- en omgevingsfactoren van groter belang. In tabel 3.1 is het belang van de vijf factoren weergegeven per fase.

Pandfactoren hebben gedurende het gehele proces een grote invloed op de besluitvorming. Daarnaast spelen organisatorische (of interne) factoren ook een belangrijke rol in het proces (Pen, 2002).

Tabel 3.1 *Belang* van locatiefactoren per fase van het proces van strategische besluitvorming*

	pand	organisatorisch	omgeving	persoonlijk	overheid
identificatie	1,19	1,13	0,88	0,79	0,36
zoeken / kiezen	1,15	1,27	0,81	0,70	0,33
implementatie	1,57	1,14	1,22	0,82	0,50

* Het belang is uitgedrukt in een schaal van 0 – 2.

Bron: Pen, 2002, pp. 212

Ook persoonlijke motieven spelen een rol bij de besluitvorming. Bij kleine ondernemingen hebben deze een relatief zwaarder gewicht dan bij grote ondernemingen, waar de het proces rationeler is. De reden hiervan is dat bij kleine ondernemingen in veel gevallen slechts één persoon verantwoordelijk is voor de besluitvorming over relocatie. In een grote ondernemingen worden dergelijke besluiten genomen door de directie of het hoofdkantoor. Omdat het bij verplaatsingen veelal gaat om kleine groeiende bedrijven (paragraaf 3.4.2) en één persoon daarmee verantwoordelijk is, spelen persoonlijke motieven een belangrijke rol. Ook is de noodzaak van winstontwikkeling bij kleine ondernemingen groter. Om te kunnen investeren zijn ze afhankelijk van extra financiële middelen. Organisatorische motieven zijn belangrijker bij besluiten van grote(re) ondernemingen (Pen, 2002 en Pellenbarg 2005a).

3.4.2 Bedrijfsverplaatsingen, een overzicht

In de voorgaande paragraaf zijn het verplaatsingsproces en de locatiefactoren aan bod gekomen. Deze paragraaf gaat in op kenmerken van verplaatsingen in de zin van omvang, samenstelling en afstand. In paragraaf 3.2 zijn enkele facetten hiervan terloops ter sprake gekomen, maar ze zullen verder worden uitgediept in de komende paragraaf.

Grootte onderneming en aantal banen

Gelet op de grootte van de onderneming kan worden gesteld dat ondernemingen met een klein aantal werknemers een grotere kans hebben om te verplaatsen dan ondernemingen met een groter aantal werkzame personen. Hiervoor zijn een aantal redenen te noemen. In de eerste plaats zijn kleine bedrijven minder flexibel dan grote ondernemingen. Ze zijn minder in staat om af te schrijven op kapitaal en investeringen waardoor relocatie eerder noodzaak is. Ten tweede moeten kleine ondernemingen een groot aantal kleine aanpassingen maken om te kunnen overleven, terwijl grote ondernemingen minder frequent een grote aanpassing doen. Een derde oorzaak is dat herontwikkeling van een pand of locatie veel invloed heeft op een kleine onderneming, terwijl een grotere onderneming hierdoor minder wordt beïnvloed. Als laatste oorzaak noemt Pen (2000, pp. 12) dat grote ondernemingen beter in staat zijn om ruimtelijke aanpassingen te doen aan hun huidige locatie, bijvoorbeeld door middel van uitbreiding.

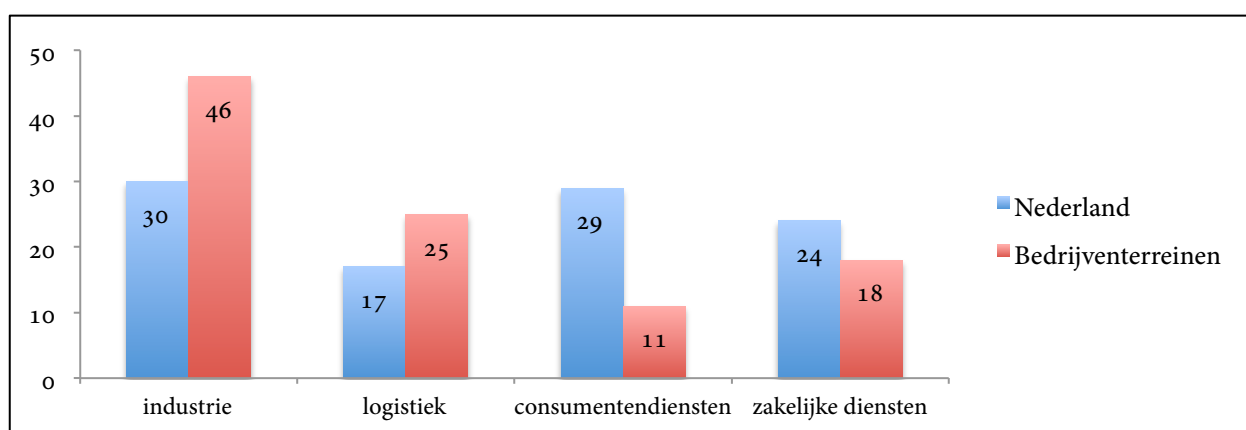
De verplaatsing van een onderneming met meer werknemers heeft echter een grotere impact op de werkgelegenheid uitgedrukt in aantal banen, dan een kleine onderneming. Van het totaal aan banen dat wordt verplaatst naar een bedrijventerrein is 33 procent afkomstig van een klein bedrijf (11 – 50 medewerkers). Zowel micro-ondernemingen (2 – 10 medewerkers) als middelgrote ondernemingen (51 – 250 medewerkers) hebben een aandeel van 25 procent in het aantal verplaatste banen. Verplaatsingen van eenmanszaken hebben een marginale invloed op het aantal verplaatste arbeidsplaatsen (Weterings *et al*, 2008). Ook het gemiddeld aantal verplaatste banen per relocatie laat zien dat het voornamelijk kleine ondernemingen zijn die van locatie wijzigen. Pen (2002, pp. 137) gaat uit van 3 tot 5 banen per verplaatsing, terwijl het RPB (2007c, pp. 16) het houdt op 12 banen per verplaatsing.

Afstand van verplaatsing

Naast de grootte en het aantal verplaatste banen is ook de afstand van de verplaatsing van invloed op de werkgelegenheid in een regio of gemeente. Het grootste gedeelte van de verplaatsingen vindt plaats binnen de eigen gemeentegrenzen. In haar studie naar bedrijfsverplaatsingen geeft het RPB (2007c) aan dat driekwart van de verplaatste bedrijven binnen de eigen gemeente blijft. Specifiek gelet op bedrijventerreinen

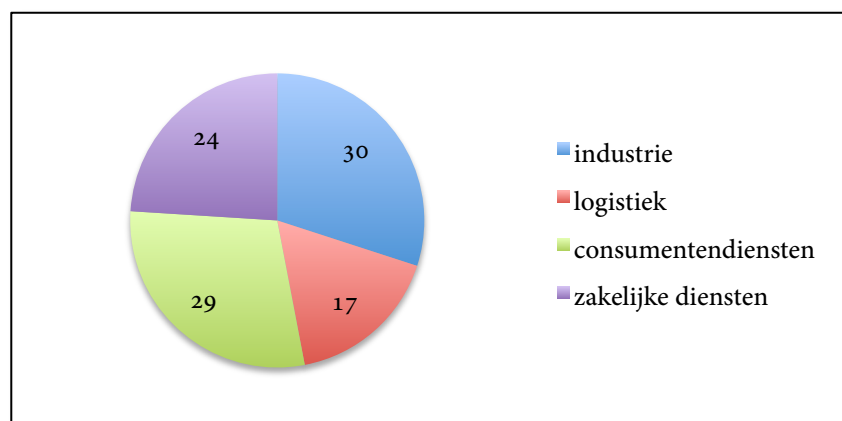
blijkt dat 94 procent van de ondernemingen verhuist binnen dezelfde arbeidsmarktregio³. Van het totaal aantal verplaatsingen naar een bedrijventerrein is ongeveer 74 procent intragemeentelijk. Belangrijkste reden voor de korte afstand van de verplaatsing is dat het netwerk van klanten, leveranciers en dergelijke hierdoor niet wijzigt. Bovendien hoeven werknemers niet mee te verhuizen met de onderneming (RPB, 2007c en Weterings *et al*, 2008).

Grafiek 3.1 Sector samenstelling naar aantal banen, 2000 - 2005

Bron: Weterings *et al*, 2008

Grafiek 3.2 Aandeel verplaatste banen naar bedrijventerrein per sector, 2000 - 2005

Bron: Weterings *et al*, 2008

Sector van bedrijf

Eerder in deze paragraaf is gebleken dat grote bedrijven minder vaak verplaatsen dan kleine. Er zijn ook verschillen tussen de verschillende bedrijfssectoren. Op bedrijventerreinen zijn gemiddeld meer werkzame personen in de sectoren logistiek en industrie actief dan in heel Nederland (grafiek 3.1). De sectoren zakelijke dienstverlening en consumentendiensten daarentegen zijn relatief ondervertegenwoordigd. Ondanks dat

³ Komt overeen met de COROP-regio's omdat deze worden beschouwd als relevante arbeidsmarktgebieden in Nederland (Weterings *et al*, 2008).

deze ondervertegenwoordiging, behoort ruim een derde van de verplaatste ondernemingen tot de sector zakelijke dienstverlening. Over het algemeen zijn bedrijven in de dienstverlenende sector ook mobieler dan bedrijven uit andere sectoren (Pen, 2000 en Weterings *et al*, 2008).

3.4.3 *De effecten van bedrijfsverplaatsingen*

In de vorige paragraaf is beknopt weergegeven wat de kenmerken van bedrijfsverplaatsingen zijn. Het effect op de werkgelegenheid van deze verplaatsingen is tweemaal. In de eerste plaats is er het directe effect van banen die verhuizen van de oude locatie naar de nieuwe locatie van de onderneming. Door de verhuizing van een onderneming vindt er een herverdeling van de werkgelegenheid plaats. Dit effect wordt wel het *attractie-effect* of *distributie effect* genoemd. Op lokaal niveau kan het attractie-effect van bedrijfsverplaatsingen naar bedrijventerreinen redelijk groot zijn. Concurrerende gemeenten kunnen bedrijven van elkaar aantrekken, waardoor het effect op de werkgelegenheid op gemeentelijke schaal groot is. Echter, op de schaal van arbeidsmarktregio's is er dan nauwelijks sprake van een groei of afname als gevolg van verplaatsingen. Aangezien onderneming voornamelijk over korte afstand verplaatsen is de invloed van het distributie effect op de totale werkgelegenheid beperkt (Olden, 2010; RPB, 2007c en Weltevreden *et al*, 2007).

Naast het directe effect van bedrijfsverplaatsing is er ook een indirect effect. Dit is het *groei-effect* of *generatieve effect* van verplaatste bedrijven. In paragraaf 3.2 is al aangegeven dat ondernemingen (vlak) voor en na hun verplaatsing sneller groeien dan ondernemingen die niet verplaatsen. Bedrijven die verplaatsen naar een bedrijventerrein groeien zelfs nog sneller dan ondernemingen die naar een andere locatie verplaatsen. Bedrijventerreinen lijken hiermee een geschikte locatie om ruimte te bieden aan dergelijke bedrijven met een groeiend aantal activiteiten of werknemers. Voor jonge, startende ondernemingen vormen de terreinen geen geschikte locatie, maar voor bedrijven in een verdere levensfase juist wel. Het generatieve effect heeft, in tegenstelling tot het distributieve effect, wel tot effect dat de gemeentelijke werkgelegenheid toeneemt (Olden, 2010; RPB, 2007c en Renes *et al*, 2009).

3.4.4 *Conclusie praktijk van bedrijfsverplaatsingen*

Relocatie is een van de meest strategische beslissingen van een onderneming. Het is het gevolg van een noodzakelijke aanpassing van de onderneming aan zijn omgeving. Verschillende factoren zijn van invloed op de verplaatsing. In de eerste fase van het verplaatsingsproces spelen voornamelijk organisatorische factoren een rol. De twee latere fasen worden gekenmerkt door het belang van pandfactoren en in mindere mate omgevingsfactoren.

Bedrijven die verplaatsen zijn gemiddeld klein qua omvang, ze verplaatsen over korte afstand en hebben in dat opzicht slechts een geringe invloed op de ontwikkeling van de totale werkgelegenheid als gevolg van het distributieve effect. Door een bovengemiddelde groei van de werkgelegenheid bij verplaatste onderneming (in het bijzonder de ondernemingen die naar een bedrijventerrein verhuizen) heeft relocatie indirect wel een positief effect (generatief) op de ontwikkeling van de werkgelegenheid.

3.5 Conclusie groei en verplaatsing van bedrijven

De aanleg van bedrijventerreinen is hoofdzakelijk bedoeld om bedrijven aan te trekken. Op deze wijze verwacht de overheid werkgelegenheid te stimuleren. Groei van het aantal arbeidsplaatsen vormt een onderdeel van de totale economische ontwikkeling binnen een gemeente. Ander aspect van de economische groei is (arbeids)productiviteit. Dit kan onder andere worden gestimuleerd door kapitaalinvesteringen en innovatie. Gezien de doelstelling van het bedrijventerreinenbeleid wordt dit aspect in het onderzoek verder buiten beschouwing gelaten.

Ontwikkeling van de werkgelegenheid wordt bepaald door de bedrijvendemografie die bestaat uit de *components of economic change*: oprichting, groei, verplaatsing, krimp en sterfte. Voor wat betreft bedrijventerreinen spelen voornamelijk groei en verplaatsing een belangrijke rol. Ondernemingen die gevestigd zijn op een bedrijventerrein blijken significant sneller te groeien dan ondernemingen die elders een groei doormaken. Daarnaast zijn verplaatsingen zijn een teken van vitaliteit. Verplaatste ondernemingen blijken te groeien, met name in de periode vlak voor en na hun verplaatsing.

Over de oorzaken en motieven van bedrijfsverplaatsingen zijn door de tijd verscheidene theorieën opgesteld. Waar de eerste stroming (neoklassiek) binnen de locatietheorieën is voornamelijk gericht op kosten factoren, let de tweede stroming (behaviouraal) meer op de interne factoren die de locatiekeuze bepalen. De derde stroming (institutioneel) is voornamelijk gericht op de invloed van de omgeving, ofwel externe factoren. Binnen de vierde stroming (evolutionair) ligt de nadruk op de padafhankelijkheid en routines van de onderneming.

De praktijk van bedrijfsverplaatsingen is echter weerbarstiger dan de theorie wil doen geloven. Het besluit tot relocatie is een proces, waarbij per fase verschillende motieven een rol spelen. In het begin van het proces zijn interne of organisatorische redenen belangrijk, terwijl in latere fasen externe factoren dominant zijn voor de locatiekeuze.

Uit recente onderzoeken naar verplaatste ondernemingen blijkt dat met name kleine ondernemingen verplaatsen. Bovendien is de afstand waarover de ondernemingen verplaatsen klein. Driekwart van de bedrijven verhuist binnen de eigen gemeente en 94 procent binnen dezelfde arbeidsmarktregio. De sector die het meest mobiel is, is de zakelijke dienstverlening.

Verplaatsing van ondernemingen heeft twee effecten op de werkgelegenheid, in de eerste plaats is dat een distributief effect. De bestaande werkgelegenheid wordt herverdeeld door de verhuizing van een onderneming. Omdat bedrijven veelal over korte afstand verplaatsen is dit effect gering. Daarnaast heeft het een groei effect. Bedrijven die verhuizen zijn vitaal omdat ze in staat zijn om zich aan te passen aan hun omgeving. In veel gevallen resulteert dit in een groei van de werkgelegenheid bij de onderneming in de periode voor en na de relocatie.

4 Analyse theorie en hypothesen

In de voorgaande twee hoofdstukken is eerst gesproken over het overheidsbeleid ten aanzien van nieuwe bedrijventerreinen en vervolgens over de ontwikkeling van de werkgelegenheid als gevolg van groei en verplaatsing van bedrijven. Met dit vierde hoofdstuk wordt de verbinding gelegd tussen de hoofdstukken twee en drie, om daarmee de basis te leggen voor het empirische deel van dit onderzoek. Dit hoofdstuk mondt uit in het opstellen van hypothesen, die door middel van kwantitatieve onderzoek in de volgende hoofdstukken worden getoetst.

4.1 Analyse theorie

Met deze paragraaf wordt onderbouwd hoe de deelvragen voor het kwantitatieve deel van dit onderzoek voortkomen uit het theoretisch kader. Dit mondt uit in een conceptueel model, dat is weergegeven in afbeelding 4.1.

4.1.1 *Generatief versus distributief*

In hoofdstuk twee is ingegaan op het overheidsbeleid ten aanzien van nieuwe terreinen. Dit beleid is gestoeld op een regionaal economische benadering. Nieuwe bedrijventerreinen worden gezien als belangrijke vestigingsplaatsfactor voor bedrijven. Door optimalisatie van deze factor (door het bieden van voldoende ruimte) volgt lokale werkgelegenheidsgroei, als gevolg van het aantrekken van bedrijven. Bedrijfsverplaatsingen zijn hiermee onder meer afgeleide van de aanleg van nieuwe terreinen. In de laatste twee decennia is er toenemende aandacht voor de vervangingsvraag van de bestaande voorraad bedrijventerreinen en herstructurering van verouderde terreinen. Het zwaartepunt in het overheidsbeleid blijft echter liggen bij het aanbod van voldoende ruimte, door de realisatie van nieuwe terreinen.

Olden (2010) betoogt in zijn proefschrift dat de aanleg van nieuwe terreinen echter niet resulteert in groei van werkgelegenheid, maar juist in herverdeling van werkgelegenheid. De aanleg heeft een distributief effect in plaats van een generatief effect. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat driekwart van de ondernemingen die verplaatst, dit binnen de gemeentegrenzen blijft. Maar liefst 94 procent van de verplaatste ondernemingen blijft binnen dezelfde arbeidsmarktregio (Wissen & Schutjens, 2005; RPB, 2007c en Weterings *et al*, 2008). Bovendien vinden er op bedrijventerreinen nauwelijks start-ups van bedrijven plaats. Deze bevindingen bevestigen het idee van Olden dat er bij de aanleg van nieuwe terreinen met name sprake is van een distributie effect.

Ondanks dat het merendeel van de verplaatste bedrijven binnen de gemeentegrenzen blijft en daarom weinig werkgelegenheid van buiten de regio wordt aangetrokken, kunnen verplaatsende bedrijven toch een bijdrage leveren aan de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid. Bedrijven die verplaatsen groeien relatief sneller dan ondernemingen die niet verplaatsen. Met name in de periode voor en na de verplaatsing vindt een significant sterkere groei plaats. Ook Stam (2007) wijst hierop: verplaatsing of uitbreiding is het gevolg van een aanpassing om te overleven of te groeien. Indirect bieden nieuwe terreinen daardoor toch mogelijk ruimte voor groei van de lokale werkgelegenheid.

De mogelijke tegenstelling tussen deze twee bevindingen vormt de aanleiding voor de derde deelvraag: *Is de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen van invloed op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid?* Met andere woorden, biedt het nieuwe terrein inderdaad

de benodigde groeiruimte voor bedrijven, vindt er alleen een herverdeling plaats van de bestaande werkgelegenheid of is er mogelijk nog iets anders aan de hand?

In verband met veronderstelde distributie effect voor gemeentelijke werkgelegenheid en de toegenomen aandacht voor herstructurering, bepleit Olden (2010) afstand te nemen van de regionaal economische benadering in het bedrijventerreinenbeleid. In plaats daarvan moet de overheid uitgaan van een vastgoedbenadering. Bij een dergelijke benadering wordt, in tegenstelling tot de regionaal economische benadering, een evenwichtiger beeld geschetst van de vraag naar ruimte voor bedrijventerreinen. Dit evenwichtiger beeld ontstaat door rekening te houden met de vervangingsvraag, veroudering van bestaand vastgoed en de relatie tussen nieuw en bestaand vastgoed. De vastgoedbenadering ziet (ruimte op) bedrijventerreinen als segment op de markt voor bedrijfsruimten (Olden, 2010, pp. 212).

Binnen het huidige overheidsbeleid wordt voor raming van de ruimtevraag van bedrijven gebruik gemaakt van de BLM (Bedrijfslocatiemonitor) van het CPB. In de BLM is de planningsopgave voor nieuwe bedrijventerreinen opgenomen. Deze is gebaseerd op de toekomstige ontwikkeling van de werkgelegenheid per sector of bedrijfstak en kenmerkt zich door een sterke *top-down* benadering, van nationaal niveau wordt het vertaald tot op het lokale niveau (Olden, 2010, pp. 142). Omdat bedrijventerreinen geen vestigingslocatie zijn voor startende ondernemingen, maar voor lokaal verplaatsende ondernemingen, zijn ramingen op basis van lokale of regionale groeiprognoze waardevoller dan nationale groeiprognozes. Dit pleit voor een *bottom-up* benadering van de planningsopgave, waarbij rekening wordt gehouden met de regionale verschillen in economische groei en werkgelegenheidsontwikkeling op bedrijventerreinen. De vastgoedbenadering sluit hier goed bij aan, omdat er binnen deze benadering ook meer oog is voor de lokale omstandigheden op de vastgoedmarkt.

4.1.2 *Belang samenstelling en werkgelegenheidsgroei van nieuwe bedrijventerrein*

Hiervoor is aangegeven dat werkgelegenheidsontwikkeling op bedrijventerreinen niet wordt veroorzaakt door startende bedrijven, maar door bedrijven die verplaatsingen of reeds gevestigde bedrijven die groeien. De kenmerken van de bedrijven die verplaatsen naar een nieuw bedrijventerrein zijn van invloed op het effect van een nieuw bedrijventerrein op de gemeentelijke werkgelegenheid. Dit vormt de aanleiding voor de vierde deelvraag van dit onderzoek: *Wat is de invloed van de samenstelling van een nieuw bedrijventerrein op het effect van de aanleg voor de gemeentelijke werkgelegenheid en op de werkgelegenheidsgroei op het terrein?*

In paragraaf 3.4 zijn bedrijfskenmerken omschreven die van invloed zijn op het effect van de verplaatsing. In de eerste plaats is dat omvang van het bedrijf op het moment van verplaatsen, uitgedrukt in het aantal werkzame personen. Ten tweede de groei voorafgaand aan de verplaatsing. Als derde de sector waarin de onderneming werkzaam is. Het vierde bedrijfskenmerk is de voormalige vestigingslocatie, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen een bedrijventerrein of een overige locatie. Het vijfde bedrijfskenmerk is de herkomst, dezelfde gemeente of een andere gemeente. De bedrijfskenmerken geven een beeld van de bedrijven *op het moment van verplaatsen*. Ze zijn direct van invloed op de gemeentelijke werkgelegenheid (Pen, 2002; RPB, 2007c en Weterings *et al*, 2008).

4.1.3 *Relatie bedrijfskenmerken en ontwikkeling*

De werkgelegenheidsontwikkeling van bedrijven op nieuwe terreinen vormt het indirecte effect dat een nieuw bedrijventerrein heeft op de gemeentelijke werkgelegenheid.

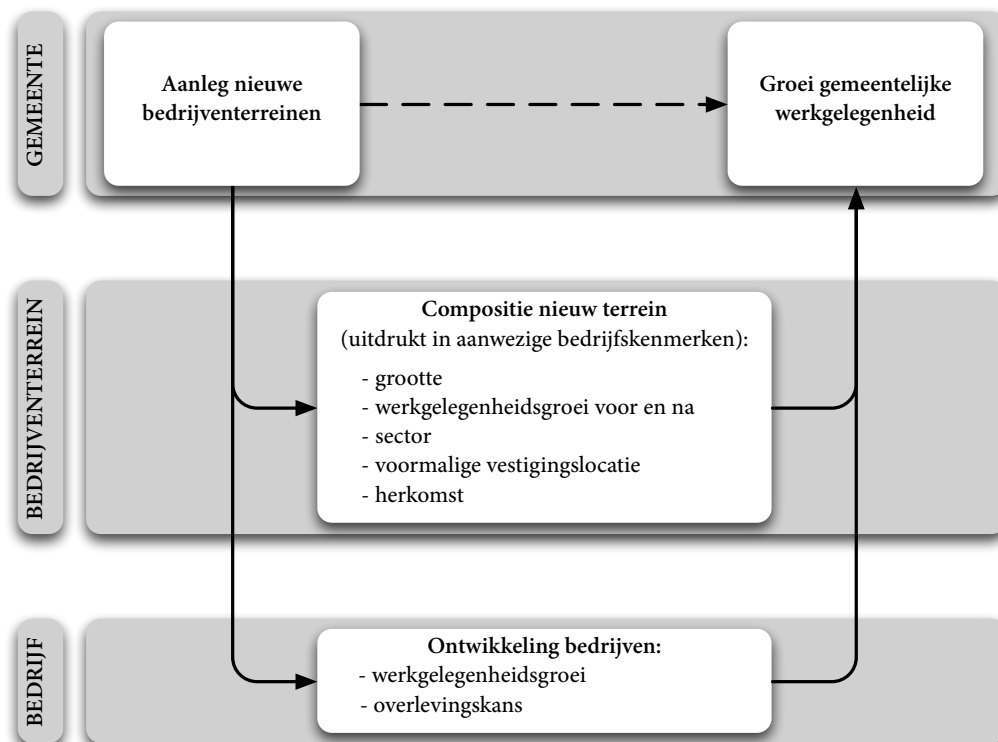
Ze wordt veroorzaakt door groei, krimp of sterfte van de bedrijven die zijn verplaatst naar een nieuw terrein. Deze ‘components of economic change’ worden mogelijk ook beïnvloed door de bedrijfskenmerken. Daarom is het van belang om dit onderzoek ook te richten op het niveau van de afzonderlijke bedrijven. Dit resulteert in de vraag: *Hoe beïnvloeden de bedrijfskenmerken de werkgelegenheidsgroei en overlevingskans van bedrijven die naar een nieuw bedrijventerrein zijn verplaatst?* Met de beantwoording van deelvraag 5 wordt aangegeven of er een relatie bestaat tussen de kenmerken van de verplaatste bedrijven, en de ontwikkeling. De bedrijfsontwikkeling worden uitgedrukt in twee componenten: de werkgelegenheidsgroei en de overlevingskans (RPB, 2007c en Renes *et al*, 2009).

4.1.4 Conceptueel model

Met de beantwoording van de deelvragen 3, 4 en 5 wordt zowel ingegaan op het effect van nieuwe bedrijventerreinen voor de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid, als op de achtergronden die bepalend zijn voor het mogelijke effect: de samenstelling van nieuwe bedrijventerreinen en ontwikkeling van de verplaatste bedrijven. Op basis van de theorie is een conceptueel model opgesteld (afbeelding 4.1) waarin is weergegeven welke factoren een rol spelen in het effect van de aanleg van nieuwe terreinen.

Nieuwe bedrijventerreinen bieden ruimte aan verplaatsingen van bedrijven. Het doel hiervan is om bedrijven aan te trekken van buiten af en ruimte te bieden voor groei. Op deze wijze wordt mogelijk de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid gestimuleerd. Het effect van de aanleg wordt echter bepaald op een lagere schaalniveau, namelijk dat van de bedrijventerreinen en het bedrijf. De samenstelling (of compositie) van een nieuw terrein is direct van invloed op de gemeentelijke werkgelegenheid, terwijl de ontwikkeling van de gevestigde bedrijven een meer indirect impact heeft. Het conceptueel model laat zien dat effect van de aanleg van een nieuw terrein deels wordt bepaald door factoren op een lager schaalniveau.

Afbeelding 4.1 *Conceptueel model*

4.2 Opzet onderzoek

In het eerste, theoretische deel van het onderzoek is antwoord gegeven op de eerste twee deelvragen. Hierin is het overheidsbeleid met betrekking tot de aanleg van bedrijventerrein beschreven en weergegeven wat de oorzaken voor en kenmerken van verplaatsing naar een bedrijventerrein zijn. Dit tweede, empirische deel gaat in op de deelvragen 3, 4 en 5. De beantwoording van deelvraag 3 gaat in op het algemene effect van de aanleg nieuwe bedrijventerreinen op de lokale werkgelegenheid. Met deelvraag 4 en 5 wordt geprobeerd duidelijk te krijgen wat de achterliggende oorzaken zijn van het effect op de werkgelegenheid.

4.2.1 Vooronderstelling effect aanleg nieuw bedrijventerrein

De derde deelvraag gaat in op de vraag of er een verband is tussen de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid en de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen binnen gemeenten in de provincie Utrecht. Om te kunnen beoordelen of nieuwe bedrijventerreinen een stimulerende werking hebben op de lokale werkgelegenheid is nodig om de ontwikkeling van de werkgelegenheid te volgen over een bepaalde periode. Hierdoor is het mogelijk een vergelijking te maken tussen de ontwikkeling van de lokale werkgelegenheid in een periode voor de aanleg van een nieuw terrein en een periode na de aanleg. Enerzijds vindt er longitudinaal onderzoek plaats door het volgen van de ontwikkeling van de werkgelegenheid per gemeente over een bepaalde tijdsperiode. Anderzijds krijgt het een comparatief karakter. De uitkomsten per gemeente worden met elkaar vergeleken om een beeld te kunnen vormen van de ontwikkeling van de lokale werkgelegenheid voor en na de aanleg van een nieuw bedrijventerrein.

De bevindingen uit de literatuur zijn tegenstrijdig, enerzijds wordt er gesteld dat nieuwe terreinen een distributief effect hebben (Olden, 2010), terwijl anderzijds nieuwe bedrijventerreinen en generatief effect wordt toegedicht, met name in overheidsdocumenten die gestoeld zijn op een sterk economische benadering. De vooronderstelling voor beantwoording van deelvraag 3 luidt:

Hypothese 1: *De aanleg van een nieuw bedrijventerrein heeft een significant positieve invloed op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid.*

Hiermee richt dit deel van het onderzoek zich op het gemeentelijk niveau. Het wordt gekenmerkt door een beschrijvend karakter. Met de hypothese wordt getoetst of er een positief verband is. Gelet op de bevindingen uit de literatuur had de hypothese ook ontkennend geformuleerd kunnen worden.

4.2.2 Vooronderstellingen relatie samenstelling nieuw terrein en effect aanleg

De volgende stap in de analyse van het effect van nieuwe bedrijventerreinen op de gemeentelijke werkgelegenheid is het bepalen van de karakteristieken of samenstelling van nieuwe bedrijventerreinen aan de hand van de bedrijfskenmerken. Deze stap richt zich op de beantwoording van deelvraag 4. Hiermee kan de koppeling worden gemaakt tussen de samenstelling van een nieuw terrein en het effect van het nieuwe bedrijventerrein op de gemeentelijke werkgelegenheid. Door middel van de volgende hypothesen kan worden getoetst of er een verband is en wat de richting en sterkte is.

Hypothese 2: *Nieuwe bedrijventerreinen waarbij de aanleg veel effect heeft op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid kennen een gering percentage bedrijven uit het kleinbedrijf.*

Bedrijven met een groot aantal werkzame personen brengen, met hun verplaatsing naar een nieuw bedrijventerrein, meer werkgelegenheid met zich mee. De verwachting daarmee is dat een hoog percentage grotere bedrijven op nieuwe bedrijventerreinen meer impact heeft op de lokale werkgelegenheid dan een hoog aandeel kleinere bedrijven. Daarnaast zijn het met name de grote ondernemingen die sneller dan gemiddeld groeien in de periode na hun verplaatsing, wat kan resulteren in een grotere invloed op de groei van de lokale werkgelegenheid (RPB, 2007c en Renes *et al*, 2009).

Hypothese 3: *Nieuwe bedrijventerreinen waarbij de aanleg veel effect heeft op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid kennen een groot percentage bedrijven dat afkomstig is uit een andere gemeente.*

Naast de grootte van het bedrijf, speelt ook de herkomst een belangrijke rol. Wanneer een bedrijf, dat verplaatst naar een nieuw terrein, afkomstig is uit dezelfde gemeente, vindt er op gemeentelijk niveau geen attractie van werkzame personen plaats. Door verplaatsing vanuit een andere gemeente vindt er direct groei van het aantal werkzame personen plaats.

4.2.3 *Vooronderstelling samenstelling nieuw terrein en groei aantal werkzame personen*

Naast de mogelijke relatie tussen de samenstelling van een terrein en het effect op de gemeentelijke werkgelegenheid, is de samenstelling van een nieuwe bedrijventerrein ook mogelijk van invloed op de groei van het aantal werkzame personen op een terrein. Het ligt in de lijn der verwachting dat een hoog aandeel grote bedrijven resulteert in een sterke groei. Daarom is de volgende hypothese opgesteld:

Hypothese 4: *Nieuwe bedrijventerreinen met een hoge groei van het aantal werkzame personen kennen een hoog percentage grote bedrijven.*

4.2.4 *Vooronderstellingen relatie bedrijfskenmerken en ontwikkeling*

Met de hypothesen 2, 3 en 4 wordt ingehaakt op directe effect van de aanleg van een nieuw bedrijventerrein. Hierbij wordt de verklaring voor het mogelijke werkgelegenheidseffect gezocht in de samenstelling van nieuwe terreinen.

In het laatste deel van het onderzoek wordt geanalyseerd of de bedrijfskenmerken verband houden met de ontwikkeling na verplaatsing. Om dit inzichtelijk te maken, wordt de ontwikkeling (werkgelegenheidsgroei en overlevingsratio) gelegd naast de kenmerken van de verplaatste bedrijven. Op basis van de theorie is het aannemelijk dat er verband is tussen de kenmerken van de bedrijven en de ontwikkeling die zij na de verplaatsing naar een nieuwe terrein doormaken. Onder andere grootte, herkomst en voormalige vestigingslocatie houden verband met de groei na de verplaatsing (Pen, 2002; RPB, 2007c en Weterings *et al*, 2008, pp. 58). Om de analyse op bedrijfsniveau uit te voeren zijn twee hypothesen opgesteld:

Hypothese 5: *Bedrijven die verplaatst zijn naar een nieuw bedrijventerrein en afkomstig zijn uit een andere gemeente kennen een sterkere groei van het aantal*

werkzame personen na de verplaatsing dan bedrijven die afkomstig zijn uit dezelfde gemeente.

Hypothese 6: *Bedrijven die verplaatst zijn naar een nieuw bedrijventerrein en afkomstig zijn van een bedrijventerrein kennen een hogere overlevingskans dan bedrijven die afkomstig zijn van een andere locatie.*

Het blijkt met name grote bedrijven te zijn die verplaatsen tussen bedrijventerreinen (Weterings *et al*, 2008, pp. 64). Deze bedrijven zijn over het algemeen minder gevoelig voor invloeden van buitenaf en bovendien beter in staat om veranderingen op te vangen (Pen, 2002). De kans op overleven lijkt daarmee hoger voor bedrijven die afkomstig zijn van een ander bedrijventerrein (en daarmee gemiddeld groter zijn qua omvang), dan bedrijven die van een andere locatie komen.

De opzet van het onderzoek is daarmee als volgt: eerst wordt er op gemeentelijk niveau geanalyseerd of de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen invloed heeft op de ontwikkelingen van de lokale werkgelegenheid. Vervolgens wordt op het niveau van bedrijventerreinen gekeken of er een verband is tussen de compositie van een nieuw terrein (uitgedrukt in bedrijfskenmerken en ontwikkeling) en het effect van het bedrijventerrein op de gemeentelijke werkgelegenheid. De derde stap bestaat uit het analyseren van de ontwikkeling van de bedrijven die verplaatst zijn naar een nieuw terrein, op basis van hun kenmerken.

Met dit hoofdstuk is de brug geslagen tussen de theorie en de empirie. Vanuit een analyse van de onderzochte literatuur zijn hypothesen opgesteld die de basis vormen voor het tweede deel van dit onderzoek. In het volgende hoofdstuk wordt de data die gebruikt wordt voor het empirisch onderzoek beschreven en geoperationaliseerd. Vervolgens wordt de methode van onderzoek toegelicht.

5 Data en methode van onderzoek

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de gebruikte data en de onderzoeksmethoden. Eerst wordt de dataset toegelicht. Voor de uitvoering van het empirisch deel van het onderzoek is gebruikgemaakt van het Provinciaal Arbeidsplaatsen Register (PAR) en het Integraal Bedrijven Informatie Systeem (IBIS). In de derde paragraaf wordt vervolgens de gegevens uit het PAR geoperationaliseerd. Een uiteenzetting van de onderzoeksmethoden is opgenomen in de laatste paragraaf.

5.1 Databronnen

Voor onderzoek naar ontwikkeling van werkgelegenheid en verplaatsing van bedrijven in Nederland wordt veelal gebruik gemaakt van gegevens uit het IBIS of LISA⁴. Voorbeelden van onderzoeken waarbij gebruik is gemaakt van deze gegevenssets zijn *Verhuizingen van bedrijven en groei van de werkgelegenheid* (RPB, 2007c) en *Werkgelegenheidsgroei op bedrijventerreinen* (Weterings *et al*, 2008). De gegevens van het IBIS bieden informatie over bedrijventerreinen, zoals de omvang van de locatie, prijsgegevens, aanbod van gronden en veroudering. Het LISA is een gegevensbestand waarin ruimtelijke en sociaaleconomische gegevens van bedrijfsvestigingen is opgenomen. Dit geeft inzicht in de werkgelegenheid binnen de verschillende sectoren en op diverse ruimtelijke schaalniveaus (Weterings *et al*, 2008 en Arcadis, 2010).

Het PAR is een provinciaal bestand waarin de uitkomsten van een werkgelegenheidsonderzoek zijn opgenomen. Voor deze masterthesis zijn de gegevens van het PAR van Utrecht gebruikt. De belangrijkste reden hiervoor is de beschikbaarheid binnen de universiteit. Daarnaast bood het bestand de mogelijkheid voor het uitvoeren van bewerkingen, toetsing en analyses. De gedetailleerde gegevens van het IBIS en LISA zijn daarentegen minder toegankelijk. Niettemin is voor de selectie van nieuwe bedrijventerreinen binnen de provincie Utrecht is het IBIS-bestand gehanteerd.

5.1.1 Provinciaal Arbeidsplaatsen Register

Het PAR is afkomstig van de provincie Utrecht en bevat gegevens over de werkgelegenheid en vestiging van bedrijven binnen de provincie voor de periode 1990 – 2010. In het bestand zijn de uitkomsten van een jaarlijks onderzoek onder bedrijven, instellingen en vrije-beroepsbeoefenaren in de provincie Utrecht opgenomen. Het bestand is opgebouwd met gegevens van het Handelsregister van de Kamers van Koophandel en andere openbare bronnen. De gegevens uit het PAR worden door de overheid gebruikt voor onderbouwing van haar beleid op het gebied van ruimtelijke ordening, verkeer en vervoer, arbeidsmarkt, milieu en veiligheid. Daarnaast worden werkgelegenheidscijfers uit het PAR gebruikt in het LISA. In het kader van dit onderzoek is gebruikgemaakt van de meest recente versie van het PAR. Het bestand beslaat een tijdreeks van 21 jaar over de periode 1990 – 2010 (Provincie Utrecht, 2010).

Omdat het bestand gedetailleerde informatie bevat over alle bedrijven binnen de provincie Utrecht per jaar over een langere periode is het goed bruikbaar voor de uitvoering van dit onderzoek. Zowel het maken van een momentopname van de

⁴ Landelijk Informatie Systeem van Arbeidsplaatsen en vestigingen (LISA).

bedrijfskenmerken bij verplaatsing naar een nieuw bedrijventerrein, als het volgen van de werkgelegenheidsontwikkeling over een langere periode behoort tot de mogelijkheden. De ontwikkeling van een bedrijf is hierdoor goed te volgen. Door de toevoeging van adresgegevens (straat, huisnummer, postcode, plaats, gemeente, vestigingslocatie) is het bovendien mogelijk de ontwikkeling van een bedrijf op een bepaalde locatie te bepalen, maar ook de invloed van de omgeving op de ontwikkeling. Met de opname van de variabele *bedrijventerrein* ontstaat bovendien de gelegenheid om onderzoek te doen naar de evolutie van bedrijven op verschillende werklocaties.

Naast de voordelen van het PAR, zijn er ook nadelen te noemen. Doordat het bestand zich beperkt tot de provincie Utrecht is het niet mogelijk om interprovinciale verplaatsingen te onderzoeken. Wanneer de herkomst of bestemming van een verplaatsende onderneming buiten de provincie Utrecht ligt, is dit niet in het bestand opgenomen. Hierdoor ontbreekt de mogelijkheid om onderscheid te maken tussen bedrijven die stoppen of vertrekken naar buiten de provincie. Een tweede nadeel van het bestand is het ontbreken van gegevens over de exit van een onderneming. Wanneer de gegevens van een bedrijf niet meer in het bestand zijn opgenomen, is niet duidelijk wat daar de oorzaak van is. Mogelijke oorzaken zijn dan faillissement, verplaatsing naar buiten de provincie of wijziging van de naam. Ditzelfde geldt voor bedrijven die toetreden in het databestand. Dit kunnen bijvoorbeeld startende bedrijven zijn, verplaatste bedrijven, of een nieuwe vestiging van een bestaande onderneming.

Wanneer gebruik wordt gemaakt van het PAR voor onderzoek naar bedrijfsdemografie is het van belang deze voor- en nadelen in acht te nemen en de sterkten en zwaktes van het bestand te benutten.

In het PAR zijn de volgende bedrijfskenmerken (variabelen) per jaar opgenomen voor de periode 1990 - 2010:

- vestigingsnummer;
- naam van bedrijf;
- sector van het bedrijf (Standaard Bedrijfsindeling 2008, SBI-code);
- aantal werkzame personen;
- adres van het bedrijf (straat, huisnummer, postcode, plaats en gemeente);
- de X en Y coördinaten (exacte locatie);
- gevestigd op bedrijventerrein (Ruimtelijk Identificatienummer ofwel Rinnummer⁵).

In het bestand zijn bijna 190.000 cases (bedrijven) opgenomen en in totaal 255 variabelen. Ieder bedrijf heeft een aparte regel, deze geeft (middels de variabelen) de ontwikkeling in de periode 1990 – 2010 weergeeft.

5.1.2 IBIS-werklocaties

Naast het PAR is voor de beantwoording van deelvraag 3, 4 en 5 gebruikgemaakt van een databestand van het IBIS, de zogenaamde *selectie- en rapportage module*. Met behulp van deze module kunnen resultaten uit de historische database van het IBIS worden opgevraagd en geselecteerd. De database bevat gegevens over alle werklocaties in Nederland wat betreft jaar van startjaar van uitgifte, oppervlakte, uitgeefbaarheid van gronden, Rinnummer, etc. De IBIS-inventarisatie wordt uitgevoerd door het Ministerie

⁵ Dit is een nummer ter identificatie van een werklocatie. Iedere werklocatie heeft een uniek nummer dat altijd gelijk blijft.

van Infrastructuur en Milieu met gegevens die afkomstig zijn van de provincies en de gemeenten. Het doel is inventariseren van en informeren over de eigenschappen van het totaal aan werklocaties, de uitgifte van gronden op werklocaties en de planning van nieuwe werklocaties. Onder werklocaties wordt verstaan terreinen die *“in hun oorspronkelijke opzet groter zijn dan één hectare bruto en grond voor uitgifte beschikbaar hebben, of op termijn krijgen, of volledig uitgegeven zijn”* (Arcadis, 2010).

In het kader van dit onderzoek wordt alleen gebruik gemaakt van de gegevens met betrekking tot het startjaar van uitgifte en de omvang van het oppervlak van een bedrijventerrein. Deze gegevens worden gekoppeld aan de lijst van bedrijventerreinen die zijn opgenomen in het PAR van de provincie Utrecht.

5.2 Datacontrole

In verband met tijd, kwaliteit en de mogelijkheid tot longitudinale analyse is voor dit onderzoek geen eigen data verzameld over bedrijfsgegevens binnen een bepaalde regio. In plaats daarvan is gekozen om gebruik te maken van beschikbare data over werkgelegenheid en bedrijfsvestigingen. Omdat secundaire data, net als primaire data, niet perfect is en fouten kan bevatten is het nodig om voor gebruik het PAR te ‘controleren’. Als eerste wordt gekeken of de gegevens die zijn opgenomen in het PAR juist zijn. Vervolgens wordt nagegaan of er binnen het bestand zelf geen fouten zijn opgetreden met het invoeren van de gegevens. Een voorbeeld van een dergelijk fout is een schuiffout. Hierbij zijn de ingevoerde gegevens wel juist, maar zijn ze op de verkeerde plaats ingevoerd.

De controle van het PAR is gedaan op basis van steekproeven die worden genomen van de data. Het is nauwelijks mogelijk het hele bestand te controleren op fouten. Door het vergelijken van de gegevens uit het bestand met de gegevens die beschikbaar zijn bij onder andere de Kamer van Koophandel (Handelsregister) kan worden gecontroleerd of de adresgegevens juist zijn en of een bedrijf daadwerkelijk is opgeheven of verplaatst. Op basis van deze steekproeven blijkt dat er in het bestand slechts enkele fouten zijn gevonden. Omdat het aantal fouten gering is, afgezet tegen de totale omvang van het PAR, is de verwachting dat deze geen invloed zullen hebben op de uitkomsten van onderzoek.

Na het controleren op juistheid is de dataset gecontroleerd op invoerfouten. Door het controleren op invoerfouten, steekproefsgewijs, kan worden achterhaald of er onregelmatigheden in het bestand zitten die zijn ontstaan tijdens de invoer van gegevens. Dit kunnen incidentele fouten zijn als gevolg van typefouten, maar ook schuiffouten. Deze ontstaan wanneer scores van de ene variabele bij een verkeerde variabele worden ingevoerd. Aan de hand van frequentietabellen zijn de gegevens gecontroleerd. Hieruit kwamen geen fouten naar voren.

In de tijdspanne die het PAR beslaat zijn er een aantal gemeentelijke herindelingen geweest binnen de provincie Utrecht. Na controle blijkt dat deze wijzigingen reeds zijn verwerkt in de data. Nadeel hiervan is dat intergemeentelijke verplaatsingen tussen de samengevoegde gemeenten in de periode voor de herindeling niet zijn opgenomen in het onderzoek. Naast de samenvoegingen zijn er ook enkele gemeenten die binnen de periode 1990 – 2010 onderdeel zijn geworden van een andere provincie. Dit betreft de gemeenten Wijdmeren en Nieuwkoop. Deze zijn, als gevolg van herindelingen, onderdeel geworden van de provincie Noord-Holland (Wijdmeren) en Zuid-Holland (Nieuwkoop). Het aantal aan bedrijven in de betreffende gemeenten op het moment van herindelen betreft slechts 4 promille van het totaal aantal bedrijven in het bestand. Ze zijn niet meegenomen in dit onderzoek en daarom verwijderd uit het bestand.

5.3 Nieuwe bedrijventerreinen op basis van IBIS en PAR

Op basis van de gegevens van het IBIS is een lijst van 58 bedrijventerreinen opgesteld die in de periode 1994 – 2007 zijn aangelegd. In het online databestand van het IBIS is het ‘officiële’ *startjaar uitgifte* opgenomen. Daarnaast is een lijst van nieuwe terreinen gedestilleerd uit het PAR van de provincie Utrecht, op basis van het aantal werkzame personen. Hierbij is het startjaar gedefinieerd als het eerste jaar waarin er werkzame personen geregistreerd staan op een bedrijventerrein. Deze lijst is, met 22 nieuwe bedrijventerreinen, korter dan die van het IBIS. Bij vergelijking van het startjaar van uitgifte (op basis van het IBIS) en het aantal werkzame personen op een nieuw terrein (afgeleid uit het PAR-bestand) komen een tweetal opmerkelijke zaken naar voren. In de eerste plaats blijkt dat sommige bedrijventerreinen die door het IBIS worden aangemerkt als nieuw, al enkele jaren bestaan. Uit het PAR blijkt dat er al in de jaren voordat gestart is met de uitgifte bedrijven zijn gevestigd. Enkele bedrijventerreinen hebben in de jaren voorafgaand aan de uitgifte meer dan 1000 werkzame personen (bijvoorbeeld Kanaleneiland Merwede in Utrecht en Handelscentrum/Dijnselburg in Zeist). In de tweede plaats komt ook het tegengestelde voor. Er zijn nieuwe terreinen waarbij het nog vijf tot tien jaar duurt voordat de eerste bedrijven zich vestigen (bijvoorbeeld Langshaven in Wijk bij Duurstede, De Corridor in IJsselstein en Haarbrug Noord in Bunschoten). In tabel 5.1 is een overzicht weergegeven van alle nieuwe bedrijventerreinen, zowel op basis van het IBIS als het PAR. Naast de bron is ook de gemeente en de naam van het terrein weergegeven.

Tabel 5.1 *Nieuwe bedrijventerreinen in de provincie Utrecht 1990 – 2010*

rinnummer	naam bedrijventerrein	gemeente nummer	gemeentenaam	IBIS	PAR
4730	Calveen	307	Amersfoort	x	
4924	Isselt	307	Amersfoort	x	
155001	Vathorst	307	Amersfoort	x	x
155028	De Wieken	307	Amersfoort	x	x
4925	De Drie Eiken	308	Baarn	x	
4926	Noordschil	308	Baarn	x	
4665	Rembrandtlaan	310	De Bilt	x	
4666	Inventumterrein	310	De Bilt	x	
4667	Ambachtstraat	310	De Bilt	x	
4734	Weltevreden	310	De Bilt	x	
155040	Larenstein	310	De Bilt	x	
155042	Molenkamp	310	De Bilt	x	
155051	Kon Wilhelminaweg/Groenekansegeweg	310	De Bilt	x	
4928	Merwedeweg/Keulschevaart	311	Breukelen	x	
4664	't Zand	312	Bunnik	x	
4929	Industriegebied Oost/De Rumpst	312	Bunnik	x	
4930	Industriegebied Zuid/Kosterijland	312	Bunnik	x	
4276	Haarbrug Noord	313	Bunschoten	x	x
4825	Zuidbuurt	317	Eemnes	x	
1268	Rondeel	321	Houten		x
4832	-	321	Houten		x
155003	De Meerpaal	321	Houten	x	x
155016	Princenhof	327	Leusden	x	
155017	Ruigeveld	327	Leusden	x	
4433	De Werf	329	Loenen	x	

4434	Garsten Noord	329	Loenen	x	
4435	Angstelkade	329	Loenen	x	
4932	De Copen	331	Lopik	x	
155025	Maarssenbroek	333	Maarssen	x	
155061	IJsselveld	335	Montfoort	x	
4937	Nijborg/Molenstraat	339	Renswoude	x	
4949	De Hooge Hoek	339	Renswoude	x	
4938	Remmerden	340	Rhenen	x	
155052	Bedrijventerrein Elst	340	Rhenen	x	
4941	Soesterberg	342	Soest	x	
155018	Industrieterrein Soest	342	Soest	x	
155019	De Grachten	342	Soest	x	
1327	-	344	Utrecht		x
4826	De Wetering	344	Utrecht	x	x
4943	Kanaleneiland Merwede	344	Utrecht	x	
150010	Kanaleneiland Zuid	344	Utrecht	x	
150013	IX+X Stapelterrein	344	Utrecht	x	
155005	Cartesiusweg	344	Utrecht	x	
155006	Overvecht Noord	344	Utrecht	x	
155022	Papendorp/Nieuwerijn	344	Utrecht	x	
155034	-	344	Utrecht		x
155039	Oudenrijn	344	Utrecht	x	
155053	Lage Weide	344	Utrecht	x	
1336	De Batterijen	345	Veenendaal	x	x
4944	Ambacht/Nijverkamp	345	Veenendaal	x	
3933	Over Oudland	353	IJsselstein	x	x
4672	Industrieterrein IJsseloevers	353	IJsselstein	x	
4673	De Corridor	353	IJsselstein	x	x
4682	-	353	IJsselstein		x
3939	-	355	Zeist		x
4946	Handelscentrum/Dijnselburg	355	Zeist	x	
4947	Zeist West	355	Zeist	x	
155035	Bedrijvenpark Seyst	355	Zeist	x	x
4935	PlettenburgDe Wiers Zuid	356	Nieuwegein	x	
4936	Herenstraat/Brugwal	356	Nieuwegein	x	
155038	-	356	Nieuwegein		x
2494	Utrechtsestraatweg	632	Woerden		x
4275	Polanen	632	Woerden	x	x
4680	-	632	Woerden		x
4953	-	632	Woerden		x
4939	Mijdrecht	736	De Ronde Venen	x	
155030	MOB-Complex	736	De Ronde Venen	x	x
155062	Vossenstein	1581	Utrechtse Heuvelrug	x	x

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Om tot één lijst van nieuwe bedrijventerreinen te komen zijn beide bestanden samengevoegd. Twaalf nieuwe bedrijventerreinen komen zowel op de IBIS lijst voor als in het PAR. Daarbij verschilden in alle gevallen het startjaar van de terreinen in het IBIS met het startjaar van het PAR. Om zo dicht mogelijk bij de praktijk te blijven, is er voor gekozen om in deze twaalf gevallen het startjaar van het PAR te verkiezen boven die van het IBIS. Het eerste jaar dat er werkzame personen op het terrein zijn, is gedefinieerd als het startjaar. Hierdoor is het mogelijk om alle 68 nieuwe terreinen kwantitatief te

analyseren op bedrijfskenmerken en ontwikkeling van de werkgelegenheid. Een zestal bedrijventerreinen waarvan de start van de uitgifte is begonnen in de periode 1994 – 2007 had in deze periode nog geen werkzame personen en deze zijn daarom buiten dit onderzoek gehouden.

In de gemeente Utrecht zijn in de betreffende periode de meeste nieuwe bedrijventerreinen aangelegd: elf. Er zijn zeven nieuwe terreinen aangelegd in De Bilt, waarvan er bij vier in 1995 is gestart met de uitgifte. In vier gemeentes (Woerden, Amersfoort, IJsselstein en Zeist) is het aantal bedrijventerreinen in de periode 1994 – 2007 uitgebreid met vier. Het komt meermaals voor dat er in hetzelfde jaar twee of meer bedrijventerreinen in een gemeente worden uitgegeven.

5.4 Operationalisatie

In paragraaf 4.2 is omschreven hoe het empirisch deel van het onderzoek is opgezet. Omdat het onderzoek bestaat uit het analyseren van kwantitatieve gegevens is het noodzakelijk om de genoemde begrippen, die gedefinieerd zijn in hoofdstuk 4, te operationaliseren. Ze moeten vertaald worden van een theoretisch niveau, dat algemeen en begripsmatig is, naar een operationeel niveau, dat specifiek, enkelvoudig en meetbaar is. Na afloop van de analyse van de kwantitatieve gegevens zal de vertaalslag de andere kant op worden gemaakt. Voor de interpretatie van de uitkomsten worden de gegevens gegeneraliseerd. De gebruikte variabelen worden in het vervolg van deze paragraaf beschreven.

5.4.1 Operationalisatie deelvraag 3

Bij de beantwoording van de derde deelvraag wordt onderzocht of de aanleg van een nieuw bedrijventerrein van invloed is op de ontwikkeling van de lokale werkgelegenheid. De gemiddelde groei van de werkgelegenheid per gemeente in een periode van drie jaar voor de start van uitgifte van een nieuw bedrijventerrein wordt daarbij vergeleken met de gemiddelde groei van de lokale werkgelegenheid over een periode van drie jaar vanaf de start van uitgifte. Omdat het PAR bestand alleen gegevens bevat uit de periode 1990 – 2010 worden alleen die bedrijventerreinen meegenomen waarvan de uitgifte is gestart in 1994 – 2007. Hierbij wordt gekeken of er een significante toename is van de gemeentelijke werkgelegenheid vanaf het moment van de aanleg van een nieuw bedrijventerrein. Twee kenmerken spelen hierin een cruciale rol:

- het aantal werkzame personen
- de gemeente van herkomst

Wanneer het totaal aantal werkzame personen op het nieuwe terrein slechts een gering percentage is van het totaal aantal werkzame personen in een gemeente, heeft de ontwikkeling van de werkgelegenheid op het bedrijventerrein een kleine impact op de totale lokale werkgelegenheid. Daarnaast is de herkomst van de ondernemingen op het nieuwe bedrijventerrein van belang. Een hoog percentage ondernemingen dat afkomstig is uit dezelfde gemeente resulteert vermoedelijk in een marginaal effect op de totale werkgelegenheid.

5.4.2 Operationalisatie deelvraag 4 en 5

Na de analyse op gemeentelijk niveau wordt met deelvraag 4 ingegaan op het niveau van bedrijventerreinen en met deelvraag 5 op microniveau, de verplaatste bedrijven. Bij de vierde deelvraag staat de samenstelling van een nieuw bedrijven, uitgedrukt in bedrijfskenmerken en ontwikkeling, centraal. Deze kenmerken (onafhankelijke variabele) worden afgezet tegen de impact van de aanleg van een nieuw bedrijventerrein op de gemeentelijke werkgelegenheid (afhankelijke variabele). Hierdoor kan worden bepaald welke factoren van invloed zijn op de mate waarin de aanleg van een nieuw bedrijventerrein effect heeft op de ontwikkeling van de lokale werkgelegenheid. Het effect op de gemeentelijke werkgelegenheid is onderverdeeld in drie klassen.

- Verschil in de gemeentelijke werkgelegenheids groei voor en na aanleg:
 - geen of negatief verschil
 - zwak positief verschil
 - sterk positief verschil

De mate waarin de aanleg van een nieuw bedrijventerrein effect heeft voor de lokale werkgelegenheid, wordt bepaald door het verschil in werkgelegenheids groei in de periode voor de aanleg en na de aanleg. Er is sprake van *geen of negatief* verschil, wanneer het de werkgelegenheids groei voor de aanleg hoger is dan de groei na de aanleg. Is het verschil in groei groter dan nul, maar kleiner dan één keer de standaarddeviatie (van de gemiddelde jaarlijkse groei vóór aanleg), is er sprake van *zwak positief* verschil. Bedraagt het verschil in groei meer dan één keer de standaarddeviatie, is er sprake van een *sterk positief* verschil.

Een bedrijventerrein wordt gekarakteriseerd door de kenmerken van de gevestigde bedrijven. Het aandeel bedrijven naar kenmerk bepaalt de samenstelling of compositie van een nieuw bedrijventerrein. Per nieuw terrein is het percentage bedrijven met een specifiek kenmerk dat aanwezig is bepaald. Hieruit kan een gemiddeld percentage per kenmerk per bedrijventerrein worden bepaald. Door de scores op de kenmerken per terrein af te zetten tegen het gemiddelde, wordt duidelijk of een kenmerk boven of onder gemiddeld aanwezig is op een nieuw bedrijventerrein.

Door de compositie van een nieuw bedrijventerrein af te zetten tegen het verschil in groei van de gemeentelijke werkgelegenheid wordt het verband tussen de variabelen geanalyseerd.

Naast het effect op de gemeentelijke werkgelegenheid, houdt de samenstelling van een nieuw bedrijventerrein ook verband met de groei van het aantal werkzame personen (wp) op een nieuw terrein. Omdat het startjaar van de bedrijventerrein die geselecteerd zijn op basis van het IBIS en het PAR verschillen, moeten beide selecties bedrijventerreinen apart worden geanalyseerd. Bedrijventerreinen uit de IBIS selectie kennen soms al een aanzienlijk aantal werkzame personen, terwijl op bedrijventerreinen die geselecteerd zijn op basis van het PAR in het jaar voor de aanleg geen werkzame personen zijn. Daarnaast moet de groei gecorrigeerd worden voor de grootte van het bedrijventerrein. Zo wordt het mogelijk om de groei per hectare te bepalen en de terreinen beter te kunnen vergelijken.

- werkgelegenheids groei nieuw terrein (IBIS): $\frac{(\text{aantal wp jaar 3} - \text{aantal wp jaar 1})}{\text{grootte bedrijventerrein in hectare}}$
- werkgelegenheids groei nieuw terrein (PAR): $\frac{\text{aantal wp jaar 3}}{\text{grootte bedrijventerrein in hectare}}$

Bedrijfskenmerken

Zoals aangegeven worden de karakteristieken van een nieuw bedrijventerrein bepaald door de kenmerken van de bedrijven die zich op het terrein hebben gevestigd. Het betreft de bedrijven die zich in de eerste drie jaar, vanaf de start van de uitgifte van gronden, op het bedrijventerrein hebben gevestigd. Er is onderscheid gemaakt tussen vijf kenmerken.

1. Grootte van de onderneming

Er zijn verschillende manieren om de grootte van een onderneming uit te drukken. In het kader van dit onderzoek wordt de grootte uitgedrukt in het aantal werkzame personen op het moment van verplaatsen. Hierbij worden verschillende klassen onderscheiden:

- 1 – 9 werkzame personen
- 10 – 19 werkzame personen
- 20 – 49 werkzame personen
- 50 – 99 werkzame personen
- 100 – 249 werkzame personen
- 250 of meer werkzame personen

2. Groei in periode voor verplaatsing

Het tweede bedrijfskenmerk is de werkgelegenheidsgroei van een bedrijf in een periode van drie jaar voor de verplaatsing. Om de groei te kunnen bepalen worden alleen de gegevens van de bedrijven uit de periode 1994 – 2007 meegenomen. De groei van de bedrijven is in verschillende klassen onderverdeeld:

- daling van het aantal werkzame personen
- groei tussen de 0% en 25%
- groei tussen de 25% en 50%
- groei tussen de 50% en 100%
- meer dan 100% groei

3. Sector van het bedrijf

Op basis van een de SBI-codes zijn de bedrijven uit het PAR onderverdeeld naar sector. De sectorindeling die wordt gehanteerd voor dit onderzoek is afkomstig van de BLM⁶. Ze wordt regelmatig gebruikt in discussies over bedrijventerreinen en is daarom ook toegepast in deze studie (Weterings *et al*, 2008). De sectorindeling van de BLM gaat uit van de SBI 1993 codering, het PAR bestand hanteert echter de codering op basis van SBI 2008. Achter de sector zijn de betreffende SBI 2008 codes weergegeven.

- industrie (10 – 33 en 41 – 43)
- logistiek (45, 46 en 49 – 52)
- consumentendiensten (37 – 39, 47, 55, 56, 60, 62, 63, 68, 72, 74, 77 – 82, 90 – 93, 95 en 96)
- zakelijke dienstverlening (53, 58 – 61, 64 – 66, 69 – 71 en 73)
- overheid en quartaire sector (35, 36, 75, 84 – 88 en 94)

⁶ De uitgebreide sectorindeling op basis van de BLM is terug te vinden in de bijlage I, tabel A

4. Voormalige vestigingslocatie

Het vierde bedrijfskenmerk is de voormalige vestigingslocatie van het bedrijf voordat ze is verplaatst naar een nieuw bedrijventerrein. Middels het Rinnummer kan worden afgeleid of een verplaatst bedrijf afkomstig is van een bedrijventerrein. Het ontbreken van een dergelijk nummer duidt op een overige locatie.

- bedrijventerrein
- overige locatie

5. Herkomst van de onderneming

Naast de voormalige vestigingslocatie speelt ook de gemeentelijke herkomst van een bedrijf een rol. Evenals bij het vorige bedrijfskenmerk is voor de herkomst eveneens een tweedeling te maken:

- dezelfde gemeente
- andere gemeente

Naast de vijf kenmerken die van belang zijn voor het werkgelegenheidseffect van nieuwe bedrijventerreinen, speelt ook de ontwikkeling van het bedrijf in de periode na de verplaatsing een rol. Deze ontwikkeling kan worden uitgedrukt in twee factoren, de werkgelegenheidsgroei en de overlevingskans in 2010 van het verplaatste bedrijf.

Werkgelegenheidsgroei na verplaatsing

De werkgelegenheidsgroei in de periode na de verplaatsing is mogelijk van significant belang voor het effect van het nieuwe bedrijventerrein op de ontwikkeling van de lokale werkgelegenheid. Het is daarom van belang te onderzoeken of er sprake is van groei van het aantal werkzame personen op een nieuw bedrijventerrein. Het betreft de jaarlijkse groei van het aantal werkzame personen van bedrijven die zich in de eerste drie jaar op het nieuwe terrein hebben gevestigd. Hierbij wordt dezelfde klasse-indeling gehanteerd als bij *groei in de periode voor verplaatsing* (paragraaf 5.3.2).

Overlevingskans

Het bepalen van de overlevingskans in 2010 kan middels een cohort-analyse. Per cohort (jaar) verplaatste bedrijven wordt geanalyseerd wat de overlevingsratio in 2010 is. Het overlevingsratio van bedrijven die op een nieuw bedrijventerrein, dus in de eerste drie jaar vanaf de start van de uitgifte, zijn gevestigd wordt vergeleken met de overlevingskans van niet naar een nieuw bedrijventerrein verplaatste bedrijven.

- overlevingskans = $\frac{1}{\text{aantal bedrijven in jaar } x / \text{aantal bedrijven in 2010}}$

5.4.3 *Invloed bedrijfskenmerken op ontwikkeling*

Met de werkgelegenheidsgroei en de overlevingsratio wordt aangegeven welke ontwikkeling bedrijven op nieuwe bedrijventerreinen doormaken. Om meer inzicht te krijgen in de achtergronden van deze ontwikkelingen moet de impact van de kenmerken van bedrijven op hun ontwikkeling worden geanalyseerd. Theoretisch zijn de bedrijfskenmerken van invloed op de groei en het overlevingsratio. Bedrijven die

verplaatsen kennen veelal een periode van groei in de jaren rond de verplaatsing. De mate waarin de bedrijven groeien verschilt onder ander per sector en herkomst (Pen, 2002; RPB, 2007c en Weterings *et al*, 2008). Door middel van enkele statistische toetsen wordt bepaald of er een verband is tussen de karakteristieken en de ontwikkeling van nieuwe bedrijventerreinen. Hierbij zijn de bedrijfskenmerken de onafhankelijke variabele en de werkgelegenheidsgroei en het overlevingskans de afhankelijke variabele.

5.5 Methode van onderzoek

Voor de analyse van het PAR-bestand is gebruik gemaakt van het statistische programma SPSS. Daarnaast is ook Microsoft Excel gebruikt, voornamelijk voor enkele ondersteunende bewerkingen en berekeningen. Het empirische deel van dit onderzoek, dat bestaat uit het analyseren van kwantitatieve gegevens, geeft antwoord op de deelvragen 3, 4 en 5.

5.5.1 *Verband met ontwikkeling lokale werkgelegenheid*

De drie deelvragen vragen een ander aanpak. Om te onderzoeken of de aanleg van een nieuw bedrijventerrein invloed heeft op de ontwikkeling van de lokale werkgelegenheid wordt gebruik gemaakt van de *t-toets voor gepaarde steekproeven*. Gepaarde toetsen worden gebruikt om het gemiddelde van een variabele op twee tijdstippen te vergelijken. De gemiddelde groei van de gemeentelijke werkgelegenheid voor de aanleg van het nieuwe bedrijventerrein wordt vergeleken met de gemiddelde groei in de periode na de aanleg. Omdat de gemiddelde groei over twee verschillende periodes van één gemeente wordt vergeleken, dient de *t-toets voor gepaarde steekproeven* te worden gedaan.

De waarden van beide gemiddelden worden van elkaar afgetrokken zodat er een nieuw variabele van verschillen ontstaat. Vervolgens wordt getoetst of het gemiddelde van de verschillen significant verschilt van 0. Bij de nulhypothese wordt er getoetst of het gemiddelde van de verschillen gelijk is aan 0. Wanneer er een significant verschil is wordt de nulhypothese verworpen. Dan kan worden gesteld dat de gemiddelden van de lokale werkgelegenheidsgroei uit de periodes voor en na de aanleg van een nieuw bedrijventerrein van elkaar verschillen (Vocht, 2008 en Field, 2009).

Om een gepaarde *t-toets* voor gepaarde waarnemingen uit te kunnen voeren moet aan een aantal vooronderstellingen worden voldaan:

- De steekproevenverdeling van de verschillen tussen de gemiddelden is normaal verdeeld, of de steekproef is voldoende groot ($N \geq 30$);
- Er is sprake van een interval- of ratioschaal (Vocht, 2008).

De variabele die getoetst wordt, de gemiddelde groei van de lokale werkgelegenheid, is een ratio variabele. Voor beide lijsten met nieuwe bedrijventerreinen geldt dat de verschillen tussen de gemiddelden normaal verdeeld is. De lijst die is opgesteld op basis van de gegevens van het IBIS telt 64 cases. Op basis van de Shapiro-Wilk toets (zie bijlage I, tabel B) blijkt dat ook de verschillen tussen de gemiddelden uit het PAR-bestand normaal verdeeld is.

5.5.2 *Invloed bedrijfskenmerken op effect aanleg bedrijventerrein en werkgelegenheidsgroei*

Bij de vierde deelvraag zijn niet de gemeenten de onderzoekseenheden, maar de nieuwe bedrijventerreinen. De samenstelling van een nieuw bedrijventerrein staat daarbij

centraal. Eerst wordt ingegaan op relatie tussen de samenstelling van een nieuw terrein en de impact op de gemeentelijk werkgelegenheid en als tweede op de samenstelling en de werkgelegenheidsgroei van de bedrijventerreinen na de uitgifte.

Op basis van de beantwoording van deelvraag 3 kan per nieuw bedrijventerrein bepaald worden of er geen, weinig of veel verschil is in gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor of na de aanleg. Deze driedeling vormt het uitgangspunt om te bepalen wat de scores zijn van de nieuwe terreinen voor de verschillende karakteristieken. Voor iedere categorie bedrijventerreinen (geen of negatief, zwak positief of sterk positief, zie paragraaf 5.3.2), wordt per bedrijfskenmerk het percentage bedrijven aangegeven. Dit resulteert in een overzicht met tabellen waarin duidelijk wordt wat de onderlinge verschillen zijn tussen de drie categorieën nieuwe bedrijventerreinen. Naast de vijf bedrijfskenmerken zal ook de werkgelegenheidsgroei na verplaatsing worden meegenomen. Omdat er onvoldoende gegevens zijn met betrekking tot de overlevingskans, wordt dit buiten beschouwing gelaten.

Bovendien kan bepaald worden of er een significant verband bestaat tussen de samenstelling van een nieuw bedrijventerrein en het verschil in gemeentelijke groei. Hiervoor kan *Spearman's rangcorrelatiecoëfficiënt* worden gebruikt. Op deze wijze kan de sterkte en richting (positief of negatief) van het verband tussen twee variabelen worden uitgedrukt. Omdat bedrijfskenmerken en ontwikkeling worden uitgedrukt in percentages zijn het ratio variabelen. Het effect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen betreft een ordinale variabele. Om Spearman's rangcorrelatie uit te kunnen voeren moet aan de volgende voorwaarden worden voldaan:

- Het verband tussen beide variabelen is lineair;
- Er is sprake van een bivariate normale verdeling: voor elke waarde van de ene variabele is er in de populatie een normale verdeling van de andere variabele.

Op basis van de uitkomsten van spreidingsdiagrammen blijkt dat er een lineair verband is tussen de variabelen. Daarnaast is er sprake van een bivariate normale verdeling, omdat de steekproef groter is dan 20 cases (Vocht, 2008 en Field, 2009).

De relatie tussen de samenstelling van een nieuw bedrijventerrein en de werkgelegenheidsgroei op een nieuw terrein bepalen, kan met de statistische toetsing van *Pearson's correlatiecoëfficiënt*. Hiermee kan de sterkte van de samenhang worden bepaald. Deze toetsing kent dezelfde voorwaarden als Spearman's rangcorrelatie.

5.5.3 Invloed bedrijfskenmerken op ontwikkeling

De bedrijfskenmerken van de bedrijven die naar een nieuw bedrijventerrein verplaatsen zijn niet alleen bepalend voor de compositie van het nieuwe terrein. Ook zijn ze van invloed op de ontwikkeling van de bedrijven na de verplaatsing (RPB, 2007c). Daarom is het van belang om op bedrijfsniveau te bepalen wat de relatie is tussen de kenmerken en ontwikkeling van een bedrijf. Het verband tussen bedrijfskenmerken en de werkgelegenheidsgroei kan in beeld worden gebracht met een *multiple regressie*. De causaliteit met het overlevingsratio wordt bepaald middels een *logistische regressie*. Per afhankelijke variabele (werkgelegenheidsgroei na vestiging en overlevingsratio in 2010) wordt een afzonderlijke regressie analyse worden uitgevoerd. Middels deze toetsing kan invloed van meerdere onafhankelijke variabelen (in dit geval bedrijfskenmerken) op een afhankelijke variabele worden bepaald.

Om een *multiple regressie* analyse uit te kunnen voeren moet worden voldaan aan een aantal voorwaarden:

- De variabelen zijn gemeten op een interval- of ratioschaal. Wanneer er sprake is van categorale variabelen kunnen dummy's worden gebruikt.
- Het verband tussen elke afzonderlijke onafhankelijke variabele X_i en de afhankelijke variabele Y is theoretisch causaal.
- Het model is lineair.
- Er is geen multicollineariteit tussen de onafhankelijke variabelen. Er is sprake van multicollineariteit als er correlaties van $|r| \geq 0,9$ voorkomen.
- Y is in de populatie normaal verdeeld voor elke waarde van alle onafhankelijk e variabelen X_i , en al deze normale verdelingen hebben dezelfde variantie (homoscedasticiteit).

Zowel de afhankelijke variabele als de onafhankelijke variabelen hebben een interval-ratioschaal. Enkele categorale variabelen (sector, voormalige vestigingslocatie en herkomst) worden omgezet naar dummy variabelen. De categorie met code 0 is de referentiecategorie. De uitkomsten moeten altijd ten opzichte van de referentiecategorie worden geïnterpreteerd. Verder is in de hoofdstukken 2 en 3 aangegeven dat er een theoretisch causaal verband is tussen de groei van de werkgelegenheid van de verplaatste onderneming en de bedrijfskenmerken. Uit de correlatiecoëfficiënten van de onafhankelijke variabelen blijkt deze onderling niet sterk correleren, $|r| \leq 0,9$. De correlatiematrix is opgenomen in de bijlage I, tabel C. Door de gestandaardiseerde residuen af te zetten tegen de gestandaardiseerde voorspelde Y -waarden is nagegaan of de variantie van de residuen constant is. Uit de uitkomsten van de residuen analyse geeft hiervan een bevestigend beeld (bijlage I, figuur A).

De *logistische regressie* kent de volgende voorwaarden:

- De afhankelijke variabele is dichotoom (binair). De onafhankelijke variabelen zijn interval of ratio variabelen of zijn categoriaal. In het laatste geval worden dergelijke variabelen eerst omgezet in dummy's.
- Het verband is theoretisch causaal. De afhankelijke variabele wordt beïnvloed door iedere onafhankelijke variabele.
- Het model is lineair. De logit is een lineaire combinatie van de onafhankelijke variabelen. Deze vooronderstelling is lastig te controleren.
- Er is geen multicollineariteit tussen de onafhankelijke variabelen. Er zijn geen bivariate correlaties van $|r| \geq 0,9$.

Aan de bovengenoemde vooronderstellingen wordt voldaan. De afhankelijke variabele is dichotoom, een bedrijf overleeft wel of niet in 2010. Twee van de onafhankelijke variabelen (*grootte* en *groei*) zijn ratio variabelen. De andere drie onafhankelijke variabelen (*sector*, *voormalige vestigingslocatie* en *herkomst*) zijn categorale variabelen. Deze moeten eerst worden omgezet in dummy variabelen. Op basis van het literatuuronderzoek kan worden gesteld dat er een theoretisch causaal verband is tussen de afhankelijke variabele en iedere onafhankelijke variabele. Bij de controle van de voorwaarden van de multiple regressie eerder in deze paragraaf is al gesteld dat er geen sprake is van multicollineariteit tussen de verschillende onafhankelijk variabelen.

In dit hoofdstuk is allereerst uiteengezet welke databronnen gehanteerd zijn voor dit onderzoek. Vervolgens zijn de gegevens bruikbaar gemaakt voor het onderzoek en is aangegeven op welke wijze het empirisch onderzoek wordt uitgevoerd. In principe bestaat

de empirische analyse uit drie stappen. Als eerste wordt bepaald wat het effect is van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen op de gemeentelijke werkgelegenheid. Daarna wordt de samenstelling en de ontwikkeling na aanleg van de terreinen onder de loep genomen en afgezet tegen het werkgelegenheidseffect voor de gemeente en de werkgelegenheidsgroei van het terrein zelf (stap 2). Ten slotte wordt bepaald of er een verband is tussen de bedrijfskenmerken en de ontwikkeling na verplaatsing naar een nieuw terrein (stap 3). In de volgende drie hoofdstukken worden de uitkomsten van deze stappen geanalyseerd en toegelicht.

6 Effect aanleg nieuw bedrijventerrein

In het voorgaande hoofdstuk is beschreven hoe het empirisch deel van dit onderzoek is opgebouwd. Daarbij is ingegaan op de gebruikte data, de operationalisatie van die gegevens en de methode van onderzoek. De volgende vier hoofdstukken beschrijven de uitkomsten van de empirische analyse. In dit zesde hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de vraag of er een statistisch verband is tussen de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen en de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid. Het zevende en achtste hoofdstuk gaan in op de relatie tussen de samenstelling van een nieuw terrein en de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei (hoofdstuk 7) en de groei van de werkgelegenheid op een bedrijventerrein (hoofdstuk 8). Met hoofdstuk 9 wordt de analyse op bedrijfsniveau beschreven, waarbij het gaat om het verband tussen de bedrijfskenmerken en de ontwikkeling na verplaatsing.

6.1 Gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na aanleg nieuw terrein

Met de derde deelvraag wordt de vraag gesteld of de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen een effect heeft op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid. Om dit effect te bepalen is de gemiddelde gemeentelijke groei van het aantal werkzame personen in een periode van drie jaar voor de aanleg vergeleken met de groei in een periode van drie jaar na de aanleg van een nieuw terrein. Gekeken wordt of de start van een nieuw bedrijventerrein ook terug te vinden is in de groeicijfers van de afzonderlijke gemeenten. De eerste stap van de analyse betreft het bepalen of er een significant verschil is tussen de groei van de werkgelegenheid in de periode voor de aanleg van een nieuw bedrijventerrein en de periode na de aanleg. Op deze wijze kan duidelijk worden gemaakt of de aanleg van een nieuw bedrijventerrein de groei van de lokale werkgelegenheid positief beïnvloedt. Door de groei van de werkgelegenheid per gemeente in de periode voor en na de aanleg van een nieuw terrein tegen elkaar af te zetten komen verschillen aan het licht.

De analyse van de werkgelegenheidsgroei wordt uitgevoerd door middel van een gepaarde t-test. De gemiddelde groei voor en na aanleg van alle gemeentes wordt met elkaar vergeleken. Dit is toegepast op zowel op de gecombineerde lijst als de twee afzonderlijke lijsten van nieuwe bedrijventerreinen. De vooronderstelling, op basis van het theoretisch kader, luidt: *De aanleg van een nieuw bedrijventerrein heeft een significant positieve invloed op de groei van de lokale werkgelegenheid.* Aan de hand van deze hypothese is het verschil in groei getoetst.

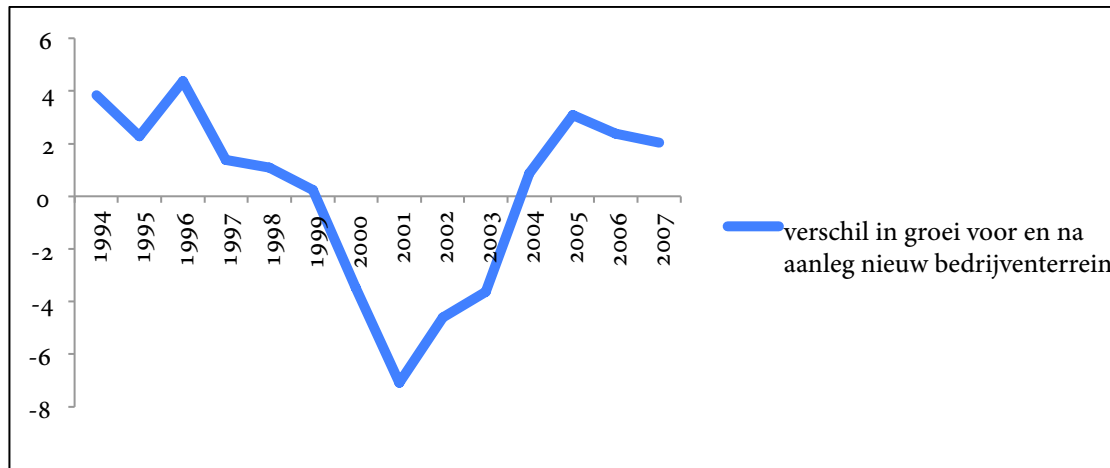
6.1.1 Effect aanleg nieuwe bedrijventerreinen op gemeentelijke werkgelegenheidsgroei

Als eerste is de groei van de werkgelegenheid van alle gemeentes waarin een nieuw bedrijventerrein is aangelegd geanalyseerd. Op basis van de uitkomsten van de *gepaarde t-toets* kan worden gesteld dat de procentuele groei van de werkgelegenheid in de periode voor de aanleg van een nieuw terrein en in de periode na de aanleg niet gelijk is, maar dat het verschil in groei niet significant is ($t(67) = -0.623$, $p > 0.05$, $r = 0.08$). Hypothese 1 wordt daarmee verworpen, de aanleg van een nieuw bedrijventerrein heeft geen significant positieve invloed op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid. De gemiddelde groei na aanleg is wel hoger dan voor de aanleg, maar ze verschillen niet significant. In bijlage II

zijn de SPSS uitdraaien opgenomen waarin de uitkomsten van de gepaarde t-test zijn weergegeven.

De gemeenten waarin vier of meer bedrijventerreinen zijn aangelegd tussen 1994 – 2007 kennen slechts een gering verschil (minder dan 1 procent) in groei van lokale werkgelegenheid voor en na de aanleg. Met name in de kleinere gemeenten met minder dan 10.000 werkzame personen, zoals Loenen en Renswoude, is het verschil voor en na de aanleg groter. Het betreft echter niet per definitie een positief verschil.

Tabel 6.1 *Verskil in gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na aanleg*

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Wanneer het verschil in gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg van een nieuw terrein wordt weergegeven (grafiek 6.1), is een opmerkelijk patroon waar te nemen. Per jaar waarin een nieuw bedrijventerrein is uitgegeven is de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei in drie jaar voor aanleg vergeleken met de groei in drie jaar na aanleg. In de periodes 1994 – 1999 en 2004 – 2007 is er sprake van een positief verschil: de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei na aanleg van een nieuw terrein is hoger dan voor de aanleg. Van 2000 – 2003 is er een negatief verschil, de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei na aanleg is lager dan voor de aanleg. Ondanks dat de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen geen effect heeft op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid, is de groei na aanleg wel hoger dan voor de aanleg. Mogelijk wordt de groei van de werkgelegenheid sterker beïnvloed door andere factoren. In de volgende twee paragrafen wordt daarom nader ingegaan op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid binnen de provincie Utrecht.

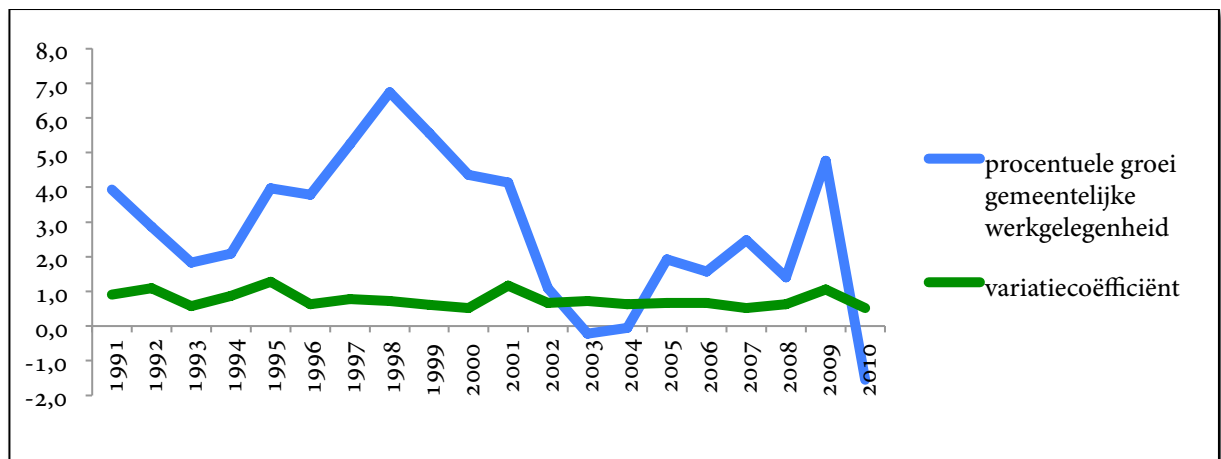
6.1.2 Gemeentelijke werkgelegenheidsgroei in provincie Utrecht

Om de invloed van de aanleg van nieuwe bedrijventerrein op de gemeentelijke werkgelegenheid in breder perspectief te plaatsen, is het belangrijk om ook in te gaan op gemeentelijke werkgelegenheidsgroei in de provincie Utrecht. Grafiek 6.2 toont de gemiddelde groei van de gemeentelijke werkgelegenheid over de periode 1991 – 2010. Daaruit blijkt een redelijke golfbeweging van de groei. Gelet op de periode 1994 – 2007 (de periode waaruit de nieuwe bedrijventerreinen zijn geselecteerd) zijn er drie periodes waarneembaar in de werkgelegenheidsgroei. Van 1994 – 1998 is er sprake van een toenemende procentuele groei. Een afnemende groei, of daling (2003 en 2004) is er van 1999 – 2004. De laatste drie jaren neemt de procentuele groei weer toe. Dit beeld is te

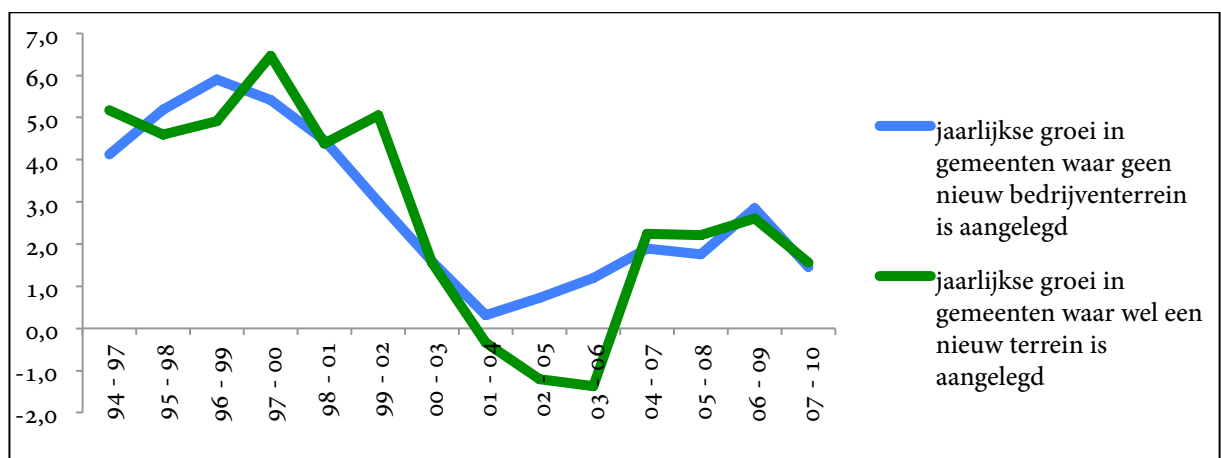
vergelijken met het verloop van het verschil in gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg van een nieuw terrein, zoals is beschreven in paragraaf 6.1.1.

Naast de groei is ook de variatiecoëfficiënt van de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei weergegeven. Hiermee wordt de relatieve spreiding van de groei aangeduid. Deze is redelijk constant over de hele periode. Het verschil in groei tussen de verschillende gemeenten blijft dus gelijk. De werkgelegenheidsgroei binnen de provincie Utrecht volgt daarmee voornamelijk de algemene economische conjunctuur. De constatering dat de verschillen in groei tussen de gemeentes gelijk blijft, wijst in dezelfde richting. Het effect van specifieke maatregelen om de economische groei te stimuleren is niet direct terug te vinden in de groeicijfers. Voorbeelden van dergelijke maatregelen zijn regionaal economisch beleid uit de jaren negentig, wat gericht was op het stimuleren van groei: op kantoorlocaties en in de Randstad. Ander voorbeeld is het toegenomen belang van corridors binnen het stedelijk netwerk. Deze corridors konden dienen als overloopgebied voor volle stedelijke gebieden (RPB, 2007c en Olden 2010). Daarmee is ook de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen, zoals bleek uit paragraaf 6.1.1, niet van invloed op de werkgelegenheidsgroei in de afzonderlijke gemeenten.

Grafiek 6.2 Gemeentelijke werkgelegenheidsgroei en spreiding groei in provincie Utrecht

Grafiek 6.3 Gemeentelijke werkgelegenheidsgroei over drie jaar vergeleken

Bron: Provincie Utrecht, 2010

6.1.3 Gemeentelijke werkgelegenheidsgroei vergeleken

Uit de vorige paragraaf blijkt dat de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei sterk de algemene economische conjunctuur volgt. Dit wil echter niet zeggen dat er geen verschillen in groei tussen de afzonderlijke gemeenten zijn. Daarom is het van belang ook te bepalen of er verschil is in werkgelegenheidsgroei in gemeenten waar niet een nieuw bedrijventerrein is aangelegd en de gemeenten waar dit wel heeft plaatsgevonden. In grafiek 6.3 is de jaarlijkse gemeentelijke werkgelegenheidsgroei over een periode van drie jaar weergegeven. Per jaar zijn de gemeenten geselecteerd waarin een nieuw bedrijventerrein is aangelegd. Hun werkgelegenheidsgroei is weergegeven middels de groene lijn in de grafiek. De werkgelegenheidsgroei van de overige gemeenten, waar in dat jaar geen nieuwe bedrijventerreinen zijn aangelegd, is weergegeven met de blauwe lijn.

De twee lijnen tonen globaal dezelfde curve. De gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor beide soorten gemeenten kent dus hetzelfde verloop. Hiermee wordt het beeld bevestigd dat de aanleg van bedrijventerreinen geen invloed heeft op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid. Bovendien is in acht van de veertien periodes van drie jaar de werkgelegenheidsgroei in gemeenten waar geen nieuw bedrijventerrein is aangelegd hoger dan in gemeenten waar wel een nieuw terrein is aangelegd.

6.1.4 Aantal werkzame personen op nieuwe bedrijventerreinen

Naast de constatering dat de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei met name wordt bepaald door de algemene economische conjunctuur, en specifieke maatregelen om groei te stimuleren niet direct zijn terug te zien in de groeicijfers, speelt het aantal werkzame personen op een nieuw bedrijventerrein een belangrijke rol.

Tabel 6.1 *Percentage werkzame personen t.o.v. totale gemeentelijke werkgelegenheid*

	gegevens PAR	gegevens IBIS
in jaar van aanleg	0,6%	6,8%
1 jaar na aanleg	1,0%	6,7%
2 jaar na aanleg	1,6%	6,6%
3 jaar na aanleg	2,2%	6,6%

Bron: PAR, 2010 en IBIS, 2011

Tabel 6.1 geeft het percentage werkzame personen op een nieuw bedrijventerrein ten opzichte van de totale gemeentelijke werkgelegenheid weer. De nieuwe terreinen die geselecteerd zijn op basis van het PAR, herbergen slechts een laag percentage werkzame personen van het totaal aantal werkzame personen in een gemeente. Het percentage werkzame personen is beduidend hoger op terreinen die geselecteerd zijn op basis van het IBIS. Dit verschil is te verklaren vanuit de definities van het startjaar van een nieuw bedrijventerrein. Bij IBIS is het officiële, administratieve startjaar gehanteerd. Hierbij kenden enkele terreinen voorafgaand aan de uitgifte een aanzienlijk aantal werkzame personen. De terreinen die geselecteerd zijn op basis van het PAR is het startjaar gedefinieerd als het eerste jaar waarin er werkzame personen geregistreerd staan op een bedrijventerrein (paragraaf 5.3). Een tweede opmerkelijk verschil tussen de beide lijsten is de groei van het percentage werkzame personen ten opzichte van het gemeentelijk totaal. Het percentage werkzame personen neemt toe op nieuwe bedrijventerreinen die geselecteerd zijn op basis van het PAR. Dit duidt op een snellere procentuele groei van de werkgelegenheid op het nieuwe bedrijventerrein, dan in de totale gemeente. Voor

bedrijventerreinen die geselecteerd zijn door middel van het IBIS blijft het percentage werkzame personen op nieuwe terreinen ten opzichte van het totaal in de gemeente gelijk.

Terugkomend op het ontbreken van het effect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen op de lokale werkgelegenheid, blijkt dit ook te worden verklaard door het lage percentage werkzame personen op nieuwe bedrijventerreinen. Dit geldt in bijzonder voor gemeenten waarin een nieuw bedrijventerrein is aangelegd dat geselecteerd is op basis van het PAR. De andere nieuwe bedrijventerreinen, geselecteerd middels het IBIS, kennen geen groei van het aantal werkzame personen ten opzichte van het totaal aantal werkzame personen in een gemeente. Hierdoor heeft de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen geen positief effect op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid.

6.2 Groei werkgelegenheid op nieuwe bedrijventerreinen

Omdat de selectie van nieuwe bedrijventerreinen gebaseerd is op twee verschillende bronnen, is het mogelijk om onderscheid te maken tussen gemeentes die geselecteerd zijn op basis van het IBIS of het PAR. Door de verschillende benaderingswijze van de nieuwe bedrijventerreinen zijn er mogelijk ook verschillen in het effect wat de aanleg van een terrein heeft voor de gemeentelijke werkgelegenheid. Eerst wordt ingegaan op de gemeenten die geselecteerd zijn op grond van het IBIS. Paragraaf 6.2.2 beschrijft de analyse van PAR gegevens.

6.2.1 Groei werkgelegenheid op nieuwe bedrijventerreinen (IBIS)

Door middel van het IBIS is 58 maal een nieuw bedrijventerrein geselecteerd. Uit analyse blijkt dat er geen verschil is in gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg van een nieuw terrein (zie bijlage II). De gemiddelde groei in drie jaar voor aanleg is iets hoger ($M = 3.10$, $SE = 0.34$), dan de gemiddelde gemeentelijke werkgelegenheidsgroei na de aanleg ($M = 3.04$, $SE = 0.32$).

Net als bij analyse van de werkgelegenheidsgroei in alle gemeenten, blijkt ook nu dat er verscheidene periodes van verschil in groei voor en na de aanleg zijn te onderscheiden. Gemeentes waar tussen 1999 – 2002 nieuwe terreinen zijn aangelegd kennen een negatief verschil in werkgelegenheidsgroei. In deze periode zijn 17 van de 64 nieuwe terreinen aangelegd. Bovendien is het verschil in groei voor en na de aanleg in deze jaren het groter is dan in de andere jaren. De gemeenten Maarssen en Soest, waar tussen 1999 en 2002 enkele terreinen zijn aangelegd kennen met name negatief verschil in groei van het aantal werkzame personen voor en na de aanleg. In Soest groeit de werkgelegenheid in de periode na de aanleg van een tweetal nieuwe terreinen nauwelijks (0.6 procent groei). In de gemeente Maarssen daalt het aantal werkzame personen na de aanleg met 2 procent, terwijl in de periode voorafgaand aan de aanleg van het bedrijventerrein Maarssenbroek er sprake was van een sterke stijging (6.6 procent). In de gemeente Utrecht zijn in deze periode vier van de negen nieuwe terreinen aangelegd.

6.2.2 Groei werkgelegenheid op nieuwe bedrijventerreinen (PAR)

Uit de twee eerdere statistische toetsen bleek dat er geen significant verschil is tussen de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei in de periode voor de aanleg en na de aanleg van een nieuw bedrijventerrein. In gemeenten waar nieuwe bedrijventerreinen zijn aangelegd die geselecteerd zijn op basis van het PAR, is wel sprake van een significant verschil in groei van de werkgelegenheid voor en na de aanleg van een nieuw terrein. De gemiddelde groei van de gemeentelijke werkgelegenheid ligt 1.45 procentpunt hoger na (M

= 3.87, SE = 0.69) de aanleg van een nieuw terrein dan voor de aanleg (M = 2.42, SE = 0.65).

Vergeleken met de cijfers gebaseerd op het IBIS met betrekking tot de gemiddelde groei van de werkgelegenheid voor en na de aanleg van een nieuw terrein, valt op dat de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei bij de PAR selectie voor aanleg lager en na aanleg hoger is dan in gemeenten waar een nieuw bedrijventerrein, geselecteerd op basis van het IBIS, is aangelegd. In slechts in drie gemeenten (IJsselstein, Woerden en Utrecht) is er sprake van een negatief verschil in gemeentelijke werkgelegenheidsgroei na de aanleg van een nieuw bedrijventerrein geselecteerd op basis van het PAR. Rond de aanleg van terreinen die geselecteerd zijn op basis van het IBIS is er in 27 van de 58 gemeenten sprake van een negatief verschil in werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg.

Er is ook overeenkomst tussen de twee groepen gemeenten. Er is een negatief verschil in gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg zowel bij terreinen die zijn geselecteerd op basis van het PAR als op basis van het in de periode 2000 – 2003.

Tabel 6.2 *Percentage bedrijven naar startperiode*

periode	IBIS	PAR
1994 – 1999	68.9	45.4
2000 – 2003	29.3	18.2
2004 – 2007	8.6	36.4

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

In tabel 6.2 is weergegeven in welke periode de nieuwe bedrijventerreinen zijn 'uitgegeven'. Daaruit blijkt dat het zwaartepunt van de startjaren voor de IBIS selectie ligt in de laatste zes jaar voor de eeuwwisseling. Na 2003 zijn er weinig nieuwe terreinen uitgegeven, uitgaande van het IBIS. Een aanzienlijk deel van de bedrijventerreinen uit de PAR selectie is uitgegeven tussen 2004 – 2007. Mogelijk speelt het overheidsbeleid wat in toenemende mate gericht is op de herstructurering van verouderde bedrijventerreinen een rol in de sterke afname van de uitgifte van nieuwe bedrijventerreinen uit de IBIS selectie.

Ook moet rekening worden gehouden met de selectie methode van beide bronnen. Het startjaar van de PAR selectie is sterk geënt op de praktijk, daarmee vormt ze een betere weergave van de economische situatie op dat moment. In economisch positieve tijden zullen bedrijven eerder besluiten om zich te vestigen op een nieuw bedrijventerrein dan tijden van een neergang. In de selectie van het IBIS werkt dit minder sterk door, omdat er een administratieve benadering is van het startjaar van een bedrijventerrein.

6.3 Conclusie effect aanleg nieuw bedrijventerrein

In het theoretisch kader van dit onderzoek kwam naar voren dat overheidsbeleid gericht is op een regionaal economische benadering van bedrijventerreinen. De aanleg van bedrijventerreinen biedt letterlijk en figuurlijk ruimte voor economische groei. Aan de andere kant wordt gesteld dat de terreinen slechts faciliterend zijn voor groei, of aanleiding vormen voor een herverdeling van economische activiteiten over de ruimte zonder dat dit direct groei tot gevolg heeft.

Op basis van de analyse van de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei blijkt dat deze voor de aanleg en na de aanleg van een nieuw bedrijventerrein niet verschilt. De

uitkomsten lijken hiermee te wijzen in de richting van een distributief effect, waar Olden op wijst in zijn proefschrift *Uit voorraad leverbaar* (2010). De groei van de gemeentelijke werkgelegenheid is wel hoger voor aanleg, dan na aanleg. Dit lijkt voornamelijk het gevolg te zijn van andere factoren. De gemeentelijke werkgelegenheidsgroei, ongeacht de aanleg van een nieuw bedrijventerrein, komt sterk overeen met de werkgelegenheidsgroei binnen de provincie Utrecht als geheel. Ze volgt daarmee de trend van de algemene economisch conjunctuur. Bovendien zijn er geen sterke verschillen te zien tussen de werkgelegenheidsgroei van de verschillende afzonderlijke gemeenten. Dit duidt er op dat specifieke (beleids)maatregelen de gemeentelijke werkgelegenheid niet duidelijk beïnvloeden.

Een ander aandachtspunt bij het ontbreken van het effect van de aanleg van nieuwe terreinen op de werkgelegenheidsgroei, is het gering percentage werkzame personen op een nieuw bedrijventerrein ten opzichte van het totale aantal werkzame personen in een gemeente. Uit tabel 6.2 blijkt dat nieuwe bedrijventerreinen, met name uit de PAR selectie, een laag percentage van het totaal aantal werkzame personen per gemeente herbergen. Groei op deze terreinen heeft daarmee weinig invloed op de totale werkgelegenheidsgroei in een gemeente. Wel is er op bedrijventerreinen die geselecteerd zijn op basis van het PAR sprake van een toename van het percentage. Dit kan worden veroorzaakt door groei van de bestaande bedrijven op het nieuwe terrein, of door aantrekking van bedrijven van buiten de gemeente. Met name het eerste (groei van bestaande bedrijven) komt overeen met de bevindingen uit de literatuur (Weterings *et al*, 2008), waarbij gesteld wordt dat bedrijven die gevestigd zijn op een bedrijventerrein sneller groeien dan bedrijven die op een andere locatie zijn gevestigd.

Voor de groei van de werkgelegenheid in de gemeenten waar bedrijventerreinen uit de PAR selectie zijn aangelegd geldt dat er wel een verschil is in werkgelegenheidsgroei voor de aanleg en na de aanleg. Dit duidt op een mogelijk generatief effect van nieuwe terreinen, namelijk dat de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen een positieve effect heeft op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid. Bovendien sluit het aan bij de neoklassieke locatietheorieën waarbij gunstige vestigingsplaatsfactoren (in dit geval een nieuw bedrijventerrein) op termijn resulteren in economische groei.

Om meer inzicht te krijgen in de achterliggende oorzaken voor het al dan niet aanwezige effect van nieuwe bedrijventerreinen op de groei van de lokale werkgelegenheid is het van belang om op lagere schaalniveaus analyses uit te voeren. In het volgende hoofdstuk wordt daarom de samenstelling en kenmerken van de afzonderlijke terreinen afgezet tegen de mate waarin ze van invloed zijn op de lokale werkgelegenheid.

7 Samenstelling nieuw bedrijventerrein en effect werkgelegenheid

Uit hoofdstuk 6 blijkt dat de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid niet significant verschilt voor en na de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen. Met hoofdstuk 7 wordt ingegaan op de tweede stap van het empirisch deel van dit onderzoek. De analyse richt zich daarmee op bedrijventerreinen als onderzoekseenheden. De samenstelling (of compositie) van een bedrijventerrein en de relatie met het effect voor de lokale werkgelegenheid staat daarin centraal. De invloed die de aanleg van een nieuw bedrijventerrein heeft op de lokale werkgelegenheid wordt mogelijk beïnvloed door de samenstelling van een terrein. Deze samenstelling wordt bepaald door de kenmerken en ontwikkeling van bedrijven die verplaatsen naar een nieuw terrein. Eerder is reeds aangegeven dat in dit onderzoek alleen de bedrijven worden meegenomen die verplaatsen naar een nieuw terrein, omdat uit het theoretisch kader bleek dat startende bedrijven zich nauwelijks vestigen op bedrijventerreinen. Aanwas van bedrijven vindt daarmee theoretisch alleen plaats op basis van verplaatsing (RPB, 2007c; Stam, 2007; Weterings *et al*, 2008 en Olden, 2010). In de theorie van hoofdstuk 3 is aangegeven dat er een relatie bestaat tussen de kenmerken van de verplaatste bedrijven en hun effect op de werkgelegenheid. Zo zijn het met name grote ondernemingen die relatief sneller groeien na verplaatsing, zijn bedrijven uit de zakelijke dienstverlening mobieler en daarmee mogelijk eerder geneigd zich te vestigen op nieuwe terreinen en verplaatsen bedrijven voornamelijk over korte afstand. De vraag is of dit ook geldt voor nieuwe bedrijventerrein en welk effect deze kenmerken met zich mee brengen. Dit komt tot uitdrukking in het eerste deel van de vierde deelvraag: *Wat is de invloed van de samenstelling van een nieuw bedrijventerrein op het effect van de aanleg voor de gemeentelijke werkgelegenheid?* De beantwoording van het tweede deel van deelvraag vier wordt uitgewerkt in hoofdstuk 8.

7.1 Drie categorieën bedrijventerreinen

Per paragraaf worden de verschillende karakteristieken van de nieuwe bedrijventerreinen onder de loep genomen. Om de vierde deelvraag te kunnen beantwoorden zijn eerst de nieuwe bedrijventerreinen ingedeeld op het verschil in gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg. Hierbij zijn drie categorieën verschil te onderscheiden: *geen of negatief*, *zwak positief* en *sterk positief* (zie paragraaf 5.3.2). Vervolgens is per nieuw bedrijventerrein het percentage bedrijven op basis van kenmerk en ontwikkeling bepaald. Hierdoor is het mogelijk om de samenstelling van een terrein af te zetten tegen het verschil in lokale werkgelegenheidsgroei. De bedrijventerreinen uit de verschillende categorieën kunnen zo op grond van hun samenstelling worden vergeleken.

Tabel 7.1 *Verskil in werkgelegenheidsgroei voor en na aanleg nieuw terrein*

	aantal terreinen	percentage	aantal bedrijven	percentage
1. geen of negatief verschil	18	26.5	259	30.0
2. weinig verschil (positief)	26	38.2	458	53.0
3. veel verschil (positief)	24	35.3	147	17.0

Bron: Provincie Utrecht, 2010

In tabel 7.1 is het aantal en percentage bedrijventerreinen per categorie weergegeven. Ondanks dat ruim een derde van de terreinen valt in categorie drie, is slechts 17 procent van de bedrijven die naar een nieuw terrein zijn verplaatst daar gevestigd. Dit wijst op relatief kleine terreinen. Tabel 7.2 geeft een overzicht van de betreffende terreinen per categorie. Zoals ook reeds bleek uit de gepaarde t-test, kent categorie drie een hoog percentage bedrijventerreinen uit de PAR selectie. De gemeenten De Bilt (17125), Loenen (2117), Renswoude (2410) en IJsselstein (12801) hebben een aanzienlijk aantal terreinen met categorie drie. Deze gemeenten hebben een relatief laag aantal werkende personen.

In totaal zijn er 26 nieuwe bedrijventerreinen waarbij er een zwak positief verschil is in groei van de gemeentelijke werkgelegenheid. Zes zijn geselecteerd op basis van het PAR en 23 middels het IBIS. Drie terreinen komen in beide gegevensbestanden voor. Voor een zestal gemeenten (Baarn, Bunschoten, Eemnes, Lopik, Montfoort en Utrechtse Heuvelrug) geldt dat alle nieuwe bedrijventerreinen die zijn aangelegd van 1994 – 2007 vallen in deze categorie. Ook dit betreft een aantal relatief kleinere gemeenten, met uitzondering van Utrechtse Heuvelrug (21665).

De eerste categorie bedrijventerreinen bevat zeven terreinen uit de PAR selectie en veertien uit de IBIS selectie. Geen enkele gemeente drukt een stempel op de verdeling, alleen van de gemeenten Leusden en Maarssen zijn alle nieuwe terreinen in categorie één vertegenwoordigd.

De gemiddelde grootte van de gemeentes per categorie ontloopt elkaar niet veel. De grootte in categorie één is 47542 werkzame personen tegen 55238 en 53834 werkzame personen in categorie twee en drie. De gemeente Utrecht, met veruit het grootste aantal werkzame personen (213987), heeft een sterke invloed op het gemiddelde. Daarom is de gemiddelde grootte van de gemeentes per categorie ook met elkaar vergeleken, waarbij Utrecht buiten beschouwing is gelaten. De onderlinge verhouding tussen de drie categorieën is dan anders, namelijk 26736 (cat. 1), 17441 (cat. 2) en 21803 (cat. 3), waarmee de tweede categorie gemiddeld de kleinste gemeentes kent en de eerste categorie de grootste.

Tabel 7.2 *Nieuwe bedrijventerreinen naar categorie*

Categorie 1: geen of negatief verschil

<i>Rin-nr</i>	<i>Naam bedrijventerrein</i>	<i>Gemnr</i>	<i>Gemeente</i>	<i>IBIS</i>	<i>PAR</i>
155028	De Wieken	307	Amersfoort	x	x
155040	Larenstein	310	De Bilt	x	
4664	't Zand	312	Bunnik	x	
155003	De Meerpaal	321	Houten	x	x
155016	Princenhof	327	Leusden	x	
155017	Ruigeveld	327	Leusden	x	
155025	Maarssenbroek	333	Maarssen	x	
4938	Remmerden	340	Rhenen	x	
155018	Industrieterrein Soest	342	Soest	x	
155019	De Grachten	342	Soest	x	
155022	Papendorp/Nieuwerijn	344	Utrecht	x	
155034		344	Utrecht		x
155039	Oudenrijn	344	Utrecht	x	
1336	De Batterijen	345	Veenendaal	x	x
4682		353	IJsselstein		x
4947	Zeist West	355	Zeist	x	
155038		356	Nieuwegein		x
4680		632	Woerden		x

Categorie 2: zwak positief verschil

<i>Rin-nr</i>	<i>Naam bedrijventerrein</i>	<i>Gemnr</i>	<i>Gemeente</i>	<i>IBIS</i>	<i>PAR</i>
4924	Isselt	307	Amersfoort	x	
4925	De Drie Eiken	308	Baarn	x	
4926	Noordschil	308	Baarn	x	
155042	Molenkamp	310	De Bilt	x	
155051	Kon Wilhelminaweg /Groenekanseweg	310	De Bilt	x	
4929	Industriegebied Oost/De Rumpst	312	Bunnik	x	
4930	Industriegebied Zuid/Kosterijland	312	Bunnik	x	
4276	Haarbrug Noord	313	Bunschoten	x	x
4825	Zuidbuurt	317	Eemnes	x	
4832		321	Houten		x
4932	de Copen	331	Lopik	x	
155061	IJsselveld	335	Montfoort	x	
155052	Bedrijventerrein Elst	340	Rhenen	x	
4941	Soesterberg	342	Soest	x	
1327		344	Utrecht		x
4943	Kanaleneiland Merwede	344	Utrecht	x	
155005	Cartesiusweg/PEGUS/D.E.	344	Utrecht	x	
155006	Overvecht Noord	344	Utrecht	x	
4944	Ambacht/Nijverkamp	345	Veenendaal	x	
4946	Handelscentrum/Dijnselburg	355	Zeist	x	
4935	PlettenburgDe Wiers Zuid	356	Nieuwegein	x	
4936	Herenstraat/Brugwal	356	Nieuwegein	x	
4275	Polanen	632	Woerden	x	x
4953		632	Woerden		x
4939	Mijdrecht	736	De Ronde Venen	x	
155062	Vossenstein	1581	Utrechtse H'rug	x	x

Categorie 3: sterk positief verschil

<i>Rin-nr</i>	<i>Naam bedrijventerrein</i>	<i>Gemnr</i>	<i>Gemeente</i>	<i>IBIS</i>	<i>PAR</i>
4730	Calveen	307	Amersfoort	x	
155001	Vathorst	307	Amersfoort	x	x
4665	Rembrandtlaan	310	De Bilt	x	
4666	Inventumterrein	310	De Bilt	x	
4667	Ambachtstraat	310	De Bilt	x	
4734	Weltevreden	310	De Bilt	x	
4928	Merwedeweg/Keulschevaart	311	Breukelen	x	
1268	Rondeel	321	Houten		x
4433	De Werf	329	Loenen	x	
4434	Garsten Noord	329	Loenen	x	
4435	Angstelkade	329	Loenen	x	
4937	Nijborg/Molenstraat	339	Renswoude	x	
4949	De Hooge Hoek	339	Renswoude	x	
4826	De Wetering	344	Utrecht	x	x
150010	Kanaleneiland Zuid	344	Utrecht	x	
150013	IX+X Stapelterrein	344	Utrecht	x	
3933	Over Oudland	353	IJsselstein	x	x
4672	Industrieterrein IJsseloevers	353	IJsselstein	x	
4673	De Corridor	353	IJsselstein	x	x
3939		355	Zeist		x
155035	Bedrijvenpark Seyst	355	Zeist	x	x
2494	Utrechtsestraatweg	632	Woerden		x
155030	MOB-Complex	736	De Ronde Venen	x	x
155053	Lage Weide	344	Utrecht	x	

Bron: Provincie Utrecht 2010 en IBIS, 2011

7.2 Aandeel bedrijven naar grootte

Als eerste zijn de nieuwe bedrijventerreinen geanalyseerd op het aantal werkzame personen per bedrijf. In tabel 7.3 zijn de uitkomsten van deze analyse opgenomen. Daaruit blijkt dat ruim 60 procent van de verplaatste bedrijven minder dan tien werkzame personen telt. Een kleine 20 procent betreft bedrijven met één werknemer. Ongeveer 90 procent van de verplaatste bedrijven behoort tot het kleinbedrijf⁷.

Gelet op de verschillen tussen de bedrijventerreinen vallen een aantal zaken op. In de eerste plaats geldt voor alle drie de categorieën dat het percentage bedrijven met minder dan 10 werkzame personen veruit het hoogst is. De nieuwe bedrijventerreinen uit categorie drie kennen het gemiddeld het hoogste percentage bedrijven met grootte 1 – 9 wp. Daar tegenover staat dat bedrijventerrein uit categorie één en twee een relatief hoog percentage bedrijven met meer dan 50 werknemers heeft, respectievelijk 14.1 procent en 17.3 procent. Het is opmerkelijk dat de lokale werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg veel verschilt bij een nieuw bedrijventerrein uit categorie drie, ondanks het marginale percentage grote bedrijven wat naar deze terreinen verplaatst. Bedrijventerreinen uit categorie één en twee komen meer overeen, wat betreft het percentage bedrijven per klasse en spreiding over de verschillende klassen. De derde categorie bedrijventerreinen kennen juist een hoog percentage bedrijven met minder dan 20 werkzame personen.

⁷ Bedrijven met minder dan 50 werknemers (European Commission, 2011)

Tabel 7.3 *Percentage bedrijven op bedrijventerrein naar grootte (wp)*

	<i>grootte</i>	1 – 9 wp	10 – 19 wp	20 – 49 wp	50 – 99 wp	100 – 249 wp	≥ 250 wp
<i>gemiddeld totaal</i>		62,3	15,7	11,4	3,2	4,9	2,2
1. geen of negatief verschil		59,6	11,8	13,7	4,3	8,1	1,7
2. zwak positief verschil		58,5	15,7	8,5	6,3	4,3	6,7
3. sterk positief verschil		67,9	20,3	10,3	0	1,4	0

Bron: IBIS, 2011 en Provincie Utrecht, 2010

Statistische toetsing door middel van Spearman's rangcorrelatie geeft eveneens aan dat er een significant negatief verband is tussen de categorie bedrijventerreinen en de klassen 20 – 49 wp; 50 – 99 wp en 100 – 249 wp (bijlage III). De vooronderstelling (hypothese 2) dat nieuwe bedrijventerreinen, waarbij de aanleg veel effect heeft op de groei van de lokale werkgelegenheid, een gering percentage kleine bedrijven kent, wordt op basis van de toetsing verworpen. Naar alle terreinen uit de derde categorie zijn slechts twee bedrijven verplaatst uit de met een grote tussen 100 – 249 werkzame personen. Dit zijn terreinen in de gemeente Renswoude en Zeist.

7.3 Groei voor verplaatsing

Naast de grootte van het bedrijf is ook de groei van de werkgelegenheid in de periode voor de verplaatsing van belang voor het mogelijk werkgelegenheidseffect van nieuwe bedrijventerreinen. Bedrijven die verplaatsen groeien vlak voor en na de verplaatsing. Bovendien groeien bedrijven op een bedrijventerrein significant sneller dan op een andere locatie (RPB, 2007c en Renes *et al*, 2009).

Tabel 7.4 *Percentage bedrijven op bedrijventerrein naar groei voor verplaatsing*

	<i>groei:</i>	<i>daling</i>	0 - 24%	25 - 49%	50 - 100%	> 100%
<i>gemiddeld totaal</i>		18.9	29.0	13.1	10.2	9.8
1. geen of negatief verschil		21.7	33.0	9.5	10.1	11.1
2. zwak positief verschil		22.8	24.7	12.6	10.1	7.6
3. sterk positief verschil		12.2	29.8	16.9	10.5	11.0
alle verplaatste bedrijven		18,9	56,4	5,9	6,8	12,0

Bron: IBIS, 2011 en Provincie Utrecht, 2010

Gemiddeld wordt bijna een vijfde van het percentage bedrijven op een nieuw bedrijventerrein gekenmerkt door een daling van het aantal werkzame personen in de periode voorafgaand aan de verplaatsing. Dit percentage is gelijk aan het percentage dalers van alle verplaatste bedrijven. Het aandeel bedrijven dat meer dan 25 procent groeit voor de verplaatsing is op nieuwe bedrijventerreinen hoger, dan het aandeel onder alle verplaatste bedrijven.

Tussen de drie categorieën nieuwe bedrijventerreinen zijn eveneens verschillen op te merken. Terreinen uit categorie één kennen het hoogste aandeel bedrijven dat minder dan 25 procent groei heeft voor de verplaatsing. Categorie drie hierbij het laagste aandeel,

terwijl bedrijventerreinen met categorie twee een middenpositie in nemen. Logischerwijs geldt voor het aandeel bedrijven met meer dan 25 procent groei het tegenovergestelde: categorie één kent het laagste aandeel en categorie drie het hoogste. Deze constatering wordt echter niet bevestigd door de statistische toetsing van de correlatie.

7.4 Sector verplaatste bedrijven

Bedrijventerreinen zijn met name vestigingsplaatsen voor bedrijven uit de sectoren industrie en logistiek belangrijke. In paragraaf 3.4.2 is aangegeven dat bedrijventerreinen een hoog percentage bedrijven kennen uit deze sectoren. Anderzijds verplaatsen er meer banen uit de sector zakelijke dienstverlening naar bedrijventerreinen, dan uit de sector industrie of logistiek (Weterings *et al*, 2008).

In tabel 7.5 is per sector het aandeel bedrijven (linkse kolom) en het aandeel werkzame personen (rechtse kolom) weergegeven. Een hoog percentage bedrijven, gecombineerd met een laag percentage werkzame personen duidt op relatief veel kleine bedrijven in een sector. Omgekeerde verhoudingen suggereert een klein aantal grote bedrijven.

Tussen het aandeel bedrijven uit de sector *logistiek* is een groot onderscheid, gelet op het percentage op nieuwe bedrijventerreinen en van alle verplaatste bedrijven. Het aandeel bedrijven in deze sector is hoog onder alle verplaatste bedrijven, maar het aandeel werkzame personen is laag. Bij nieuwe bedrijventerreinen liggen deze percentages dicht bij elkaar. Voor de sector *overheid en quartaire sector* geldt dat de verhouding tussen het aandeel werkzame personen en bedrijven ongeveer gelijk is op nieuwe bedrijventerreinen en bij alle verplaatste bedrijven. Het aandeel van de sector als geheel is echter hoger bij alle verplaatste bedrijven.

Tabel 7.5 *Percentage bedrijven en werkzame personen op bedrijventerrein naar sector*

sector	industrie	logistiek	consumenten -diensten	zakelijke dienstverlening	overheid en quartaire sector					
<i>gemiddeld totaal</i>	23,8	22,0	30,9	22,9	24,0	33,0	15,5	14,4	5,8	9,7
1. geen of negatief verschil	13,0	11,6	38,5	23,5	25,4	47,5	20,0	16,7	3,2	0,8
2. zwak positief verschil	24,7	32,3	24,7	14,8	24,5	21,0	15,4	12,1	10,7	19,8
3. sterk positief verschil	32,7	23,4	30,3	40,9	22,2	17,7	11,6	14,0	3,2	4,0
alle verplaatste bedrijven	18,9	15,2	56,4	15,5	5,9	29,7	6,8	18,2	12,0	21,3

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

De drie categorieën nieuwe bedrijventerreinen kennen onderling sterke verschillen, zowel wat betreft het aandeel bedrijven, als het aandeel werkzame personen. De eerste categorie nieuwe terreinen kent een hoog percentage bedrijven in de sector logistiek en een hoog percentage werkzame personen in de sector consumentendiensten. Het aandeel bedrijven per sector is redelijk gelijkmatig verdeeld bij bedrijventerreinen uit categorie twee. Alleen de zakelijke dienstverlening en de overheid en quartaire sector kennen een lager aandeel bedrijven. Terreinen uit categorie drie kennen gemiddeld een hoog percentage bedrijven in de sector industrie en een groot aandeel werkzame personen in de sector logistiek.

Bij toetsing van de correlatie tussen het aandeel bedrijven en de categorie nieuw bedrijventerrein blijkt dat alleen voor de sector industrie geldt dat er een significant positief verband is. Dat wil zeggen, hoe groter het positieve verschil in gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg van een nieuw bedrijventerrein is, hoe hoger het aandeel bedrijven uit de sector industrie is op een nieuw terrein⁸. Relatief veel terreinen met een groot aandeel bedrijven in deze sector zijn te vinden in Loenen, Breukelen en Rhenen. Mogelijk wordt dit veroorzaakt door de ligging van deze gemeenten aan groot vaarwater, wat gunstig is voor de bereikbaarheid van dergelijke terreinen.

7.5 Voormalige vestigingslocatie verplaatste bedrijven

Bedrijven die naar een bedrijventerrein verplaatsen groeien gemiddeld sneller dan bedrijven die verplaatsen naar een overige locatie. Mogelijk speelt de voormalige vestigingslocatie daarin een rol (RPB, 2007c en Renes *et al*, 2009). Daarom is de eerdere vestigingslocatie van de bedrijven die naar een nieuw bedrijventerrein zijn verplaatst geanalyseerd.

Tabel 7.6 *Percentage bedrijven op bedrijventerrein naar voormalige vestigingslocatie*

	afkomstig van bedrijventerrein	overige locatie
<i>gemiddeld totaal</i>	39.4	60.6
1. geen of negatief verschil	42.9	57.1
2. zwak positief verschil	33.6	66.4
3. sterk positief verschil	42.5	57.5
alle verplaatste bedrijven	18.5	81.5

Bron: IBIS, 2011 en Provincie Utrecht, 2010

In verhouding tot alle verplaatste bedrijven hebben nieuwe bedrijventerreinen in de provincie Utrecht een hoog percentage bedrijven dat afkomstig is van een ander bedrijventerrein binnen de provincie Utrecht. Het aandeel bedrijven dat afkomstig is van een bedrijventerrein ligt net onder de 40 procent op nieuwe bedrijventerreinen, tegen nog geen 20 procent bij alle verplaatste bedrijven. Dit komt overeen met Weterings, *et al* (2008, pp. 10), waar wordt gesteld dat een aanzienlijk deel van de verplaatsingen van en naar bedrijventerreinen afkomstig is van een ander terrein.

Tussen de verschillende categorieën bedrijventerreinen is er tevens duidelijk onderscheid. De nieuwe terreinen uit categorie één en drie kennen een bovengemiddeld aandeel bedrijven afkomstig van een ander bedrijventerrein. Bedrijventerreinen uit categorie twee kennen een laag aandeel, 33.6 procent van de bedrijven die zich hebben gevestigd op een nieuw terrein zijn afkomstig van een ander bedrijventerrein. Uit analyse van de relatie tussen het percentage bedrijven en de categorie bedrijventerreinen blijkt dat er geen significant verband is tussen de twee variabelen (bijlage III)

Nieuwe bedrijventerreinen uit categorie één hebben een relatief hoog aandeel bedrijven dat afkomstig is van een bedrijventerrein. Uit de analyse van Weterings, *et al* (2008) komt naar voren dat dit met name grotere bedrijven zijn die verplaatsen tussen bedrijventerreinen. De analyse van paragraaf 7.1 in combinatie met de bevindingen uit

⁸ Omdat gebruik is gemaakt van Spearman's rangcorrelatie is er niet per definitie sprake van een causaal verband

deze paragraaf bevestigen dit beeld, maar geven geen verklaring voor het bovengemiddelde aandeel bedrijven dat afkomstig is van een bedrijventerrein op terreinen uit categorie drie.

Gemeenten waarbij de nieuwe terreinen een relatief hoog percentage bedrijven afkomstig van een bedrijventerrein kennen zijn met Woerden (71.6 procent), Veenendaal (60.7 procent) en Utrecht (58.0 procent).

7.6 Herkomst van verplaatste bedrijven

Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat het merendeel van de bedrijven die verplaatsen, dit doen over relatief korte afstand. Ongeveer 75 procent van de verplaatsingen vindt plaats binnen dezelfde gemeentegrenzen en 94 procent van de bedrijven blijft binnen de arbeidsmarktregio (RPB, 2007c en Weterings *et al*, 2008). Bedrijfsverplaatsingen lijken daarmee voornamelijk een lokale aangelegenheid.

Tabel 7.7 *Percentage bedrijven op nieuw bedrijventerrein naar herkomst*

	herkomst	zelfde gemeente	andere gemeente ¹
<i>gemiddeld totaal</i>		65.3	34.7
1. geen of negatief verschil		51.9	48.1
2. zwak positief verschil		69.9	30.1
3. sterk positief verschil		72.9	27.1
alle verplaatste bedrijven		71.2	28.8

¹ Andere gemeente binnen de provincie Utrecht

Bron: IBIS, 2011 en Provincie Utrecht, 2010

Cijfers uit het PAR van de provincie Utrecht bevestigen dit beeld. Ruim 70 procent van het totaal van alle verplaatste bedrijven heeft zijn herkomst binnen dezelfde gemeente. Het percentage intragemeentelijk verplaatste bedrijven op nieuwe bedrijventerrein is lager, ongeveer tweederde van het totaal.

Tussen de drie categorieën nieuwe bedrijventerreinen zijn de verschillen aanzienlijk. Terreinen uit de eerste categorie kennen gemiddeld het laagste percentage bedrijven afkomstig uit dezelfde gemeente. Het percentage op bedrijventerreinen uit categorie twee ligt hoger, het aandeel intragemeentelijk verplaatste bedrijven is bijna 70 procent van het totaal. Het percentage bedrijven dat zijn herkomst heeft in dezelfde gemeente is op nieuwe terreinen uit categorie drie is het hoogst. Al met al kennen nieuwe bedrijventerreinen gemiddeld een hoog percentage bedrijven dat afkomstig is uit een andere gemeente. Spearman's rangcorrelatie bevestigt geschetste beeld, er is een samenhang is tussen het percentage bedrijven naar herkomst en de categorie terreinen waar het is gevestigd (bijlage III).

Het veronderstelde generatieve effect van nieuwe bedrijventerreinen, wat het doel is van het overheidsbeleid, lijkt te worden tegen gesproken door de uitkomsten van de analyse. Nieuwe bedrijventerreinen met een hoog percentage bedrijven dat afkomstig is uit de eigen gemeente, zijn gelegen in gemeenten waar er een groot positief verschil is in groei van de gemeentelijke werkgelegenheid voor en na de aanleg van het nieuwe terrein. De in hoofdstuk vier opgestelde hypothese 3 wordt daarmee verworpen. De nieuwe

bedrijventerreinen in gemeenten waarbij er een groot positief verschil is in groei van de gemeentelijke werkgelegenheid kennen juist een laag percentage bedrijven dat afkomstig is uit een andere gemeente.

Gemeenten waar het aandeel bedrijven op nieuwe bedrijventerreinen dat intragemeentelijk verplaatst hoog is zijn: Utrecht, Bunschoten en Amersfoort. Nieuw terreinen met een laag aandeel zijn onder ander Leusden, Lopik en Rhenen. Wanneer de relatie tussen de grootte van de gemeente (in werkzame personen) en het aandeel bedrijven op een nieuw bedrijventerrein dat afkomstig is uit een andere gemeente wordt vergeleken, blijkt dat er een significant positief ($r = 0.285, p < 0,05$) verband tussen deze variabelen.

7.7 Groei na verplaatsing

Het directe effect van de aanleg van een nieuw bedrijventerrein wordt mede bepaald door de samenstelling van een bedrijventerrein, uitgedrukt in het aandeel bedrijven per bedrijfskenmerk. Daarbij is onder andere het percentage bedrijven naar *groei voor de verplaatsing* naar een nieuw bedrijventerrein geanalyseerd. De *groei na verplaatsing* heeft ook impact het effect van het nieuwe terrein, zij het indirect.

Bedrijven groeien significant sneller in de periode voor en na de verplaatsing. Bedrijventerreinen lijken ruimte te bieden voor die groei. Middels deze groei dragen ze mogelijk bij aan een positieve ontwikkeling van de lokale werkgelegenheid. In tabel 7.8 is per categorie nieuwe bedrijventerreinen het aandeel per klasse werkgelegenheidsgroei weergegeven.

Tabel 7.8 *Percentage bedrijven naar groei na verplaatsing*

	groei	daling	0 - 25%	25 - 50%	50 - 100%	> 100%
<i>gemiddeld totaal</i>		35.6	38.2	9.3	7.2	9.7
1. geen of negatief verschil		41.1	36.1	5.5	10.8	6.5
2. weinig verschil		39.9	32.8	12.3	4.8	10.2
3. veel verschil		26.0	45.9	9.8	6.4	12.0
alle verplaatste bedrijven		35.9	47.8	4.3	4.8	7.3

Bron: IBIS, 2011 en Provincie Utrecht, 2010

Tabel 7.8 bevestigt het beeld dat in de theoretische analyse reeds is geschetst door het RPB (2007c) en Renes *et al* (2009), namelijk dat bedrijven die naar een bedrijventerrein verplaatsen sneller groeien dan bedrijven die zich op een andere locatie vestigen. Nieuwe terreinen kennen een hoog percentage bedrijven met werkgelegenheidsgroei van meer dan 25 procent. Het percentage bedrijven dat gekenmerkt wordt door een matige groei (0 – 25%) is lager. De bedrijventerreinen uit categorie drie kennen gemiddeld het hoogste percentage bedrijven met meer dan 25 procent groei na de verplaatsing, gevolgd door categorie twee en één. Bovendien hebben nieuwe terreinen uit categorie drie gemiddeld een laag aandeel bedrijven in de klasse daling.

Gelet op de ligging van de nieuwe bedrijventerreinen naar gemeente, is het opvallend dat de samenstelling van vier nieuwe terreinen in de gemeente Utrecht worden gekenmerkt door een hoog percentage bedrijven in de klasse daling. Hetzelfde geldt voor twee van de drie terreinen in de gemeente Bunnik.

De analyse van de gegevens door middel van de *Spearman's rangcorrelatie*, bevestigt het geschetste beeld, er is geen samenhang tussen de categorie en het percentage bedrijven per klasse. Uitzondering hierop is het aandeel bedrijven in de klasse daling. Hierbij is wel een significante samenhang tussen het aandeel bedrijven op het terrein en de categorie.

7.8 Conclusie relatie bedrijfskenmerken en effect werkgelegenheid

In hoofdstuk 6 is geconcludeerd dat de aanleg van nieuwe bedrijventerrein geen invloed heeft op de ontwikkeling van de lokale werkgelegenheid. Wel bleek dat tussen de verschillende terreinen onderscheid is wat betreft invloed op de groei van het aantal werkzame personen in een gemeente. Daarnaast wijst de theorie van met name hoofdstuk 3 er op dat bij de vestiging van een bedrijf op een nieuw bedrijventerrein verschillende factoren (bedrijfskenmerken en ontwikkeling) de lokale werkgelegenheid kunnen beïnvloeden. Dit kan zowel direct, als gevolg van de attractie van bedrijven met bijbehorende kenmerken, als indirect door de ontwikkeling van de bedrijven na vestiging (RPB, 2007c; Weltevreden *et al*, 2007; Renes *et al*, 2009 en Olden 2010). Deze twee zaken pleitten ervoor om een analyse op het niveau van bedrijventerreinen uit te voeren.

Gelet op de zes geanalyseerde bedrijfskenmerken kan gesteld worden dat met name het aandeel bedrijven naar *grootte* en *herkomst* een duidelijke rol speelt. Op basis van de theorie was gesteld dat de terreinen uit categorie drie een gering percentage bedrijven heeft uit het kleinbedrijf (hypothese 2). Uit de analyse blijkt echter dat juist de terreinen uit categorie één en twee een significant hoger percentage bedrijven kennen met een grootte tussen de 20 – 249 werkzame personen. De nieuwe bedrijventerreinen met categorie drie kennen daarentegen een relatief groot aandeel kleine bedrijven (1 – 19 wp).

De analyse van het percentage bedrijven naar herkomst laat eveneens een beeld zien dat niet overeenkomt met de bevindingen uit de literatuur. Met hypothese 3 was gesteld dat nieuwe bedrijventerreinen, waarbij de aanleg veel effect heeft op de groei van de lokale werkgelegenheid, een hoog percentage bedrijven kennen dat afkomstig is uit een andere gemeente. Tabel 7.7 en de statistische toetsing concluderen echter het tegendeel. De terreinen uit categorie drie kennen een gering aandeel bedrijven afkomstig uit een ander gemeente. Toestroom van bedrijven van buiten de gemeente zouden direct een positieve impuls kunnen geven aan de lokale werkgelegenheidsgroei door absolute toename van het aantal werkzame personen. Echter blijkt dat juist bedrijventerreinen uit categorie één en twee (waar de gemeentelijke werkgelegenheid niet of nauwelijks sterker toeneemt na de aanleg van een nieuw terrein dan voor de aanleg), een groot aandeel bedrijven afkomstig van buiten de gemeente kent.

Het percentage bedrijven met groei van de werkgelegenheid na verplaatsing is een graadmeter voor de ontwikkeling. Uit de analyse blijkt dat de terreinen uit categorie één een significant hoger percentage bedrijven met daling van het aantal werkzame personen kennen en de terreinen uit categorie drie een beduidend lager percentage.

De laatste conclusie is dat er relatief grote verschillen zijn tussen de drie categorieën bedrijventerreinen in het aandeel bedrijven naar sector. Bij de eerste sector ligt het zwaartepunt bij het aandeel bedrijven in de logistieke sector en qua aandeel werkzame personen bij de diensten sectoren, respectievelijk consumentendiensten en zakelijke

dienstverlening. De tweede categorie kent een redelijk gelijkmatige spreiding, zowel van de percentages bedrijven als werkzame personen. In de derde categorie ligt de nadruk op de sector industrie (aandeel bedrijven) en logistiek (aandeel werkzame personen). Het aandeel bedrijven in de sector industrie is op nieuwe bedrijventerreinen significant hoger in categorie drie, dan in categorie twee en één.

Het relatief hoge percentage bedrijven in de dienstensectoren op nieuwe bedrijventerreinen komt overeen met de algehele tendens van de laatste decennia. Door schaalvergroting trekt meer detailhandel naar de periferie van de steden, zoals bedrijventerreinen (Weterings *et al*, 2008).

De samenstelling van een nieuw bedrijventerrein houdt niet alleen verband met het effect van de aanleg van een terrein op de gemeentelijke werkgelegenheid. De samenstelling is mogelijk ook bepalend voor de werkgelegenheids groei op een nieuw bedrijventerrein. De uitwerking van de analyse van deze samenhang wordt in het volgende hoofdstuk beschreven.

8 Relatie samenstelling nieuw terrein en groei werkgelegenheid

In het voorgaande hoofdstuk is de compositie van een nieuw bedrijventerrein afgezet tegen het verschil in gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg van het terrein. Met dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de nieuwe bedrijventerreinen, namelijk of de werkgelegenheidsgroei op een nieuw terrein ook samenhangt met de samenstelling. In hoofdstuk 3 is reeds aangegeven dat er een theoretisch verband is tussen de kenmerken van verplaatste bedrijven en de werkgelegenheidsgroei. Grote bedrijven en bedrijven uit de sector industrie kennen bijvoorbeeld een relatief sterke groei na verplaatsing in vergelijking met kleine bedrijven of bedrijven uit een andere sector. Dit hoofdstuk haakt hiermee in het laatste deel van de vierde deelvraag: *Wat is de invloed van de samenstelling van een nieuw bedrijventerrein op de werkgelegenheidsgroei van het nieuwe terrein?*

Net als in hoofdstuk 7 zal per bedrijfskenmerk de samenhang met de werkgelegenheidsgroei worden geanalyseerd. Om te komen tot een vergelijking van de groei op de verschillende terreinen is van belang onderscheid te maken tussen nieuwe bedrijventerreinen die geselecteerd zijn op basis van het PAR en het IBIS (zie paragraaf 5.4.2). Aan de hand van het aandeel bedrijven naar bedrijfskenmerk op een nieuw terrein wordt de werkgelegenheidsgroei geanalyseerd.

8.1 Aandeel bedrijven naar grootte

De vooronderstelling is dat een hoog percentage grote bedrijven positief samenhangt met een sterke groei van de werkgelegenheid op een bedrijventerrein. Niet alleen omdat grote bedrijven sneller groeien na verplaatsing (RPB, 2007c en Renes *et al*, 2009), maar ook omdat met deze bedrijven, met hun vestiging op een nieuw bedrijventerrein, veel werkgelegenheid mee verplaatst naar het terrein.

Tabel 8.1 *Samenhang percentage bedrijven naar grootte en werkgelegenheidsgroei*

<i>grootte in wp</i>	<i>1 - 9</i>	<i>10 - 19</i>	<i>20 - 49</i>	<i>50 - 99</i>	<i>100 - 249</i>	<i>≥ 250</i>
<i>bron selectie terreinen</i>						
PAR	-.058	.066	.230	-.164	-.270	.912**
IBIS	-.202	-.110	.076	-.054	-.030	.439**

** correlatie is significant op 0.01 niveau;

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Uit de statistische toetsing blijkt dat zowel voor de nieuwe bedrijventerreinen die geselecteerd zijn op basis van het PAR als het BIS geldt dat er samenhang is tussen de werkgelegenheidsgroei en het aandeel bedrijven in de klasse ≥ 250 werkzame personen. Er is sprake van matig sterk positief (IBIS) tot sterk (PAR) verband. Hypothese 4 wordt hiermee bevestigd, namelijk dat nieuwe terreinen met een hoge groei van het aantal werkzame personen een hoog aandeel grote bedrijven kennen. Het betreft slechts een klein aantal terreinen met een hoog percentage bedrijven van een dergelijke omvang. Drie van deze terreinen zijn gelegen in de gemeente Utrecht.

Aan de andere kant heeft een hoog percentage kleine bedrijven geen significant negatieve invloed op de werkgelegenheidsgroei op nieuwe bedrijventerreinen. Hieruit blijkt een hoog percentage grote bedrijven van invloed is, maar niet alles bepalend voor de groei.

8.2 Aandeel bedrijven naar groei voor verplaatsing

Bedrijven die verplaatsen groeien in de periode voor en na de verplaatsing sneller dan bedrijven die niet veranderen van vestigingslocatie. De hogere werkgelegenheidsgroei van voor de verplaatsing zet zich dus door in de jaren daarna. Dit heeft mogelijk ook zijn uitwerking op de werkgelegenheidsgroei op nieuwe bedrijventerreinen.

Tabel 8.2 *Samenhang percentage bedrijven naar groei voor verplaatsing en werkgelegenheidsgroei op nieuw bedrijventerrein*

	<i>groei</i>	<i>daling</i>	<i>0 - 24%</i>	<i>25 - 49%</i>	<i>50 - 100%</i>	<i>> 100%</i>
<i>bron selectie terreinen</i>						
PAR		.242	.056	-.005	.156	-.181
IBIS		.336*	-.098	-.121	-.012	.045

* correlatie is significant op 0.05 niveau

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

De uitkomsten van de analyse laten een opmerkelijk beeld zien. Een hoog percentage bedrijven dat wordt gekenmerkt door daling van het aantal werkzame personen voor verplaatsing hangt samen met een hogere groei van de werkgelegenheid op een nieuw bedrijventerrein. Tussen deze twee variabelen is een matig sterk positief verband. Een hoog aandeel gegroeide bedrijven vertoont geen correlatie met een hogere groei van het aantal werkzame personen op een nieuw terrein. Voor dit deel van de bedrijven is de verplaatsing naar een nieuw terrein mogelijk het gevolg van de groei, in tegenstelling tot het deel van de bedrijven dat gekenmerkt wordt door daling. Hiervoor vormt de vestiging op een nieuw terrein mogelijk een aanleiding voor groei, mogelijk doordat er uitbreidingsruimte beschikbaar is.

Tabel 8.3 *Samenhang percentage bedrijven naar sector en werkgelegenheidsgroei op nieuw bedrijventerrein.*

	<i>sector</i>	<i>industrie</i>	<i>logistiek</i>	<i>zakelijke dienstverlening</i>	<i>consumenten-diensten</i>	<i>overheid en quartaire sector</i>
<i>bron selectie terreinen</i>						
PAR		-.075	.230	-.290	.253	-
IBIS		-.029	.084	-.107	-.116	.339*

* correlatie is significant op 0.05 niveau

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

8.3 Aandeel bedrijven naar sector

Traditioneel zijn bedrijventerrein, vanwege de ligging en grootte, geschikte vestigingslocaties voor bedrijven uit de sectoren industrie en logistiek. De ontwikkeling is echter dat er in toenemende mate bedrijven uit de sector zakelijk dienstverlening verplaatsen naar bedrijventerreinen. In tabel 8.3 is weergegeven of de samenstelling van een nieuw terrein, gelet op bedrijfssectoren, van samenhangt met de mate van werkgelegenheids groei op het terrein.

Alleen voor de overheid en quartaire sector geldt dat er een matig sterk verband is tussen het percentage bedrijven op een bedrijventerrein en de groei van de werkgelegenheid op het terrein. Deze samenhang tussen aandeel bedrijven en groei gaat echter niet op voor nieuwe bedrijventerreinen die zijn geselecteerd op basis van het PAR. Wegens gebrek aan gegeven kon hiervoor geen analyse worden uitgevoerd. De grond voor het verband tussen de sector en werkgelegenheids groei ligt mogelijk in de gemiddelde omvang van de verplaatste bedrijven. De overheid en quartaire sector kennen namelijk de hoogste gemiddelde omvang per bedrijf, 69 werkzame personen. Per verplaatsing heeft een bedrijf uit deze sector daarmee gemiddeld de meeste invloed op een toename van de werkgelegenheid.

8.4 Aandeel bedrijven naar voormalige vestigingslocatie

Uit de analyse van het aandeel bedrijven naar voormalige vestigingslocatie per categorie bedrijventerrein (paragraaf 7.4), bleek dat er geen verband was tussen beide aspecten. Weterings *et al* (pp. 58, 2008) geeft aan dat bedrijven die verplaatsen tussen bedrijventerreinen een hogere groei kennen dan bedrijven die verplaatsen van een andere locatie naar een bedrijventerrein. De veronderstelling is dan dat nieuwe bedrijventerreinen met een hoog percentage bedrijven dat afkomstig is van een bedrijventerrein, een sterkere mate van werkgelegenheids groei kennen.

Tabel 8.4 *Samenhang percentage bedrijven naar voormalige vestigingslocatie en herkomst en werkgelegenheids groei op nieuw bedrijventerrein*

	voormalige vestigingslocatie		herkomst	
	bedrijventerrein	overige locatie	zelfde gemeente	andere gemeente
<i>bron selectie terreinen</i>				
PAR	-.508 ¹	.508 ¹	.265	-.265
IBIS	.280 ¹	-.280 ¹	.250 ¹	-.250 ¹

¹ correlatie is significant op 0.1 niveau

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Uit de analyse blijkt dat er, met 95 procent betrouwbaarheid, geen samenhang is tussen het aandeel bedrijven naar voormalige vestigingslocatie en de werkgelegenheids groei op nieuwe bedrijventerreinen in de provincie Utrecht. Echter, bij een verhoging van het significantieniveau (wat een verlaging van de betrouwbaarheid betekent) is er wel correlatie tussen de variabelen. Opvallend is dat op bedrijventerreinen die zijn geselecteerd op basis van het PAR er sprake is van een negatieve samenhang tussen het percentage bedrijven dat afkomstig is van een bedrijventerrein en de

werkgelegenheidsgroei. Op nieuwe terreinen, geselecteerd op basis van het IBIS, is er daarentegen een positieve samenhang. Deze uitkomst komt overeen met de bevindingen uit de literatuur. Mogelijk ligt de oorzaak hiervan in het feit dat een aanzienlijk deel van de nieuwe bedrijventerreinen die zijn geselecteerd op basis van het IBIS reeds officieus is uitgegeven en er al bedrijven zijn gevestigd. Hiermee komt deze selectie van nieuwe terreinen meer dan de nieuwe terreinen die zijn geselecteerd middels het PAR, overeen met bestaande 'oude' bedrijventerreinen.

8.5 Aandeel bedrijven naar herkomst

Eerder in dit onderzoek is reeds aangegeven dat bedrijfsverplaatsingen voornamelijk intragemeentelijk zijn. Redenen hiervoor zijn dat er geen wijziging is in het netwerk van klanten en leveranciers van de bedrijven, dat werknemers niet hoeven te verhuizen of nieuw werknemers geworven moeten worden en dat de kennis van de ondernemer over zijn naaste omgeving groot is waardoor hij 'gebonden' is aan een bepaalde gemeente of regio. Een bedrijf kan zich hierdoor beter aanpassen aan de omgeving, wat de kans op groei en overleven vergroot (Stam, 2003; RPB, 2007c en Weterings *et al*, 2008).

De uitkomsten van de analyse, weergegeven in tabel 8.4, bevestigen dit beeld, zij het met een betrouwbaarheid van 90 procent en alleen voor de nieuwe terreinen die zijn geselecteerd op basis van het IBIS. Er is een zwakke positieve samenhang tussen de groei van de werkgelegenheid op een nieuw bedrijventerrein en het aandeel bedrijven dat afkomstig is uit dezelfde gemeente. Voor bedrijventerreinen die zijn geselecteerd op basis van het PAR is er geen sprake van samenhang.

Deze constatering lijkt er op te wijzen dat het distributieve effect (herverdeling van werkgelegenheid met name binnen de zelfde gemeente) van nieuwe bedrijventerreinen indirect resulteert in een generatief effect (groei van werkgelegenheid). Een hoog aandeel bedrijven afkomstig uit dezelfde gemeente heeft een grotere toegevoegde waarde voor de werkgelegenheidsgroei. Echter lijkt de positieve samenhang verklaard te kunnen worden uit het feit dat bedrijven die intragemeentelijk verplaatsen gemiddeld groter zijn (23 werkzame personen) dan bedrijven die intergemeentelijk verplaatsen (15 werkzame personen). In hoofdstuk 9 wordt dit verder uitgewerkt, wanneer de relatie tussen de herkomst van een bedrijf en de groei na verplaatsing wordt geanalyseerd.

8.6 Aandeel bedrijven naar groei na verplaatsing

De groei van de werkgelegenheid op nieuwe bedrijventerreinen wordt enerzijds veroorzaakt door de vestiging van 'nieuwe' bedrijven en anderzijds door de groei van bedrijven die zich hebben gevestigd. Door het bepalen van de samenhang tussen het aandeel bedrijven naar groei na verplaatsing en de totale werkgelegenheidsgroei op een nieuw terrein, kan worden geanalyseerd een hoog aandeel bedrijven met een sterke groei na verplaatsing naar een nieuw terrein ook verband houdt met een sterke werkgelegenheidsgroei op het terrein.

Het blijkt echter dat er voor geen van de vijf klassen van groei sprake is van een samenhang tussen het aandeel bedrijven op een nieuw bedrijventerrein en de werkgelegenheidsgroei. Dit vormt een grond voor de stelling dat een toename van het aantal werkzame personen op bedrijventerreinen voornamelijk wordt veroorzaakt door de toestroom van andere bedrijven en niet door de groei van bedrijven.

Tabel 8.6 *Samenhang percentage bedrijven naar groei na verplaatsing en werkgelegenheids groei op nieuw bedrijventerrein*

	<i>groei</i>	<i>daling</i>	<i>0 - 24%</i>	<i>25 - 49%</i>	<i>50 - 100%</i>	<i>> 100%</i>
<i>bron selectie terreinen</i>						
PAR	.155	.004	.405	-.178	-.204	
IBIS	.172	-.228	.006	.088	.094	

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

8.7 Conclusie aandeel bedrijven en groei werkgelegenheid

De samenstelling van een nieuw bedrijventerrein hangt samen met de werkgelegenheids groei op het terrein. Het theoretisch kader uit hoofdstuk 3 biedt hiervoor de nodige aanwijzingen. Er is een relatie tussen de onder andere de herkomst, sector en grootte van een verplaatst bedrijf en de groei in de periode na de verplaatsing. Een hoog aandeel bedrijven met een bepaald kenmerk op een bedrijventerrein lijkt daarmee ook samen te hangen met werkgelegenheids groei of het uitblijven van groei. Om te bepalen of deze samenhang ook daadwerkelijk bestaat is de correlatie tussen het percentage bedrijven naar kenmerk op een nieuw bedrijventerrein en de werkgelegenheids groei op het terrein geanalyseerd.

Voor zowel de nieuwe terreinen die zijn geselecteerd op basis van het IBIS als het PAR geldt dat een hoog percentage grote bedrijven (≥ 250 werkzame personen) positief correleert met de werkgelegenheids groei. Alleen al de vestiging van dergelijke bedrijven in de eerste jaren na de uitgifte van een nieuw terrein geeft een grote impuls aan de groei van de werkgelegenheid. Met name voor de terreinen die zijn geselecteerd op basis van het PAR, omdat deze terreinen zonder werkzame personen zijn gestart. De analyse op bedrijfsniveau in hoofdstuk 9 moet uitwijzen of dergelijke grote bedrijven ook sterk groeien na vestiging op een nieuw terrein. Voor de andere klassen geldt dat er geen significante samenhang is. Mogelijk hebben ze door hun omvang geen directe invloed op de werkgelegenheids groei, maar indirect (door groei na verplaatsing) wel.

Gelet op het aandeel bedrijven naar groei voor verplaatsing valt iets opmerkelijks op. Een hoog aandeel bedrijven dat gekenmerkt wordt door daling van het aantal werkzame personen voor verplaatsing hangt positief samen met de groei van de werkgelegenheid op nieuwe bedrijventerreinen (geselecteerd op basis van IBIS). Mogelijk is voor dit deel van de bedrijven de vestiging op een nieuw terrein aanleiding voor groei, als gevolg van gunstige locatiefactoren als uitbreidingsruimte en goede bereikbaarheid. Daar tegenover staat dat de vestiging op een nieuw terrein voor ander bedrijven het gevolg kan zijn van werkgelegenheids groei, bijvoorbeeld wanneer de huidige vestigingslocatie niet meer aansluit bij de bedrijfsvoering.

Naast het aandeel bedrijven naar grootte en groei, houdt ook het aandeel bedrijven naar sector verband met de werkgelegenheids groei op een terrein. Slechts voor één van de vijf sectoren geldt dat ze significant samenhangt met een toe of afname van het aantal werkzame personen. Het aandeel bedrijven in categorie overheid en quartaire sector correleert positief met de werkgelegenheids groei. De grond voor deze samenhang ligt

mogelijk in de hoge gemiddelde omvang van bedrijven in deze sector, waardoor vestiging op een nieuw bedrijventerrein direct resulteert in een sterke toename van het aantal werkzame personen.

Voor de overige kenmerken (voormalige vestigingslocatie, herkomst en groei na verplaatsing) geldt niet dat er met hoge betrouwbaarheid kan worden gesteld dat er een verband is tussen het aandeel bedrijven en de werkgelegenheidsgroei. Het ontbreken van samenhang met betrekking tot de herkomst en eveneens groei na verplaatsing duidt er echter wel op dat het distributieve effect van bedrijventerreinen mogelijk een belangrijke rol speelt in het werkgelegenheidseffect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen.

In hoofdstuk 9 wordt op bedrijfsniveau geanalyseerd wat de relatie is tussen de werkgelegenheidsgroei en overlevingskans enerzijds en de kenmerken van bedrijven die zijn verplaatst naar een nieuw bedrijventerrein anderzijds.

9 Verband kenmerken bedrijven met groei en overlevingskans

De hoofdstukken 8 is afgesloten met de conclusie dat er verbanden zijn tussen de samenstelling van nieuw bedrijventerreinen (uitgedrukt in bedrijfskenmerken) en de werkgelegenheidsgroei op dergelijke terreinen. Daaruit bleek dat het noodzakelijk is om dieper in te gaan op de relatie tussen bedrijfskenmerken en de werkgelegenheidsgroei en overlevingskans van bedrijven, om de invloed van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen op de gemeentelijke werkgelegenheid verder te ontrafelen. Daarnaast geeft de theorie uit hoofdstuk 3 aanleiding om de ontwikkeling van bedrijven na hun verplaatsing (uitgedrukt in werkgelegenheidsgroei en overlevingskans) onder de loep te nemen. In RPB (2007c) wordt bijvoorbeeld geconstateerd dat met name kleine bedrijven, met minder dan 50 werkzame personen, groeien voorafgaand aan hun verplaatsing en minder groeien in de periode na de verplaatsing. Het tegengestelde geldt voor grotere bedrijven die een sterkere groei vertonen na dan voor de verplaatsing.

Om te bepalen of er daadwerkelijk een verband is tussen de bedrijfskenmerken en de ontwikkeling na verplaatsing is een multiple en logistische regressie analyse uitgevoerd. Hierbij wordt bepaald of er een statistisch significant verband is tussen de bedrijfskenmerken (onafhankelijke variabelen) en de werkgelegenheidsgroei en overlevingskans na verplaatsing naar een nieuw bedrijventerrein (afhankelijke variabelen). De causaliteit met de groei na verplaatsing wordt bepaald door middel van een multiple regressie, terwijl voor het overlevingsratio in 2010 een logistische regressie analyse is uitgevoerd.

9.1 Verband bedrijfskenmerken en werkgelegenheidsgroei na verplaatsing

De werkgelegenheidsgroei van een bedrijf na verplaatsing naar een nieuw bedrijventerrein beïnvloedt het indirecte effect van de aanleg van nieuwe terreinen. Wanneer bedrijven sterk groeien in de periode na de verplaatsing duidt dit op een generatief effect. De uitkomsten van de analyse de bedrijfskenmerken van invloed zijn op de groei van het aantal werkzame personen is weergegeven in tabel 9.1. De waardes die zijn weergegeven betreft de B-waarde (of regressiecoëfficiënt) en het significantieniveau. Met eerste genoemde wordt aangegeven met welke factor (positieve of negatieve waarde) de werkgelegenheidsgroei wijzigt ten opzichte van een wijziging van één eenheid van de onafhankelijke variabele. Met significantie wordt de betrouwbaarheid aangegeven. Omdat de variabelen sector, voormalige vestigingslocatie en herkomst een categorale schaalverdeling hebben, zijn deze omgezet naar dummies. Daarbij is voor iedere variabele een referentiecategorie aangemaakt. De regressiecoëfficiënten van de dummies worden altijd geïnterpreteerd ten opzichte van referentiecategorie.

De uitkomsten van vijf afzonderlijke regressievergelijkingen zijn opgenomen in de tabel. De waardes weergegeven in de tabel zijn de partiële regressiecoëfficiënten. Deze geven de hoeveelheid verandering van de afhankelijke variabele aan, wanneer de onafhankelijk met één toeneemt (Vocht, 2008 en Field, 2009).

Uit de analyse van relatie tussen de bedrijfskenmerken en de werkgelegenheidsgroei na verplaatsing naar een nieuw bedrijventerrein blijkt dat slechts twee kenmerken van invloed zijn op de werkgelegenheidsgroei. Uit onderzoeken van onder meer Renes *et al*, 2009 en RPB, 2007c, pp. 20) bleek dat het met name grote bedrijven zijn

die na hun verplaatsing sneller groeien dan gemiddeld. Uit de regressie analyse blijkt echter dat deze bedrijven procentueel gezien geen sterkere toename kennen van het aantal werkzame personen dan kleine bedrijven⁹.

Tabel 9.1 *Regressieresultaten werkgelegenheidsgroei bedrijven na verplaatsing*

	<i>gemiddeld totaal</i>	1. geen of negatief verschil	2. zwak positief verschil	3. sterk positief verschil	alle verplaatste bedrijven
grootte in aantal wp	-.012	-.005	-.059	-.028	-.014
groei aantal wp	.042	-.002	.003	.153	-.02
sector (referentie: industrie)					
logistiek	-12.602	-6.652	-10.577	-34,858	-.987
consumentendiensten	-11.496	1.356	-3.756	-61,348*	-4.306*
zakelijke dienstverlening	-21.431*	-3.632	-18.104	-54,928	-2.393
overheid en quartaire sector	-3.787	9.946	-12.558	34,143	10.617**
voormalige vestigingslocatie (referentie: afkomstig van bedrijventerrein)					
voormalige vestigingslocatie (1)	4.846	9.810	2.374	3,875	1.179
herkomst (referentie: afkomstig uit dezelfde gemeente)					
herkomst (1)	-17.302*	-19.847	-22.815*	-.568	-7.133**
adjusted R ²	.012	-.015	.011	-.006	.003
N	864	259	458	147	33430

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Bron: IBIS, 2011 en Provincie Utrecht, 2010

Voor de bedrijven die verplaatst zijn naar een nieuw terrein geldt dat de kenmerken *sector zakelijke dienstverlening* en *herkomst* van invloed zijn op de groei van een bedrijf na verplaatsing. Wanneer een bedrijf verplaatst naar een nieuw terrein en behoort tot de sector zakelijke dienstverlening kent het een lagere groei van de werkgelegenheid dan een bedrijf uit de sector industrie. Anders gezegd, de bedrijven uit de sector industrie kennen een sterkere groei van de werkgelegenheid dan bedrijven uit de sector zakelijke dienstverlening.

De herkomst beïnvloedt eveneens de groei na verplaatsing. Bedrijven die intragemeentelijk verplaatsen kennen een hogere werkgelegenheidsgroei na verplaatsing, dan bedrijven die intergemeentelijk verplaatsen. De vooronderstelling (hypothese 5) dat bedrijven die verplaatst zijn naar een nieuw bedrijven terrein en afkomstig zijn uit een andere gemeente *hogere groei* van het aantal werkzame personen na de verplaatsing kennen dan bedrijven die afkomstig zijn uit dezelfde gemeente, wordt hiermee verworpen. Dit komt overeen met de bevindingen van hoofdstuk 7 en 8. Ook daaruit bleek dat nieuwe bedrijventerreinen met een hoog percentage bedrijven dat afkomstig is uit dezelfde

⁹ Dit wordt echter mogelijk veroorzaakt doordat ervoor is gekozen om de procentuele groei te bepalen en niet de absolute werkgelegenheidsgroei.

gemeente een relatief sterke werkgelegenheidsgroei kennen. Het stimuleren van werkgelegenheidsgroei lijkt door de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen te worden bereikt. Dit gebeurt echter niet door het aantrekken van werkgelegenheid van buitenaf, wat het beleidsdoel is van de overheid, maar juist door groei van bedrijven die binnen de eigen gemeente verplaatsen.

In de derde categorie nieuwe bedrijventerreinen is alleen de sector consumentendiensten significant negatief van invloed op de werkgelegenheidsgroei ten opzichte van bedrijven uit de sector industrie. Dit is opmerkelijk, daar gewoonlijk bedrijven in de dienstensector een sterkere groei kennen na verplaatsing dan industriële bedrijven (RPB, 2007c, pp. 68). De overige factoren hebben geen significante invloed op de werkgelegenheidsgroei van een bedrijf na de verplaatsing naar een nieuw terrein. Een bedrijf wat gekenmerkt wordt door groei voor de verplaatsing kan deze dus niet doorzetten in de periode na de vestiging op een nieuw bedrijventerrein.

9.2 Causaliteit bedrijfskenmerken en overlevingskans

Evenals de groei van de werkgelegenheid na verplaatsing is ook het overlevingsratio in 2010 een belangrijke graadmeter voor de ontwikkeling van een bedrijf na verplaatsing naar een nieuw bedrijventerrein. Omdat een bedrijf wel of niet kan overleven tot in 2010 is gebruikgemaakt van een logistische regressie vergelijking. Hiermee kan worden getoetst welke variabelen van invloed zijn op de afhankelijke variabele, de overlevingskans. De B-waarde geeft de kansverhouding weer met de referentiecategorie of ten opzichte van een stijging van een onafhankelijke variabele met een interval- of ratioschaal, waarbij een waarde groter dan één duidt op een grotere kans op overleven en een waarde lager dan één op een kleinere kans. Met Nagelkerke R^2 wordt de kwaliteit van het model aangegeven (Vocht, 2008 en Field, 2009). Voor de bruikbaarheid van de uitkomst is gekozen om niet per jaar een analyse uit te voeren van de overlevingskans van de verplaatste bedrijven, maar om deze te spreiden over drie periodes. Deze komen overeen met de in hoofdstuk 6 gedefinieerde periodes van stijging en daling van de groei van de werkgelegenheid. Naast een vergelijking van alle bedrijven die naar een nieuw terrein zijn verplaatst, is ook een logistische regressie vergelijking uitgevoerd voor alle verplaatste bedrijven. In het totaal zijn er van de 864 bedrijven die zijn verplaatst naar een nieuw bedrijventerrein binnen de provincie Utrecht 41.4 procent niet overleefd tot 2010 en daarmee 58.6 procent wel. In tabel 9.2 zijn de uitkomsten van de regressie vergelijking weergegeven.

Uit de analyse blijkt dat grote bedrijven geen grotere overlevings- of sterfte kans in 2010 hebben dan kleine bedrijven. Ook hogere werkgelegenheidsgroei in de periode voor de verplaatsing naar een nieuw bedrijventerrein, verhoogt of verlaagd de kans op overleven niet. Alleen voor *alle* verplaatste bedrijven geldt dat een hogere werkgelegenheidsgroei voor de verplaatsing de overlevingskans van het bedrijf in 2010 vergroot.

Voor wat betreft de sector, geldt dat er wel een significant verband is met de overlevingskans in 2010. Voor alle periodes geldt dat, wanneer een bedrijf behoort tot de sector zakelijke dienstverlening, de overlevingskans kleiner is dan een bedrijf uit de sector industrie (referentiecategorie). Dit komt overeen met de resultaten uit paragraaf 9.1, waar blijkt dat een bedrijf uit de sector zakelijke dienstverlening minder groei kent van de werkgelegenheid na verplaatsing naar een nieuw bedrijventerrein, dan een bedrijf uit de sector industrie. Dit lijkt er op te wijzen dat voor bedrijven uit de sector industrie, de

verplaatsing naar een nieuw bedrijventerrein aanleiding vormt voor werkgelegenheidsgroei, en de verplaatsing niet het gevolg is van groei.

Een derde opvallend punt is dat de voormalige vestigingslocatie van een bedrijf de overlevingskans significant beïnvloedt in de periode 1995 – 1999. Dit verband is er niet in de periodes 2000 – 2004 en 2005 - 2009. De vooronderstelling (hypothese 6) dat bedrijven die verplaatst zijn naar een nieuw bedrijventerrein en afkomstig zijn van een bedrijventerrein een hogere overlevingskans kennen dan bedrijven die afkomstig zijn van een andere locatie kan daarmee deels (voor de periode 1995 – 1999) worden verworpen. De afkomst van een overige locatie beïnvloedt de overlevingskans positief.

De herkomst van een bedrijf beïnvloedt de overlevingskans in 2010 niet significant. Uit de multiple regressie analyse (paragraaf 9.1) blijkt dat de herkomst wel van invloed is op de werkgelegenheidsgroei. Bedrijven die intergemeentelijk verplaatsen moeten zich over het algemeen meer aanpassen aan de gewijzigde omgeving, dan bedrijven die verplaatsen over een korte afstand en binnen de gemeentegrenzen blijven. Hierdoor zijn laatstgenoemde bedrijven beter in staat te groeien. De herkomst van een bedrijf is echter niet positief of negatief van invloed op de overlevingskans van het bedrijf. Bedrijven die verplaatsen binnen dezelfde gemeente lijken daarmee meer voordeel te hebben van hebben van hun vestiging op een nieuw bedrijventerrein, dan bedrijven die afkomstig zijn uit een andere gemeente. De verplaatsing is voor deze laatste groep bedrijven niet nadelig (de overlevingskans van deze bedrijven is niet kleiner), maar minder voordelig: ze kennen in vergelijking minder werkgelegenheidsgroei na verplaatsing.

Tabel 9.2 *Verband bedrijfskenmerken en overlevingskans in 2010*

	verplaatste bedrijven	verplaatst 1994 - 1999	verplaatst 2000 - 2004	verplaatst 2005 - 2009	alle verplaatste bedrijven
grootte in aantal wp	1.001	1.002	1.001	1.016	1.000
groei aantal wp	1.001	1.002	1.001	.999	1.002**
sector (referentie: industrie)	**		*	**	**
logistiek	.690	.857	.506*	.399	.710**
consumentendiensten	.582*	.518	.500*	.379	.702**
zakelijke dienstverlening	.376**	.374*	.329**	.100**	.741**
overheid en quataire sector	.741	.682	1.111	.101*	.952
voormalige vestigingslocatie (referentie: afkomstig van bedrijventerrein)					
overige locatie	1.387*	1.726*	1.014	2.049	1.278**
herkomst (referentie: afkomstig uit zelfde gemeente)					
andere gemeente	.871	.906	.867	.450	.851**
Nagelkerke R ²	.041	.057	.050	.197	.013
N	864	311	376	187	19028

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Bron: IBIS, 2011 en Provincie Utrecht, 2010

9.3 Conclusie verband kenmerken bedrijven met groei en overlevingskans

De laatste stap van de empirische analyse betrof het onderzoek naar de relatie tussen de kenmerken van een bedrijf en de ontwikkeling na verplaatsing naar een nieuw terrein. In de twee stappen hiervoor is onderzocht of de aanleg van nieuwe terreinen invloed heeft op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid (hoofdstuk 6) en of de samenstelling van de nieuwe bedrijventerreinen samenhangt met deze mogelijke invloed (hoofdstuk 7) en de werkgelegenheids groei van de terreinen (hoofdstuk 8).

De ontwikkeling van bedrijven na hun vestiging op een nieuw terrein is van invloed op het gemeentelijk werkgelegenheidseffect van de aanleg van een bedrijventerrein. Daarom is geprobeerd in dit hoofdstuk de volgende deelvraag te beantwoorden: Hoe beïnvloeden de bedrijfskenmerken de werkgelegenheids groei en overlevingskans van bedrijven die naar een nieuw bedrijventerrein zijn verplaatst? Om dit te onderzoeken zijn twee hypothesen opgesteld. Daarin werd een relatie tussen de herkomst en werkgelegenheids groei na verplaatsing en de voormalige vestigingslocatie met de overlevingskans in 2010 verondersteld.

Op basis van de multiple regressie analyse, waarvan de uitkomsten zijn weergegeven in tabel 9.1, blijkt dat bedrijven die intergemeentelijk zijn verplaatst naar een nieuw bedrijventerrein een lagere werkgelegenheids groei kennen dan bedrijven die intragemeentelijk verplaatsen. Bedrijven die binnen dezelfde gemeente verplaatsen en zich vestigen op een nieuw bedrijventerrein lijken daarmee meer te profiteren van hun verplaatsing dan andere bedrijven. Dit sluit aan bij de bevindingen van de paragrafen 7.5 en 8.5, waar de conclusie wordt getrokken dat bedrijventerreinen die gekenmerkt worden door een sterke positief verschil in groei van de lokale werkgelegenheid voor en na de aanleg een hoog percentage bedrijven hebben dat afkomstig is uit dezelfde gemeente. Deze uitkomsten wijzen op een indirect generatief effect van nieuwe terreinen. De bedrijven die verplaatsen binnen de eigen gemeente kennen een hoge groei van de werkgelegenheid. De herkomst is daarentegen niet van invloed op een toe of afname van de overlevingskans.

Naast de herkomst is ook de sector waarin een verplaatst bedrijf actief is van belang voor de werkgelegenheids groei. Bedrijven uit sector de zakelijke dienstverlening kennen een mindere groei in de periode na verplaatsing dan bedrijven uit de sector industrie. Bovendien kennen bedrijven uit laatstgenoemde sector een grotere overlevingskans dan bedrijven uit een andere sector.

Met hypothesen 6 werd verondersteld dat, wanneer een bedrijf afkomstig is van ander bedrijventerrein, ze een grotere overlevingskans heeft dan bedrijven die afkomstig zijn van een overige locatie. De uitkomsten van de analyse bevestigen dit beeld niet. Sterker, voor bedrijven die verplaatst zijn in de periode 1994 - 1999 geldt het tegenovergestelde. Bedrijven die *niet* afkomstig zijn van een bedrijventerreinen hebben een grotere overlevingskans. Op basis van de theorie was te verwachten dat juist bedrijven die afkomstig zijn van een ander bedrijventerrein een hogere overlevingskans hebben, omdat ze gemiddeld groter zijn en daardoor minder gevoelig zijn voor veranderingen en beter in staat zijn om in te spelen op wijzigende omstandigheden (Pen, 2002).

In de conclusies van de hoofdstukken 6 tot en met 9 is voorzichtig de link gelegd tussen de empirie en het theoretisch kader. Dit mondt uit in conclusies en beantwoording van de hoofdvraag en deelvragen; wat de invloed is van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen en waardoor deze invloed wordt veroorzaakt.

10 Conclusie en aanbeveling

Dit laatste hoofdstuk van het onderzoek wordt gevormd door de conclusies en aanbevelingen. Eerst wordt in paragraaf 10.1 een antwoord gegeven op de hoofdvraag van het onderzoek. Vervolgens geeft paragraaf 10.2 aanbevelingen, met name voor het bedrijventerreinenbeleid en eventueel vervolg onderzoek.

10.1 Conclusie

De aanleiding voor dit onderzoek ligt in de recente discussie rond het belang van nieuwe bedrijventerreinen. Het bedrijventerreinenbeleid van de rijksoverheid is decennialang gericht geweest op het creëren van ruimte voor economische groei. Het bieden van voldoende ruimte voor (uitbreiding van) bedrijven werd gezien als een belangrijke voorwaarde om groei te faciliteren. Het beleid lijkt daarmee gestoeld op de klassieke economische benadering: ‘aanbod schept vraag’. Gunstige voorwaarden resulteren in een groei van de economie. De laatste twee decennia is er in toenemende mate aandacht voor een andere benadering van de ruimte. Ze heeft niet alleen een economische functie, maar bijvoorbeeld ook een maatschappelijke, stedenbouwkundige en biologische functie. Toch blijft de nadruk in het bedrijventerreinenbeleid liggen op de economische benadering van de ruimte.

Het veronderstelde economische nut van nieuwe bedrijventerreinen wordt echter sterk betwist. Enerzijds wordt gesteld dat de aanleg zorgt voor een toename van de werkgelegenheid als gevolg van extra ruimte voor groei en attractie van ‘nieuwe’ bedrijven. Nieuwe bedrijventerreinen zouden hierdoor een generatief effect hebben. Anderzijds wijst men op een distributief effect. Door het creëren van ruimte met de uitgifte van nieuwe terreinen, vindt er slechts een herverdeling van de reeds aanwezige werkgelegenheid plaats. Deze tweedeling roept de vraag op wat het economisch nut is van nieuwe bedrijventerrein.

Binnen de kaders van dit onderzoek is geprobeerd een bijdrage te leveren aan de ontrafeling van dit probleem. De hoofdvraag voor het onderzoek luidt daarmee als volgt:

Wat is het effect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen op de groei van de gemeentelijke werkgelegenheid in de provincie Utrecht?

Om een antwoord te kunnen geven op deze vraag, is in de eerste plaats onderzocht of de aanleg van een bedrijventerrein effect heeft op de groei van de werkgelegenheid van een gemeente. Vervolgens is geanalyseerd waardoor het effect op de werkgelegenheidsgroei ontstaat, of juist uitblijft. Hiervoor zijn zowel de nieuwe bedrijventerreinen, als de bedrijven die verplaatst zijn naar een dergelijk terrein onder de loep genomen.

Effect aanleg nieuw bedrijventerrein op groei gemeentelijke werkgelegenheid

Het verschil in gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg van een nieuw bedrijventerrein vormt de graadmeter om te kunnen bepalen of er sprake is van een effect. Uit de analyse van gemeentelijke groei blijkt dat er geen verband is tussen de aanleg van een bedrijventerrein en de groei van de werkgelegenheid. Wel is de gemiddelde werkgelegenheidsgroei voor de aanleg lager dan na de aanleg, maar het verschil is niet significant. Het verschil in groei lijkt voornamelijk te worden verklaard vanuit de algemene economische conjunctuur binnen de provincie Utrecht. Wanneer er sprake is van een

negatief verschil in werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg, is er eveneens afnemende groei van de gemeentelijke werkgelegenheid in de provincie Utrecht (grafiek 6.1 en 6.2). Bovendien is slechts een beperkt percentage van het totaal aantal werkzame personen in een gemeente werkzaam op een nieuw bedrijventerrein. Een eventuele groei van de werkgelegenheid op nieuwe bedrijventerreinen heeft daarmee weinig invloed op de groei van de totale werkgelegenheid in een gemeente.

Wanneer de twee verschillende selecties (IBIS en PAR) van bedrijventerreinen apart onder de loep worden genomen, blijkt dat de gemiddelde werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg van een bedrijventerrein dat is geselecteerd op basis van het PAR wel verschilt. Het is echter aannemelijk dat dit wordt veroorzaakt door de periode waarin de terreinen zijn uitgegeven.

Samenstelling nieuw bedrijventerrein en effect voor gemeentelijke werkgelegenheid

Ondanks dat de aanleg van een nieuw bedrijventerrein geen effect heeft op de groei van de gemeentelijk werkgelegenheid, bestaan er wel verschillen in mate van effect tussen de verscheidene terreinen. Dit pleit er voor om dieper in te gaan op de kenmerken van de nieuwe terreinen, eerst afgezet tegen het effect voor de gemeentelijke werkgelegenheid en ten tweede tegen de werkgelegenheidsgroei op het terrein zelf. Omdat er slechts in beperkte mate sprake is van start-ups van bedrijven op nieuwe terreinen, zijn de bedrijven die verplaatsen naar een nieuw bedrijventerrein bepalend voor haar samenstelling en werkgelegenheidsontwikkeling. Daarom is de analyse uitgevoerd op basis van de verplaatste bedrijven. De samenstelling is het percentage aanwezige bedrijven uitgedrukt in de kenmerken van bedrijven: grootte, groei, sector, voormalige vestigingslocatie en herkomst.

De gemeenten waarin een nieuw bedrijventerrein is aangelegd zijn onderverdeeld in drie categorieën, gebaseerd op het verschil in werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg van een nieuw terrein. Vervolgens is per bedrijventerrein aangegeven in welke categorie gemeente ze liggen en welke samenstelling een terrein kent.

Uit de analyse blijkt dat het aandeel bedrijven naar grootte en naar herkomst samenhangt met de categorie waarin een bedrijventerrein valt. Nieuwe bedrijventerreinen, waarbij de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei voor en na de aanleg sterk verschilt (categorie 3), kennen een hoog percentage bedrijven met 1 – 19 werkzame personen. Bedrijventerreinen met een hoog percentage grote bedrijven (20 – 249 wp) zijn veelal gelegen in gemeenten uit categorie 1 en 2. Dit is opmerkelijk, omdat de veronderstelling is dat de verplaatsing van grote bedrijven naar een nieuw terrein, een sterkere positieve bijdrage levert aan de werkgelegenheidsgroei in een gemeente dan kleine bedrijven.

Een tweede markante bevinding is dat in een gemeente waar de werkgelegenheid niet of nauwelijks sterker toeneemt na de aanleg van een nieuw terrein dan voor de aanleg (categorie 1 en 2), de nieuwe bedrijventerreinen een hoog percentage bedrijven kennen dat afkomstig is uit een andere gemeente. Het bedrijventerreinenbeleid van de overheid is er op gericht om de (lokale) economie te laten groeien door het aantrekken van bedrijven van buitenaf. Een hoog percentage bedrijven dat afkomstig uit een andere gemeente heeft echter geen duidelijke toegevoegde waarde voor de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei.

Samenstelling nieuw bedrijventerrein en werkgelegenheidsgroei op nieuw terrein

Om meer inzicht te krijgen in het belang van de samenstelling van nieuwe bedrijventerreinen, is ook de relatie van de samenstelling met de werkgelegenheidsgroei van nieuwe terreinen onderzocht.

Hieruit blijkt dat naast het percentage bedrijven naar grootte en herkomst ook het aandeel bedrijven naar groei samenhangt met de totale werkgelegenheidsgroei op een nieuw bedrijventerrein. Het percentage grote bedrijven (≥ 250 wp) hangt positief samen met de werkgelegenheidsgroei op het terrein. De vestiging van bedrijven van een dergelijke omvang zorgt waarschijnlijk voor een sterke directe groei van de werkgelegenheid. Dit sluit niet aan bij de eerdere conclusie. De oorzaak hiervan ligt in het feit dat de analyse zich alleen richt op de werkgelegenheidsgroei op één specifiek terrein, en niet de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei.

De uitkomsten van de analyse naar de samenhang tussen het percentage bedrijven naar herkomst en de werkgelegenheidsgroei kent, door een verhoging van het significantieniveau, een lage verklarende kracht. Het percentage bedrijven dat afkomstig is uit dezelfde gemeente correleert positief met de werkgelegenheidsgroei op een nieuw bedrijventerrein. Dit wijst er op dat de herverdeling van werkgelegenheid binnen de eigen gemeente indirect resulteert in een werkgelegenheidsgroei. Bedrijven die daarentegen intergemeentelijk verplaatsen moeten zich meer aanpassen aan hun nieuwe omgeving, waardoor hun groei mogelijk geremd wordt.

Als laatste is geconstateerd dat een hoog percentage bedrijven, dat kenmerkt wordt door daling van het aantal werkzame personen, op een nieuw bedrijventerrein positief samenhangt met de werkgelegenheidsgroei op het terrein. Mogelijk is voor deze bedrijven de vestiging op een nieuw bedrijventerrein de aanleiding voor groei als gevolg van de gunstige locatiefactoren van nieuwe terreinen.

Bedrijfskenmerken en ontwikkeling na vestiging op een nieuw bedrijventerrein

Het percentage bedrijven naar kenmerk op een nieuw terrein geeft voornamelijk inzicht in het directe werkgelegenheidseffect van de aanleg. Het indirecte effect wordt veroorzaakt door de ontwikkeling van de bedrijven vanaf het moment van vestiging. Deze ontwikkeling wordt uitgedrukt in de werkgelegenheidsgroei na verplaatsing en de overlevingskans in 2010.

Evenals uit de analyse op het niveau van de bedrijventerreinen, blijkt dat herkomst ook op bedrijfsniveau effect heeft op de werkgelegenheidsgroei. Bedrijven die verplaatsen binnen dezelfde gemeente kennen een hogere groei van de werkgelegenheid, dan bedrijven die intergemeentelijk verplaatsen. Dit sluit aan bij de analyses op het niveau van bedrijventerreinen. Bedrijven die afkomstig zijn uit een andere gemeente moeten zich meer aanpassen als gevolg van hun verplaatsing. Bijvoorbeeld het netwerk van toeleveranciers en klanten is gewijzigd, waardoor de groei negatief wordt beïnvloed. De herverdeling van werkgelegenheid binnen een gemeente resulteert daarmee indirect in een groei van het aantal werkzame personen. De herkomst is niet van invloed op de overlevingskans van de bedrijven die zich vestigen op een nieuw bedrijventerrein.

Naast de herkomst is er ook onderscheid in ontwikkeling gelet op de sector waarin een bedrijf actief is. Bedrijven uit de sector industrie kennen een hogere overlevingskans in 2010 dan bedrijven uit de sector zakelijke dienstverlening. Bovendien geldt dat bedrijven uit de zakelijke dienstverlening een lagere werkgelegenheidsgroei kennen dan industriële bedrijven. Voor bedrijven uit de laatstgenoemde sector valt de vestiging op een nieuw bedrijventerrein daarmee gunstig uit in verhouding tot andere sectoren. De oorzaak hiervan is niet heel duidelijk. Bedrijven uit de sector industrie zijn mogelijk, voor hun bedrijfsvoering afhankelijker van hun pand dan bedrijven in andere sectoren. Verplaatsing naar een ander pand is dan noodzakelijk voor groei.

De aanleiding voor dit onderzoek ligt in de discussie rond nieuwe bedrijventerreinen. Heeft de aanleg een distributief of generatief effect? Op basis van de

empirische analyse kan gesteld worden dat beide het geval is, alleen niet op het veronderstelde schaalniveau. In eerste instantie lijkt er alleen sprake te zijn van een distributief effect. De aanleg van een nieuw terrein heeft immers geen significante impact op de gemeentelijke werkgelegenheidsgroei. De beschikbare ruimte zorgt voor een verschuiving van werkgelegenheid.

De uitkomsten van de analyses op de twee lagere schaalniveaus bevestigen dit beeld eveneens. Een aanzienlijk deel van de bedrijven die zich vestigen op een nieuw terrein is afkomstig uit dezelfde gemeente. Er wordt slechts zeer beperkt werkgelegenheid van buiten de gemeente aangetrokken. Maar het onderzoek op bedrijfs- en terreinniveau laat ook zien dat juist de bedrijven die afkomstig zijn uit dezelfde gemeente een sterke werkgelegenheidsgroei kennen. Ze hebben positievere invloed op de groei dan bedrijven die afkomstig zijn uit een andere gemeente. Het generatieve effect is daarmee niet groot, maar wel aanwezig als gevolg van het indirecte effect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen.

10.2 Aanbevelingen

Bovenstaande conclusies pleiten er voor om de regionaal economische benadering van bedrijventerreinen los te laten en de nadruk te leggen op het belang voor milieu en maatschappij. Economisch gezien hebben nieuwe bedrijventerreinen slechts een beperkte waarde. Bij de belangenafweging voor de aanleg van een nieuw terrein dient het economisch belang niet te worden overschat, terwijl niet-economische belangen zwaarder moeten wegen.

Wanneer echter dieper wordt ingaan op het effect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen in de provincie Utrecht blijkt dat met name de terreinen met een hoog percentage bedrijven dat afkomstig is uit dezelfde gemeente een sterkere werkgelegenheidsgroei kennen dan bedrijventerreinen met een laag percentage dergelijke bedrijven. Bovendien groeien bedrijven die intragemeentelijk verplaatsen, sterker dan bedrijven die intergemeentelijk verplaatsen. Indirect zorgt het distributieve effect voor een groei van de werkgelegenheid, en lijken nieuwe bedrijventerreinen met name van belang voor de lokale werkgelegenheidsdynamiek. Het generatieve effect op een hoger schaalniveau is echter beperkt.

Het gevolg hiervan is dat de huidige top-down benadering van de planningsopgave voor nieuw bedrijventerreinen kan worden losgelaten. De ramingen voor de benodigde ruimte voor bedrijven moeten niet gemaakt worden op nationaal niveau, maar op lokaal niveau. Uiteraard dienen nationale trends en ontwikkelingen, bijvoorbeeld de verdienstelijking van de economie wel in acht te worden genomen. De basis voor eventuele uitbreiding van het areaal aan ruimte voor bedrijfsactiviteiten moet echter liggen in lokale ontwikkelingen.

Doordat het effect van de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen voornamelijk op lokaal niveau speelt, is het voor de gemeentelijke overheid van belang om het bedrijfsleven en haar ontwikkeling goed in beeld te hebben. Daardoor kan ze inspelen op de kansen of bedreigingen waarmee bedrijven te maken hebben. Bij het creëren van gunstige locatiefactoren moet dan ook minder gelet worden op de concurrentiestrijd met andere gemeenten, maar juist geprobeerd worden om de 'interne markt' te stimuleren.

Dit sluit deels aan bij de evolutionaire locatietheorie binnen de economische geografie. Daarbij wordt er van uitgegaan dat een bedrijf zich moet aanpassen aan zijn

omgeving om te groeien en overleven. De bevindingen van dit onderzoek, waaruit blijkt dat het werkgelegenheidseffect van nieuwe bedrijventerreinen hoofdzakelijk op lokaal niveau speelt, pleiten voor een doortrekking van deze evolutionaire benadering. De aanleg van een nieuw bedrijventerrein moet het gevolg zijn van een 'gemeentelijke' aanpassing aan haar bedrijfsleven. Hiervoor is het wel noodzakelijk dat er op gemeentelijk niveau meer inzicht komt in de werkgelegenheidsdynamiek en in de ontwikkeling van bedrijven op (nieuwe) bedrijventerreinen in vergelijking met andere locaties binnen dezelfde gemeente. Met name de causaliteit tussen werkgelegenheidsgroei en het gevestigd zijn op een bedrijventerrein moet daarvoor verheldert worden. Groeien bedrijven omdat ze gevestigd zijn op een bedrijventerrein, of groeien bedrijven en zijn ze daarom gevestigd op een bedrijventerrein (Weterings *et al*, 2008, pp. 9)?

Het overheidsbeleid op de drie verschillende niveaus is decennialang gekenmerkt door de economische benadering van nieuwe bedrijventerreinen. Daarbij was een nieuw terrein hoofdzakelijk een uithangbord gericht op bedrijven uit andere gemeenten. Sinds de eeuwwisseling is er toenemende aandacht voor herstructurering en komt er meer aandacht voor sociaalmaatschappelijke belangen en het milieu. Toch moet ook het economisch belang niet worden veronachtzaamd. Wel dient het economisch belang voornamelijk op lokaal niveau te worden gezocht.

Dit alles pleit voor verder wetenschappelijk onderzoek naar werkgelegenheidsontwikkeling op bedrijventerreinen. Momenteel zijn er slechts enkele onderzoeken die ingaan op dit onderwerp. Met name duidelijkheid over de rol van bedrijventerreinen in de levensloop van bedrijven kan meer inzicht verschaffen in de invloed van (nieuwe) bedrijventerreinen op de ontwikkeling van lokale bedrijven. Hierdoor kan ruimte voor bedrijfsuitbreiding of -verplaatsing worden gecreëerd wat aansluit bij de behoeften van bedrijven. Dit zorgt ten eerste voor een stimulering van de lokale economie doordat bedrijven de ruimte wordt geboden om te groeien, in de tweede plaats voor een snellere uitgifte van gronden waardoor de financiële druk op de grondexploitatie afneemt en als laatste wordt het 'voorspelbaar' welke locaties door bedrijven worden verlaten als gevolg van de verplaatsing naar een nieuw bedrijventerrein.

Literatuur

- Arcadis (2010), *IBIS Werklocaties*
- Atzema, O., Lambooy, J., Rietbergen, A. van & Wever, E. (2002), *Ruimtelijke Economische Dynamiek: Kijk op bedrijfslocatie en regionale ontwikkeling*. Coutinho, Bussum.
- Blakely, E. & Green, N. (2010), *Planning local economic development; theorie and practice*. Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
- Blair, J. (1995), *Local economic development; analyses and practice*. Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
- Boschma, A. R., K. Frenken & J. G. Lambooy (2002), *Evolutionaire Economie: Een inleiding*. Utrecht: Coutinho.
- Bruil, P. (2009), *Bedrijventerreinen moeten verzakelijken*. Supply Chain Magazine 2009, 5, pp. 26.
- Cammen, A. van der & Klerk, L. de (2003) *Ruimtelijke ordening. Van grachtengordel tot Vinex-wijk*. Het Spectrum, Utrecht.
- Centraal Planbureau (2005), *Bedrijfslocatiemonitor; de vraag naar ruimte voor economische activiteit tot 2040*. Koninklijke De Swart, Den Haag.
- Dijk, J. van & P. H. Pellenburg (2000a), *Firm relocation decisions in The Netherlands: An ordered logit approach?* Papers in Regional Science. 79, pp. 191–219.
- Dijk, J. van & P. H. Pellenburg (2000b), *Spatial perspectives on firm demography*. Papers in Regional Science. 79, pp. 107–110.
- Dinteren, J.H.J. van (2008), *Bedrijventerreinen als speelveld*. Oratie uitgesproken op 24 juni 2008, faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen.
- European Commission (2011), *Small and medium-sized enterprises (SMEs)*. Geciteerd op 28-6-2011. Gevonden op het World Wide Web: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/sme-definition/index_en.htm
- Field, A. (2009), *Discovering statistics using SPSS*. London: SAGE Publications Ltd
- Gordijn, H., Renes, G. & Traa, M. (2007), *Naar een optimaler ruimtegebruik door bedrijventerreinen. Een verkenning van enkele beleidsopties*. Beleidsadvies Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.
- Hospers, G. (2009), *Een kleine geografie van het geluk*. Inaugurele rede uitgesproken op 15 oktober 2009, faculteit der Managementwetenschappen, Radboud Universiteit Nijmegen.
- IBIS (2010), *Selectie- en rapportagemodule*. Gevonden op het World Wide Web: www.bedrijvenlocaties.nl/Resultaten/Selectie-+en+rapportagemodule/default.aspx

- IKCRO (2010) *Geschiedenis RO*. Geciteerd op 6-18-2010. Gevonden op het World Wide Web: http://www.ikcro.nl/geschiedenis_ro.htm
- Louw, E. & Hiethaar, J. (2000), *Ramingen gewongen. Een analyse van provinciale behoefte ramingen voor bedrijventerreinen*. Delft University Press, Delft.
- Louw, E. & Bontekoning, Y. (2007), *Planning of industrial land in the Netherlands: its rationales and consequences*. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, Jaargang 98 nr 1, pp 121 – 129.
- Louw, E. & De Vor, F. (2008), *De economische betekenis van bedrijventerreinen*. Economisch Statistische Berichten, Jaargang 93 nr 4541, pp. 506 – 509
- Louw, E., Needham, B., Olden, H. en Pen, C. (2004), *Planning van bedrijventerreinen*. Sdu Uitgevers, Reeks Planologie deel 6, Den Haag
- Mariotti, I (2005), *Firm relocation and regional policy a focus on Italy, the Netherlands and the United Kingdom*, Nederlands Geografische studies, Utrecht Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap.
- Ministerie van Economische Zaken (2004), *Actieplan Bedrijventerreinen 2004 – 2008. Samenwerken aan uitvoering*. Publicatienummer 03013, Den Haag.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (2009), *Convenant bedrijventerreinen 2010 – 2020*. Publicatienummer 9304, Den Haag
- Needham, B. & Louw, E. (2003), *Padafhankelijke bedrijventerreinen*. Economisch Statistische Berichten, Jaargang 88 nr 4410, pp. 368 – 370.
- Olden, H. (2007), *Het onderbouwen van nut en noodzaak van bedrijventerreinen; een kritische beschouwing over de praktijk van marktonderzoek*. STOGO onderzoek + advies, Utrecht.
- Olden, H. (2010) *Uit voorraad leverbaar; de overgewaardeerde rol van bouwrijpe grond als vestigingsfactor bij de planning van bedrijventerreinen*. Doctorale dissertatie. Universiteit Utrecht.
- Pellenbarg, P.H. (2005a), *Bedrijfsverplaatsingen*. In: Pellenbarg P., P. van Steen en L. van Wissen, *Ruimtelijke aspecten van de bedrijvendynamiek in Nederland*. Van Gorcum, Assen, pp. 101-125.
- Pellenbarg, P.H. (2005b), *Firm migration in the Netherlands*. Paper for the 45th ERSA congress, August 2005, Amsterdam.
- Pellenbarg, P.H., Wissen, L.J.G. van & Dijk, J. van (2002), *Firm relocation: State of the art and research prospects*. SOM-them D: Regional Science
- Pellenbarg P., P. van Steen en L.J.G. van Wissen (2005), *Ruimtelijke aspecten van de bedrijvendynamiek in Nederland*. Van Gorcum, Assen

- Pen, C.J. (2000), *Actors, causes, and phases in the decision-making process of relocated firms in the Netherlands*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Pen, C.J. (2002), *Wat beweegt bedrijven; besluitvormingsprocessen bij verplaatste bedrijven*. Nederlandse Geografische Studies 297, Groningen.
- Pen, C.J. & Geerdes, C. (2009), *Provincies zullen geen heelmeeesters zijn*.
- Provincie Utrecht (2004), *Streekplan 2005 – 2015*.
- Provincie Utrecht (2007), *Kansen benutten! Krachten bundelen! Economisch beleidsplan 2007 – 2011 provincie Utrecht*.
- Provincie Utrecht (2010), *Werkgelegenheidsonderzoek provincie Utrecht*. Geciteerd op 9-12-2010. Gevonden op het World Wide Web:
<http://www.grebbeliniedag.nl/prvutr/internet/PAR.nsf/all/startpagina?opendocument>
- Renes, G., Weterings, A. & Gordijn, H. (2009), *De toekomst van bedrijventerreinen; van uitbreiden naar herstructureren*. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.
- Ruimtelijk Planbureau (2004), *Ruimte in debat 05/2004; Bedrijventerreinen*.
- Ruimtelijk Planbureau (2006), *Verkenning van de ruimte 2006; ruimtelijk beleid tussen overheid en markt*. NAI Uitgevers, Rotterdam.
- Ruimtelijk Planbureau (2007a), *Clusters en economische groei*. NAI Uitgevers, Rotterdam
- Ruimtelijk Planbureau (2007b), *Ruimtelijk economisch beleid in de kenniseconomie*. Den Haag
- Ruimtelijk Planbureau (2007c), *Verhuizingen van bedrijven en groei van de werkgelegenheid*. NAI Uitgevers, Rotterdam.
- Segeren, A., Needham, B. & Groen, J. (2005), *De markt doorgrond; een institutionele benadering van de grondmarkten in Nederland*. NAI Uitgevers, Rotterdam, Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.
- Sociaal Economische Raad (1999), *Commentaar op de Nota Ruimtelijk Economisch Beleid*. Publicatienummer 17, Den Haag
- Sociaal Economische Raad (2001), *Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening. Advies over de Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening 2000/2020*. Publicatienummer 7, 2001
- Stam, E. (2007), *Why butterflies don't leave. Locational behaviour of new firms*. Economic Geography 83, pp. 27 – 50.
- STOGO (2005), *Is er wel vraag naar nieuwe bedrijventerreinen*. Utrecht / Delft, januari 2005

Vocht, A. de (2008), *Basisboek SPSS 16 voor Windows*. Utrecht: Bijleveld Press

Weltevreden J.W.J., F. G. van Oort, J. van Vliet, P. H. Pellenbarg, H. van Amsterdam & M. R.M.J. Traa (2007), *Firm relocation and regional employment development in the Netherlands*. Den Haag: Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting – NIROV

Weterings, A., Knobens, J. & Amsterdam, H. van (2008), *Werkgelegenheidsgroei op bedrijventerreinen*. Achtergrondstudies Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag / Bilthoven.

Wissen, L. van & Schutjens, V. (2005), *Geographical scale and the role of firm migration in spatial economic dynamics*. Paper to be presented at the 45th European Congress of the Regional Science Association, Amsterdam.

Bijlagen

I Statistische gegevens bij hoofdstuk 5

Voor de operationalisatie en controle van de gebruikte data zijn een aantal statistische tests uitgevoerd. De uitkomsten van deze tests zijn in deze bijlage opgenomen.

Sectorindeling van de BLM

Voor dit onderzoek is gebruikgemaakt van de sectorindeling van de Bedrijfslocatiemonitor. Hierin worden vijf economische sectoren onderscheiden: industrie, logistiek, consumentendiensten, zakelijke dienstverlening en overheid / quartaire sector. In tabel A zijn de sector, bedrijfstak en SBI 1993 weergegeven. Door middel van een schakelschema van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Tabel A *Sectorindeling*

Sector	Bedrijfstak	SBI 1993
Industrie	Voedings- en genotmiddelenindustrie	15-16
	Textiel-, kleding- en leerindustrie	17-19
	Papierindustrie, uitgeverijen en drukkerijen	21-22
	Overige industrie	20, 26, 36-37
	Chemische basisproductenindustrie	2413-2415
	Overige chemische industrie	2411-2412, 2416-2417, 242-247, 25
	Basismetalenindustrie	27
	Metaalproducenten- en machine-industrie	28-29
	Elektrotechnische industrie	30-33
	Transportmiddelenindustrie	34-35
	Aardolie-industrie	23
	Delfstoffenwinning	10-11, 14
	Energie- en waterleidingbedrijven	40-41
	Bouwnijverheid	45
Logistiek	Vervoer over water en land en luchtvaart	60-62
	Dienstverlening t.b.v. vervoer	63
	Groothandel	501 excl. 50104, 503 excl. 50303, 50401, 51
Consumentendiensten	Detailhandel en reparatie	50104, 502, 50303, 50402, 505 52
	Verhuur van en handel in onroerend goed	70
	Horeca	55
	Overige dienstverlening	8041-8042, 90-93
Zakelijke dienstverlening	Post en telecommunicatie	64
	Bank- verzekeringswezen	65-67 excl. 65234
	Zakelijke dienstverlening	65234, 71-73, 741-744, 746-748
Overheid en quartaire sector	Gezondheids- en welzijnszorg	85
	Overheid, onderwijs	75, 80 excl. 8041-8042

Bron: Weterings *et al*, 2008

Normale verdeling ontwikkeling werkgelegenheid bedrijventerreinen

In onderstaande tabel zijn de uitkomsten weergegeven van de testen waarmee gecontroleerd is of de steekproevenverdeling van de verschillen tussen de gemiddelden van de groei van de werkgelegenheid op nieuwe bedrijventerreinen (op basis van PAR-bestand) normaal is verdeeld. Omdat het een relatief kleine steekproef betreft ($N \leq 50$) heeft de Shapiro-Wilk toets de voorkeur.

Tabel B *Test op normaliteit gemiddelden PAR-bestand*

Tests of Normality						
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Gemiddelde jaarlijkse groei in 3 jaar voor aanleg nieuw bedrijventerrein	,119	25	,200 [*]	,955	25	,326
Gemiddelde jaarlijkse groei in 3 jaar na aanleg nieuw bedrijventerrein	,073	25	,200 [*]	,980	25	,895

a. Lilliefors Significance Correction

^{*}. This is a lower bound of the true significance.

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Uit deze test blijkt dat variabelen normaal zijn verdeeld ($\text{Sig.} > 0,05$). Daarom is zowel voor de vergelijking van de variabelen uit het IBIS-bestand als het PAR-bestand gebruik gemaakt van de gepaarde t-toets (Vocht, 2008).

Toetsing voorwaarden multiple en logistische regressie vergelijking

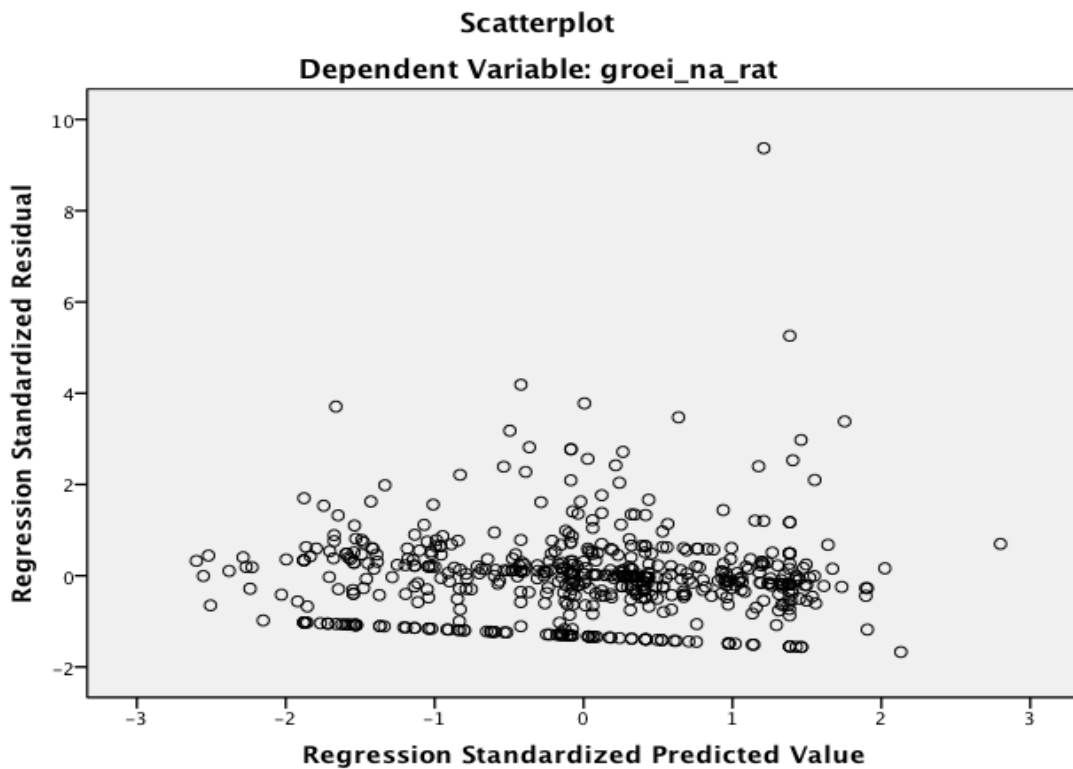
Om de relatie tussen de bedrijfskenmerken en de ontwikkeling na vestiging op een nieuw bedrijventerrein te kunnen bepalen, wordt gebruikgemaakt van multiple en logistische regressie vergelijking. Om deze vergelijkingen uit te kunnen voeren moet aan een aantal voorwaarden worden voldaan. In de tabel B en figuur A zijn de uitkomsten van de toetsing van de voorwaarden, waaruit blijkt dat er geen sprake is van multicollineariteit (tab. B) en homoscedasticiteit (fig. A). In figuur A kan worden afgelezen dat de residuen voldoen willekeurig zijn gespreid om een constante variantie te veronderstellen (Vocht, 2008).

Tabel C *Correlatiematrix invloed bedrijfskenmerken op ontwikkeling*

Statistics=Pearson Correlation								
	Aantal wp in jaar voor verplaatsing	groe_i_rat	Sector logistiek (dummy)	Sector consumentendiensten (dummy)	Sector zakelijke dienstverlening (dummy)	Sector overheid en quataire sector (dummy)	vvloc	herkomst
Aantal wp in jaar voor verplaatsing	1	-,046	-,059	,049	-,007	,061	-,038	-,082
groe_i_rat	-,046	1	-,031	,127**	,032	-,084	,074	-,028
Sector logistiek (dummy)	-,059	-,031	1	-,396**	-,309**	-,148**	,053	-,182**
Sector consumentendiensten (dummy)	,049	,127**	-,396**	1	-,235**	-,113**	,011	,058
Sector zakelijke dienstverlening (dummy)	-,007	,032	-,309**	-,235**	1	-,088**	,014	,066
Sector overheid en quataire sector (dummy)	,061	-,084	-,148**	-,113**	-,088**	1	-,003	,053
vvloc	-,038	,074	,053	,011	,014	-,003	1	-,033
herkomst	-,082	-,028	-,182**	,058	,066	,053	-,033	1

*, Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).
 **, Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Figuur A *Spreiding van de residuen*

II Statistische gegevens bij hoofdstuk 6

Uitkomsten gepaarde t-toets op gemiddelde groei werkgelegenheid

In tabel D zijn de uitkomsten van de gepaarde t-toets om de gemiddelden van twee steekproeven met elkaar te vergelijken weergegeven. De gegevens hebben betrekking op de lijst van nieuwe bedrijventerreinen gebaseerd op het IBIS. Uit de uitkomst blijkt dat de gemiddelde jaarlijks groei van het aantal werkzame personen per gemeente in de periode

vóór de aanleg van een nieuw terrein niet significant (Sig. (2 – tailed) > 0,05) verschilt met de gemiddelde jaarlijkse groei van het aantal werkzame personen per gemeente in de eerste drie jaar na de aanleg van een nieuw bedrijventerrein.

Tabel D *Uitkomsten gepaarde t-test groei werkgelegenheid*

Paired Samples Statistics					
		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	Gemiddelde jaarlijkse groei in 3 jaar voor aanleg nieuw bedrijventerrein	2,9843	68	2,78297	,33748
	Gemiddelde jaarlijkse groei in 3 jaar na aanleg nieuw bedrijventerrein	3,2688	68	2,84742	,34530

Paired Samples Test									
		Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of				
					Lower	Upper			
Pair 1	Gemiddelde jaarlijkse groei in 3 jaar voor aanleg nieuw bedrijventerrein - Gemiddelde jaarlijkse groei in 3 jaar na aanleg nieuw bedrijventerrein	-,28451	3,76709	,45683	-1,19633	,62732	-,623	67	,536

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Tabel E *Uitkomsten gepaarde t-test groei werkgelegenheid (IBIS)*

Paired Samples Statistics					
		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	Gemiddelde jaarlijkse groei wp gemeente voor aanleg nieuw bedrijventerrein	3,1032	57	2,58514	,34241
	Gemiddelde jaarlijkse groei wp gemeente na aanleg nieuw bedrijventerrein	3,0371	57	2,45072	,32461

Paired Samples Test									
		Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of				
					Lower	Upper			
Pair 1	Gemiddelde jaarlijkse groei wp gemeente voor aanleg nieuw bedrijventerrein - Gemiddelde jaarlijkse groei wp gemeente na aanleg nieuw bedrijventerrein	,06613	3,76311	,49844	-,93236	1,06461	,133	56	,895

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Tabel F *Uitkomsten gepaarde t-test groei werkgelegenheid (PAR)*

Paired Samples Statistics					
		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	Gemiddelde jaarlijkse groei in 3 jaar voor aanleg nieuw bedrijventerrein	2,4185	22	3,03381	,64681
	Gemiddelde jaarlijkse groei in 3 jaar na aanleg nieuw bedrijventerrein	3,8660	22	3,25052	,69301

Paired Samples Test									
		Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of				
					Lower	Upper			
Pair 1	Gemiddelde jaarlijkse groei in 3 jaar voor aanleg nieuw bedrijventerrein - Gemiddelde jaarlijkse groei in 3 jaar na aanleg nieuw bedrijventerrein	-1,44752	3,11859	,66489	-2,83023	-,06482	-2,177	21	,041

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Op basis van de tweede gepaarde t-test, die betrekking heeft op de gegevens van het PAR, kan worden geconcludeerd dat er wel een significant (Sig. $\leq 0,05$) verschil bestaat tussen de groei voor en na de aanleg van een nieuw bedrijventerrein in de provincie Utrecht.

III Statistische gegevens bij hoofdstuk 7

Overzicht correlatiecoëfficiënten (Spearman's rangcorrelatie) van de percentages bedrijfskenmerken per bedrijventerrein, afgezet tegen de drie verschillende categorieën nieuwe terreinen.

Tabel G *Correlatie categorie nieuw terrein met percentage bedrijven naar kenmerk*

Groei aantal werkzame personen voor verplaatsing					
<i>daling</i>	<i>groei 0 - 25%</i>	<i>groei 25 - 50%</i>	<i>groei 50 - 100%</i>	<i>groei > 100%</i>	
-,213	-,096	,023	-,150	-0,010	
Grootte					
<i>1 - 9 wp</i>	<i>10 - 19 wp</i>	<i>20 - 49 wp</i>	<i>50 - 99 wp</i>	<i>100 - 250 wp</i>	<i>> 250 wp</i>
,170	,053	-,253*	-,327**	-,305*	-,086
Sector					
<i>industrie</i>	<i>logistiek</i>	<i>consumenten- diensten</i>	<i>zakelijke dienstverlening</i>	<i>quartaire sector</i>	
,243*	-,144	-,070	-,216	-,052	
Voormalige vestigingslocatie					
<i>overige locatie</i>	<i>bedrijventerrein</i>				
0,002	-0,002				
Herkomst					
<i>dezelfde gemeente</i>	<i>ander gemeente</i>				
0,273*	-0,273*				
Groei aantal werkzame personen na verplaatsing					
<i>daling</i>	<i>groei 0 - 25%</i>	<i>groei 25 - 50%</i>	<i>groei 50 - 100%</i>	<i>groei > 100%</i>	
-0,241*	,099	-,013	-,030	0,127	

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

IV Statistische gegevens bij hoofdstuk 9

In hoofdstuk 9 is zowel een multiple regressie analyse uitgevoerd, als een logistische regressie. De SPSS uitdraaien van deze statistische toetsen zijn opgenomen in deze bijlage

Uitkomsten multiple regressie

In onderstaande tabellen zijn de SPSS uitdraaien opgenomen die achtergrond informatie geven bij tabel 9.1 met betrekking tot de causaliteit tussen de werkgelegenheidsgroei na verplaatsing in 2010 en de kenmerken van de bedrijven die verplaatst zijn naar een nieuw bedrijventerrein.

Tabel H *Geen of negatief verschil*

Model Summary					
Model		R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1		,174 ^a	,030	-,015	70,01921

a. Predictors: (Constant), Herkomst (bedrijventerrein of overige locatie), Dummy sector zaken

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,206	14,433		,153	,879
	Groei in drie jaar voor verplaatsing	-,002	,063	-,003	-,037	,970
	Aantal wp in jaar voor verplaatsing	-,005	,027	-,013	-,175	,861
	Dummy sector logistiek	-6,652	14,689	-,047	-,453	,651
	Dummy sector consumentendiensten	1,356	16,744	,008	,081	,936
	Dummy sector zakelijke dienstverlening	-3,632	18,657	-,018	-,195	,846
	overheid en quartaire sector	9,946	31,027	,026	,321	,749
	Voormalige vestigingslocatie	-19,847	10,649	-,142	-1,864	,064
	Herkomst (bedrijventerrein of overige locatie)	9,810	10,729	,071	,914	,362

a. Dependent Variable: Groei aantal wp na verplaatsing

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Tabel I *Zwak positief verschil*

Model Summary					
Model		R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1		,194 ^a	,037	,011	63,97607

a. Predictors: (Constant), Herkomst (bedrijventerrein of overige locatie), Voormalige vestigin

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	5,141	8,751		,587	,557
	Groei in drie jaar voor verplaatsing	,003	,047	,004	,069	,945
	Aantal wp in jaar voor verplaatsing	-,059	,062	-,058	-,943	,346
	Dummy sector logistiek	-10,577	9,774	-,076	-1,082	,280
	Dummy sector consumentendiensten	-3,756	10,823	-,023	-,347	,729
	Dummy sector zakelijke dienstverlening	-18,104	11,781	-,102	-1,537	,125
	overheid en quartaire sector	-12,558	19,164	-,041	-,655	,513
	Voormalige vestigingslocatie	-22,815	8,851	-,154	-2,578	,010
	Herkomst (bedrijventerrein of overige locatie)	2,374	7,792	,018	,305	,761

a. Dependent Variable: Groei aantal wp na verplaatsing

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Tabel J *Sterk positief verschil*

Model Summary					
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	
1	,280 ^a	,079	-,006	102,32047	

a. Predictors: (Constant), Herkomst (bedrijventerrein of overige locatie), Dummy sector cons

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	38,912	27,038		1,439	,154
	Groei in drie jaar voor verplaatsing	,153	,094	,179	1,630	,107
	Aantal wp in jaar voor verplaatsing	-,028	,436	-,007	-,065	,949
	Dummy sector logistiek	-34,858	27,315	-,162	-1,276	,205
	Dummy sector consumentendiensten	-61,348	29,754	-,262	-2,062	,042
	Dummy sector zakelijke	-54,928	40,175	-,158	-1,367	,175
	overheid en quartaire sector	34,143	63,062	,059	,541	,590
	Voormalige vestigingslocatie	-,568	24,761	-,003	-,023	,982
	Herkomst (bedrijventerrein of overige locatie)	3,875	23,741	,019	,163	,871

a. Dependent Variable: Groei aantal wp na verplaatsing

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Tabel K *Gemiddeld totaal*

Model Summary						
Model		R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	
1		,161 ^a	,026	,012	73,45023	
a. Predictors: (Constant), Herkomst (bedrijventerrein of overige locatie), overheid en quartai						
Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	9,027	7,490		1,205	,229
	Groei in drie jaar voor verplaatsing	,042	,035	,051	1,203	,229
	Aantal wp in jaar voor verplaatsing	-,012	,026	-,019	-,448	,654
	Dummy sector	-12,602	8,064	-,081	-1,563	,119
	Dummy sector consumentendiensten	-11,496	9,034	-,064	-1,273	,204
	Dummy sector zakelijke	-21,431	10,230	-,101	-2,095	,037
	overheid en quartaire sector	-3,787	16,502	-,010	-,229	,819
	Voormalige vestigingslocatie	-17,302	6,665	-,109	-2,596	,010
	Herkomst (bedrijventerrein of overige locatie)	4,846	6,383	,033	,759	,448
	a. Dependent Variable: Groei aantal wp na verplaatsing					

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Tabel L *Alle verplaatste bedrijven*

Model Summary						
Model		R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	
1		,061 ^a	,004	,003	93,13846	
a. Predictors: (Constant), Voormalige vestigingslocatie, Dummy sector zakelijke dienstverleni						
Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-4,268	2,189		-1,950	,051
	Groei in drie jaar voor verplaatsing	-,002	,006	-,002	-,308	,758
	Aantal wp in jaar voor verplaatsing	-,014	,014	-,007	-,962	,336
	Dummy sector logistiek	-,987	2,389	-,004	-,413	,680
	Dummy sector consumenten diensten	-4,306	2,039	-,021	-2,112	,035
	Dummy sector zakelijke	-2,393	2,126	-,011	-1,125	,261
	Dummy sector overheid en quartaire	10,617	2,565	,037	4,138	,000
	Herkomst	-7,133	1,526	-,034	-4,675	,000
	Voormalige vestigingslocatie	1,179	1,723	,005	,684	,494
a. Dependent Variable: Groei in drie jaar na verplaatsing						

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Uitkomsten logistische regressie

In onderstaande tabellen zijn de SPSS uitdraaien opgenomen die achtergrond informatie geven bij tabel 9.2 met betrekking tot de causaliteit tussen de overlevingskans in 2010 en de kenmerken van de bedrijven die verplaatst zijn naar een nieuw bedrijventerrein.

Tabel M *Bedrijven verplaatst naar nieuw terrein in periode 1994 – 1999*

Model Summary			
Step	-2 Log likelihood	Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	417,286 ^a	,043	,057

a. Estimation terminated at iteration number 3

Variables in the Equation							
		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	grootte_rat	,002	,002	,713	1	,399	1,002
	groei_voor	,002	,002	1,068	1	,301	1,002
	sector			8,317	4	,081	
	sector(1)	-,154	,302	,260	1	,610	,857
	sector(2)	-,657	,342	3,687	1	,055	,518
	sector(3)	-,985	,401	6,028	1	,014	,374
	sector(4)	-,383	,602	,404	1	,525	,682
	herkomst(1)	-,099	,271	,134	1	,714	,906
	vvloc(1)	,546	,242	5,103	1	,024	1,726
	Constant	-,067	,284	,055	1	,814	,936

a. Variable(s) entered on step 1: grootte_rat, groei_voor, sector, herkomst, vvloc.

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Tabel N *Bedrijven verplaatst naar nieuw terrein in periode 2000 - 2004*

Model Summary			
Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	499,667 ^a	,037	,050

a. Estimation terminated at iteration number 4 because

Variables in the Equation							
		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	grootte_rat	,001	,001	,619	1	,431	1,001
	groei_voor	,001	,001	,183	1	,669	1,001
	sector			11,426	4	,022	
	sector(1)	-,681	,299	5,191	1	,023	,506
	sector(2)	-,693	,314	4,860	1	,027	,500
	sector(3)	-1,111	,360	9,518	1	,002	,329
	sector(4)	,105	,719	,021	1	,884	1,111
	herkomst(1)	-,143	,222	,414	1	,520	,867
	vvloc(1)	,014	,220	,004	1	,950	1,014
	Constant	,859	,284	9,130	1	,003	2,360

a. Variable(s) entered on step 1: grootte_rat, groei_voor, sector, herkomst, vvloc.

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Tabel O *Bedrijven verplaatst naar nieuw terrein in periode 2005 - 2009*

Model Summary			
Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	157,634 ^a	,126	,197

a. Estimation terminated at iteration number 5 because

Variables in the Equation							
		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	grootte_rat	,016	,012	1,936	1	,164	1,016
	groei_voor	-,001	,002	,089	1	,766	,999
	sector			13,861	4	,008	
	sector(1)	-,918	,823	1,244	1	,265	,399
	sector(2)	-,971	,878	1,221	1	,269	,379
	sector(3)	-2,301	,821	7,865	1	,005	,100
	sector(4)	-2,290	1,076	4,532	1	,033	,101
	herkomst(1)	-,799	,415	3,705	1	,054	,450
	vvloc(1)	,717	,408	3,088	1	,079	2,049
	Constant	2,407	,801	9,033	1	,003	11,103

a. Variable(s) entered on step 1: grootte_rat, groei_voor, sector, herkomst, vvloc.

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Tabel P *Bedrijven verplaatst naar nieuw terrein in periode 1994 – 2009*

Model Summary			
Step	-2 Log likelihood	Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	1145,381 ^a	,031	,041

a. Estimation terminated at iteration number 4

Variables in the Equation							
		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	grootte_rat	,001	,001	1,139	1	,286	1,001
	groei_voor	,001	,001	,868	1	,352	1,001
	sector			18,593	4	,001	
	sector(1)	-,372	,196	3,579	1	,058	,690
	sector(2)	-,541	,211	6,589	1	,010	,582
	sector(3)	-,979	,233	17,674	1	,000	,376
	sector(4)	-,300	,386	,605	1	,437	,741
	herkomst(1)	-,138	,150	,848	1	,357	,871
	vvloc(1)	,327	,145	5,105	1	,024	1,387
	Constant	,587	,185	10,100	1	,001	1,799

a. Variable(s) entered on step 1: grootte_rat, groei_voor, sector, herkomst, vvloc.

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011

Tabel Q *Alle verplaatste bedrijven 1994 - 2009*

Model Summary			
Step	-2 Log likelihood	Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	24596,269 ^a	,009	,013

a. Estimation terminated at iteration number 3

Variables in the Equation							
		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	groei_voor	,000	,000	,169	1	,681	1,000
	grootte_rat	,002	,000	12,767	1	,000	1,002
	sector			84,728	4	,000	
	sector(1)	-,342	,054	39,776	1	,000	,710
	sector(2)	-,354	,047	56,920	1	,000	,702
	sector(3)	-,300	,049	37,737	1	,000	,741
	sector(4)	-,049	,060	,674	1	,412	,952
	herkomst(1)	-,161	,034	22,464	1	,000	,851
	vvloc(1)	,246	,038	40,942	1	,000	1,278
	Constant	,675	,050	180,817	1	,000	1,963

a. Variable(s) entered on step 1: groei_voor, grootte_rat, sector, herkomst, vvloc.

Bron: Provincie Utrecht, 2010 en IBIS, 2011